

De Nederlandse economie 1998

Verantwoording

Met *De Nederlandse economie* beoogt het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) op prettig leesbare wijze een actueel, breed en samenhangend overzicht te geven van de recente economische ontwikkelingen van Nederland. Naast de financieel-economische ontwikkelingen in 1998 komen arbeidsmarkt, bevolking, welzijn, milieu en regionale onderwerpen aan de orde. Door Nederland te vergelijken met het buitenland wordt bovendien de internationale positie van ons land belicht.

De macro-economische gegevens over Nederland sluiten aan op de nieuwe *Nationale rekeningen*, die in 1999 geheel herzien zijn op basis van nieuwe internationale richtlijnen. In de publicatie worden in aparte bijlagen per hoofdstuk de belangrijkste consequenties van de herziening toegelicht.

De Directeur-Generaal
van de Statistiek

Prof.dr. A.P.J. Abrahamse

Voorburg/Heerlen, september 1999

Colofon

Samenstelling

Divisie Presentatie en Integratie
Sector Nationale Rekeningen

Informatie

De redactie: Herman Boer, Gert Buiten, Hanneke van der Heijdt, Jacqueline van den Hof,
Ivo Gorissen
Telefoon (070) 337 48 61
E-mail igs@n@cbs.nl

Productie

Vormgeving: CBS
Opmaak en druk: Den Haag Offset, Rijswijk

CBS Voorburg

Prinses Beatrixlaan 428
Postbus 4000, 2270 JM Voorburg
Telefoon (070) 337 38 00
Fax (070) 337 74 29

CBS Heerlen

Kloosterweg 1
Postbus 4481, 6401 CZ Heerlen
Telefoon: (045) 570 60 00
Fax: (045) 572 74 40

E-mail infoserv@cbs.nl
Internet www.cbs.nl

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen, 1999.

Bronvermelding is verplicht. Verveelvoudiging voor eigen of intern gebruik is toegestaan.

Bestelinformatie

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau voor de Statistiek, Sector Marketing en Verkoop,
Heerlen.

Prijzen zijn exclusief administratie- en verzendkosten.

Abonnementsprijs f 28,50

Losse nummers f 32,50

Kengetal: P-19/1999

ISSN 1386-1042

ISBN 903572527 1

Verklaring der tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
-	= nihil
-	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is minder dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
1995-1998	= 1995 tot en met 1998
1995/1998	= het gemiddelde over de jaren 1995 tot en met 1998

In geval van afronding kan het voorkomen, dat de totalen niet geheel overeenstemmen met de som der opgetelde getallen.

Verbeterde cijfers in staten en tabellen zijn niet als zodanig gekenmerkt.

Inhoud

Lijst van gebruikte afkortingen	9
Belangrijke economische gebeurtenissen 1998	10
1. Macro-economisch overzicht	13
2. De vraag	27
2.1 Uitvoer	28
2.2 Consumptie	32
2.3 Investerings	39
Bijlage: De revisie en de vraag	43
3. Het aanbod	47
3.1 Invoer	48
3.2 Ontwikkelingen per bedrijfstak	51
Bijlage: De revisie en het aanbod	76
4. Inkomensverdeling en financiering	79
4.1 Ontwikkelingen per sector	81
4.2 Rente en dividend	98
4.3 Belastingen, premies en uitkeringen	101
4.4 Financiering	104
4.5 Financiële balansen	108
4.6 'Dual acting'	119
Bijlage: De revisie en inkomensverdeling en financiering	124
5. Productiefactoren	129
5.1 Ondernemerschap	129
5.2 Arbeid	130
5.3 Kapitaal en kennis	138
Bijlage: De revisie en productiefactoren	142
6. Bevolking, welzijn, milieu en regio	143
6.1 Bevolking	143
6.2 Welzijn	147
6.3 Milieu	158
6.4 Regio	165

7. Internationale vergelijkingen	169
7.1 Ontwikkelingen in 1998	169
7.2 Productie en bestedingen	173
7.3 Arbeidsmarkt en werkloosheid	178
7.4 Agenda 2000: hervorming van de EU	181
Bijlage: De gevolgen van de revisie voor de BBP-ranglijst	186
8. Tot besluit	187
Statistische bijlage	189
Lijst van gebruikte begrippen	199
Trefwoordenregister	213
Voor meer informatie	219
Enkele aanverwante publicaties	220

Lijst van gebruikte afkortingen

AAW	algemene arbeidsongeschiktheidswet
ANW	algemene nabestaandenwet
AOW	algemene ouderdomswet
AWBZ	algemene wet bijzondere ziektekosten
AWW	algemene weduwen- en wezenwet
BBP	bruto binnenlands product
BNP	bruto nationaal product
BO	basisonderwijs
BRP	bruto regionaal product
BTW	belasting op de toegevoegde waarde
CAO	collectieve arbeidsovereenkomst
CPI	consumentenprijsindex
EMU	Economische en Monetaire Unie
EU	Europese Unie
Eurozone	de landen van de EMU (met de euro als gezamenlijke munt)
GBA	gemeentelijke basisadministratie persoonsgegevens
GWW	grond-, weg- en waterbouwkundige werken
HBO	hoger beroepsonderwijs
IZW	instelling zonder winst oogmerk (meestal: werkzaam ten behoeve van huishoudens)
JWG	jeugdwerkgarantiewet
LBO	lager beroepsonderwijs
LISV	landelijk instituut sociale verzekeringen
MBO	middelbaar beroepsonderwijs
NAMEA	National Accounting Matrix including Environmental Accounts
NNI	netto nationaal inkomen
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OPL	overige publiekrechtelijke lichamen
Pemba	wet Premiedifferentiatie en marktwerking bij arbeidsongeschiktheidsverzekeringen
R&D	research and development
RWW	rijksgroepsregeling werkloze werknemers
VK	Verenigd Koninkrijk
VS	Verenigde Staten van Amerika
VUT	vervroegde uittreding
WAJONG	wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten
WAO	wet op de arbeidsongeschiktheid
WAZ	wet arbeidsongeschiktheidsverzekering zelfstandigen
WIW	wet inschakeling werkzoekenden
WO	wetenschappelijk onderwijs
WW	werkloosheidswet
ZW	ziektewet

Belangrijke economische gebeurtenissen 1998

Internationaal zijn de economische ontwikkelingen in 1998 sterk beïnvloed door de aanhoudende Azië-crisis en de economische onrust in Oost-Europa (devaluatie van de roebel) en in Latijns-Amerika.

Op 1 januari 1998 wordt de Mededingingswet van kracht.

Vanaf januari beschikken de gemeenten met de Wet inschakeling werkzoekenden (WIW) over een instrument ter verbetering van de arbeidsmarktpositie van werkloze jongeren onder de 23 jaar, ontvangers van een uitkering krachtens de Algemene Bijstandswet (ABW), IOAW of IOAZ en personen die langer dan een jaar staan ingeschreven als werkzoekende bij Arbeidsvoorziening. De WIW bundelt een aantal bestaande regelingen, zoals de Jeugdwerkgarantiewet (JWG) en de Banenpoolregeling.

De regeling Extra werkgelegenheid voor langdurig werklozen gaat vanaf 1 januari 1998 voor alle gemeenten in Nederland gelden. Iedere gemeente kan in het kader van deze regeling per 50 bijstandsgerechtigden één arbeidsplaats in de collectieve sector (Melkert-1-banen) realiseren.

Door een wetswijziging in het kader van de Herstructurering van de Ziekenfondswet kunnen per 1 januari 1998 mensen die 65 jaar of ouder zijn zelf bepalen of ze zich bij een ziekenfonds of een particuliere ziektekostenverzekeraar willen verzekeren.

Vanaf 1 januari 1998 is de Algemene arbeidsongeschiktheidswet (AAW) vervangen door de Wet arbeidsongeschiktheidsverzekering zelfstandigen (WAZ) en de Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten (WAJONG).

In 1998 is de zalmsnip ingevoerd. De zalmsnip (genoemd naar de Minister van Financiën) is een korting van 100 gulden per huishouden op de aanslagen van de gemeentelijke heffingen. Oorspronkelijk was de regeling opgezet als een korting op de afvalstoffenheffing, maar de regering heeft besloten dat de gemeenten vrij zijn in de wijze waarop de zalmsnip wordt uitgekeerd.

Op 1 januari 1998 is de wet Premiedifferentiatie en marktwerking bij arbeidsongeschiktheidsverzekeringen (Pemba) ingevoerd. De premies voor de arbeidsongeschiktheidsverzekeringen worden voortaan betaald door de werkgevers in

plaats van de werknemers. In verband hiermee is de overhevelingstoelage met ingang van dit jaar verlaagd van 9,9 % naar 1,7 % van het brutoloon.

Vanaf april 1998 worden ouderen, uitkeringsgerechtigden, vutters en zelfstandigen, wier netto maandinkomen naar aanleiding van de invoering van de Pemba per 1 januari daalde, hiervoor gecompenseerd door de wet Inkomensmaatregelen 1998.

In het weekeinde van 2 en 3 mei wordt in een speciale topontmoeting besloten dat 11 landen van de Europese Unie per 1 januari 1999 deel zullen uitmaken van de Economische en Monetaire Unie (EMU). Het betreft België, Duitsland, Spanje, Frankrijk, Ierland, Italië, Luxemburg, Nederland, Oostenrijk, Portugal en Finland. Van de overige landen wensen Denemarken, Zweden en het Verenigd Koninkrijk niet deel te nemen, terwijl Griekenland niet kon voldoen aan de toelatingscriteria.

De jaarlijkse aanpassing van de huren per 1 juli komt in 1998 uit op 3,3 %. Dit percentage is lager dan de gemiddelde huurstijging in voorgaande jaren. De verminderde huurstijging hangt deels samen met de afschaffing in 1998 van de minimale huursomstijging, die voorheen aan de sociale verhuurders werd opgelegd.

Op 20 juli bereikt de CBS-herbeleggingsindex een 'all-time high'. Het totale rendement op aandelen bedraagt op dat moment 38,3% ten opzichte van het begin van het jaar. In het derde kwartaal slaat het sentiment van de beleggers om. Op 8 oktober staat de index op een verlies van 9,7% ten opzichte van eind 1997. Op kwartaalbasis is dit de op één na grootste daling sinds de start van deze index, 45 jaar geleden. Alleen tijdens de beurskrach van 1987 daalden de koersen in één kwartaal sneller. Daarna herstellen de koersen zich opvallend sterk en sluit de CBS-herbeleggingsindex het jaar af met een totaal rendement van 22,3%, hoger dan het gemiddelde rendement van de afgelopen vijftien jaar (18,8%).

Op de laatste dag van het jaar wordt voor Nederland de waarde van de euro vastgesteld op 2,20371 gulden voor 1 euro. Dit vormt het begin van de stapsgewijze introductie van de euro als gemeenschappelijk betaalmiddel van de elf deelnemende landen aan de Economische en Monetaire Unie (EMU). Dit proces moet in 2002 voltooid zijn.

Kerncijfers

1.1 Economische en sociale kernindicatoren voor Nederland

	Eenheid	1995	1996	1997*	1998*
Macro-economische kerncijfers					
Netto nationaal inkomen per hoofd van de bevolking (reële verandering) ¹⁾	%	2,1	1,5	4,6	2,6
Consumentenprijs (verandering)	%	2,0	2,0	2,2	2,0
Werkloze beroepsbevolking	% beroepsbevolking	8,1	7,4	6,4	5,0
Saldo lopende transacties met het buitenland	% BBP	6,4	5,4	7,0	6,0
Inkomensongelijkheid tussen individuele huishoudens	Gini-coëfficiënt	0,316	0,320	0,322	.
Druk op het milieu					
Verandering emissies die bijdragen aan: broeikas effect	%	2	4	-2	0
verzuring	%	-4	1	-2	-2
vermesting	%	-2	-6	-6	.
gestort en geloosd afval	%	-4	-4	-1	.
Sociale aspecten					
Gemiddelde leeftijd bij overlijden	jaren	74,6	74,7	74,9	75,0
Bevolking met (zeer) goede gezondheid	% totale bevolking	81,2	81,5	80,8	81,1
Personen met hbo/wo als hoogste onderwijsniveau (<65 jaar)	% bevolking 15-64 jr	19,4	19,8	20,3	21,5
Aantal geweldsdelicten	per 100 v.d. bevolking >14 jr	6,8	5,8	6,9	.
Demografie bevolking					
Gemiddelde omvang bevolking	x 1 000	15 460	15 523	15 605	15 700
Migratie-overschot	% totale bevolking	0,21	0,28	0,31	0,38
Gemiddelde huishoudensgrootte	personen	2,34	2,31	2,30	2,29
Demografie bedrijven					
Faillissementen		4 783	4 534	4 409	4 015
Oprichtingen		32 500	33 600	30 600	31 900
Arbeid					
Totale arbeidsvolume (verandering) ¹⁾	%	1,4	2,6	2,8	2,7
Loonsomquote vennootschappen (excl. delstoffenwinning)	%	71,9	72,5	71,4	70,8
Betaalde uren per gemiddelde baan per jaar		1 380	1 378	1 367	1 370
Arbeidsvolume	% totale bevolking	36,6	37,4	38,2	39,0
Werkzame beroepsbevolking	% bevolking 15-64 jr	57,8	58,8	60,6	62,3
Productie					
Bruto binnenlands product (volumeverandering) ¹⁾	%	2,3	3,0	3,8	3,7
Bezettingsgraad industrie	%	84,4	83,9	84,8	85,0
Arbeidsproductiviteitsverandering (op jaarbasis) ¹⁾	%	0,9	0,4	1,0	1,0
Inkomen, bestedingen en besparingen					
Netto beschikbaar inkomen van huishoudens (reële verandering) ¹⁾	%	2,1	3,1	2,5	2,7
Consumptieve bestedingen (volumeverandering) ¹⁾	%	1,8	2,5	2,9	3,9
Investerings in vaste activa (volumeverandering) ¹⁾	%	4,8	6,3	5,9	5,2
Netto nationale besparingen	% netto beschikbaar inkomen	14,4	13,7	15,9	15,3
Overheid					
Vorderingentekort overheid ²⁾	% BBP	4,2	1,8	1,2	0,8
Belasting- en premiedruk	% BBP	40,4	40,7	40,5	40,2
Bruto overheidsschuld (ultimo)	% BBP	76,9	75,3	69,9	66,6
Wisselkoers en rentestand					
Effectieve koers t.o.v. concurrenten (verandering)	%	6,6	-1,8	-5,2	1,8
Effectieve koers t.o.v. leveranciers (verandering)	%	5,6	-1,3	-5,3	1,3
Lange rente	%	6,5	5,6	5,2	4,4

Bron: CBS; voor effectieve wisselkoersen CPB.

¹⁾ Cijfers over 1995 zijn vóór ESR 95 revisie.

²⁾ In 1995 exclusief het afkopen van de jaarlijkse exploitatiesubsidies aan de woningcorporaties.

1. *Macro-economisch overzicht*

De Nederlandse economie draaide de afgelopen jaren op volle toeren. Voor het eerst sinds het begin van de jaren zeventig kwam de economische groei in drie opeenvolgende jaren op 3% of meer uit. Over 1998 was de economische groei 3,7%. De Nederlandse economische groei ligt ook al drie jaar beduidend hoger, gemiddeld 1,2 procentpunt, dan die van de Europese Unie (EU) als geheel.

Ook andere welvaartsindicatoren duiden op een voortzetting van de positieve ontwikkeling van de laatste jaren. Dit geldt vooral voor de verdere afname van de werkloosheid, die inmiddels tot één van de laagste in Europa behoort.

De voortgaande economische groei liep hier en daar tegen grenzen aan. Zo hadden steeds meer bedrijven problemen om personeel te werven. Verder was de inflatie hoger dan in de meeste industrielanden, zij het nog steeds een stuk lager dan een aantal jaren geleden.

1998 hoge groei, gematigde prijsontwikkeling

De economische groei (de volumegroei van het bruto binnenlands product (BBP)) bedroeg 3,7% in 1998. Deze hoge groei ging gepaard met een gematigde prijsontwikkeling. De toename van de BBP-deflator, een brede maatstaf voor de prijsontwikkeling van de economie, bedroeg slechts 1,9%. Dit is een fractie lager dan in 1997. Doorgaans gaat een economie in hoogconjunctuur samen met hogere prijsstijgingen. In 1998 werd de prijsontwikkeling echter getemperd door lagere uitvoerprijzen van Aziatische landen en een gematigde ontwikkeling van de grondstofprijzen, met name olie. Dit resulteerde onder meer in dalende prijzen voor computers en aardolieproducten. Op sommige andere markten, zoals de huizen- en aandelenmarkt, was er wel sprake van snel stijgende prijzen, maar deze tellen niet mee in de consumentenprijsindex of de BBP-deflator. Op de arbeidsmarkt was er sprake van een iets hogere toename van de loonkosten per arbeidsjaar (2,5%). Deze toename is 0,4 procentpunt minder dan de som van de arbeidsproductiviteitstijging (+1,0%) en de prijsstijging van het BBP (+1,9%); deze som wordt wel gezien als een maatstaf voor de ruimte voor loonstijgingen bij een ongewijzigde kapitaalquote. In 1997 bleef de loonvoetstijging 0,9 procentpunt achter bij deze som.

Kader 1.a

Een 'maatstaf' en een 'ijklijn' voor inflatie *Consumentenprijsindex en BBP-deflator*

Er bestaat nogal eens verwarring over het begrip 'inflatie'. Inflatie is in de volksmond het synoniem voor prijsstijging en geldontwaarding, en heeft daarom een negatieve bijklank. Net als iedereen letten ook politici en economen scherp op de prijsontwikkeling. In tegenstelling tot de meeste 'gewone' consumenten zijn zij echter ook beducht voor prijsdalingen. Op langere termijn wordt een lichte stijging van de prijzen vaak als een gezond verschijnsel gezien dat zich heel goed verhoudt met voortgezette economische groei. In de praktijk zijn er verschillende statistische indicatoren die iets over inflatie zeggen. Hieronder worden de twee belangrijkste nader toegelicht, de geharmoniseerde index van consumentenprijzen en de BBP-deflator.

In 1998 is in de EU afgesproken dat de formele maatstaf voor inflatie de veranderingen in de 'geharmoniseerde index van consumentenprijzen' (HICP) is. De geharmoniseerde prijsindex wordt door de lidstaten van de EU op vergelijkbare wijze berekend en kan dus heel goed worden gebruikt om bijvoorbeeld de inflatie in de eurozone af te leiden, of om de inflatie tussen landen te vergelijken. Deze maatstaf heeft vooral betekenis in het kader van het Groei- en Stabiliteitspact van de EU en de monetaire politiek van de Europese Centrale Bank (ECB). De ECB heeft expliciet de volgende beleidsdoelstelling geformuleerd: er is sprake van prijsstabiliteit als de toename van de HICP in het EMU-gebied op jaarbasis onder de 2% blijft. Een nadeel van het gebruik van de HICP als de maatstaf voor inflatie is dat die per definitie alleen betrekking heeft op de consumptieve bestedingen van huishoudens, zodat dit begrip lang niet alle bestedingen dekt. Zo blijven bij de HICP de consumptieve bestedingen van de overheid, de investeringen en de in- en uitvoer geheel buiten beeld.

Een indicator waarvoor dat nadeel niet geldt, is de zogenaamde BBP-deflator. De wijziging in deze indicator geeft namelijk de gewogen prijsmutatie van niet alleen de consumptie van huishoudens, maar van alle binnenlandse bestedingscategorieën alsmede van de handel met het buitenland.

De BBP-deflator dient bijvoorbeeld als 'ijklijn' voor de (verdeling van de) collectieve uitgaven in ons land. Het niveau van de uitgavenbegroting wordt aangepast aan de prijsontwikkeling van het BBP en de uitgaven mogen deze ijklijn niet overschrijden. Naarmate de ijklijn hoger ligt, neemt de ruimte voor uitgaven door de overheid dus toe.

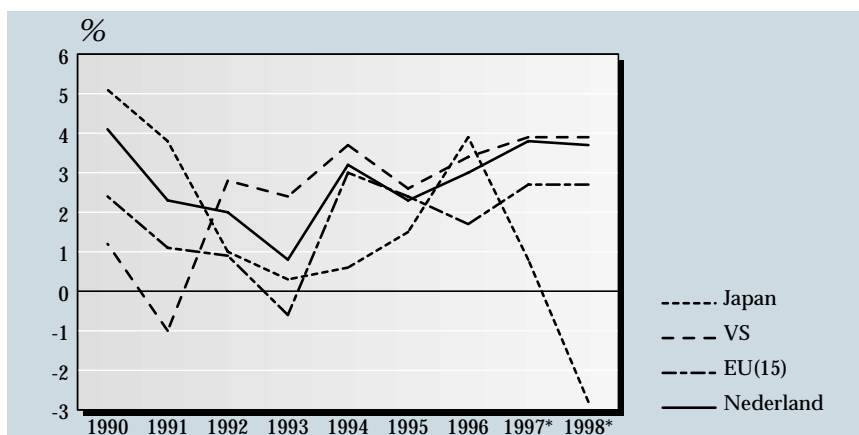
Nederland doet het internationaal gezien goed

Evenals in de voorgaande twee jaren lag de Nederlandse groei ruim boven het gemiddelde van de Europese Unie in 1998. Zowel in Nederland als in de EU als geheel was het groeitempo vergelijkbaar met dat in 1997. In de EU was dit vooral de resultante van de aantrekkende economische bedrijvigheid in Duitsland en Frankrijk en een tegengestelde ontwikkeling in het Verenigd Koninkrijk, bij een nagenoeg ongewijzigde groei in Italië.

De Amerikaanse economie ging ook in 1998 voort op het sinds 1992 ingezette pad van voortdurende economische groei, met een aanwas van 3,9%. Japan kampte in 1998 nog met de naweeën van de Azië-crisis. De economie onderging een krimp van bijna 3%.

Alhoewel de Nederlandse inflatie historisch gezien gematigd was, was deze, anders dan in het verleden, één van de hoogste in Europa. Van de landen die tot de Economische en Monetaire Unie (EMU) behoren, kenden alleen Ierland, Italië en Portugal een hogere inflatie.

1.2 Volumegroei bruto binnenlands product

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998; OESO, Quarterly National Accounts.

Snelste groei bij automatiseringsbedrijven en telecommunicatie

De economische groei vond zijn weerslag in hoge groeicijfers bij de automatiseringsbedrijven, de communicatiebedrijven, de reclamebureaus, de auto-industrie en de uitzendbureaus. In deze bedrijfstakken nam de toegevoegde waarde in volume met meer dan 10% toe in 1998. Bij de automatiseringsbedrijven en de communicatiebedrijven werden zelfs groeipercentages van rond de 20% bereikt. Voor de automatiseringsbedrijven betekent dit een voortzetting van de steil oplopende trend van de afgelopen jaren. Tegelijkertijd groeide de werkgelegenheid in deze bedrijfstak van een niveau van 52 000 arbeidsjaren in 1995 naar 91 000 in 1998, dat is een toename van maar liefst 75% in drie jaar.

De post- en telecommunicatiebedrijven kenden de afgelopen jaren een duidelijke versnelling van de groei: van 5% in 1996 via 9% in 1997 tot 18% in 1998. Bij de uitzendbureaus daarentegen, was er sprake van een tegengestelde tendens. Terwijl de toegevoegde waarde hier in 1996 nog met 24% in volume toenam, nam die groeivoet in 1997 af tot 15% en in 1998 tot 10%. Dit werd weerspiegeld in de werkgelegenheidsontwikkeling bij uitzendbureaus, waar de toename in arbeidsjaren in de genoemde jaren achtereenvolgens 21%, 12% en 9% bedroeg.

Over de hele linie kenden de zakelijke dienstverlening, het transport en de handel hogere groeicijfers dan de industrie. Dit gold zowel voor de toegevoegde waarde als voor de werkgelegenheid. De volumegroei van de toegevoegde waarde van de

delfstoffenwinning en de landbouw was zelfs negatief. Bij de delfstoffenwinning kwam dit door de terugvallende vraag uit Italië en Duitsland. Bij de landbouw speelden behalve de crisis in de varkenssector ook de slechte resultaten in de akkerbouw ten gevolge van de overvloedige regenval een belangrijke rol.

De werkgelegenheid in de landbouw nam ook af. Dit kwam met name doordat het aantal zelfstandige agrariërs en meewerkende gezinsleden daalde. Bij de overheid was er een beperkte toename van het aantal arbeidsjaren.

1.3 Aanbod en gebruik van goederen en diensten, 1998*

Aanbod	Volume-	Waarde	Gebruik	Volume-	Waarde
	mutatie			mutatie	
	%	<i>mld gld</i>		%	<i>mld gld</i>
Productie (basisprijzen)	3,6	1 430	Intermediair verbruik	3,7	715
Saldo productgebonden belastingen en subsidies	2,8	83			
Verbruik toegerekende bankdiensten (-)	2,1	22			
Invoer	7,7	429	Uitvoer	6,4	473
			Consumptieve bestedingen huishoudens	4,1	384
			Consumptieve bestedingen overheid	3,3	178
			Investerings in vaste activa	5,2	169
			Veranderingen in voorraden		1
Totaal aanbod	4,6	1 921	Totaal gebruik	4,6	1 921
Bruto binnenlands product	3,7	776			

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Consumptie aanjager van de economie

De volumegroei van de consumptie bedroeg 3,9% in 1998, en was daarmee 1 procentpunt hoger dan in 1997. De groei van de overheidsconsumptie bleef gelijk (+3,3%), maar die van de consumptie van huishoudens versnelde van 2,6% naar 4,1%. Vooral luxe goederen zoals auto's, meubels, computers, huishoudelijke apparaten, video- en audio-apparatuur waren zeer in trek, evenals communicatie- en financiële diensten (bijvoorbeeld mobiel bellen en provisies op de aankoop van aandelen). De consumptie van voedingsmiddelen gaf echter nauwelijks een stijging te zien.

Bij de overheidsconsumptie was er een forse toename bij de uitgaven voor de opvang van asielzoekers en de uitgaven aan gevangenen. Daarentegen nam

het volume van de overheidsconsumptie bij defensie zelfs af.

Investeringsgroei blijft op respectabel niveau

Het investeringsvolume groeide iets minder dan in 1997, maar kende nog steeds een gestage groei van ruim 5%. Indien bedacht wordt dat er in 1998, in tegenstelling tot de afgelopen jaren minder grote projecten operationeel werden, komt hieruit zelfs een heel gunstig investeringsbeeld naar voren. Daar komt nog bij dat de afname van de investeringsgroei in 1998 volledig kan worden toegeschreven aan een daling van het investeringsvolume in woningen. Dit was het gevolg van de vertraging bij de bouw op de grote Vinex-locaties en door overvloedige regenval in het najaar. Daarentegen kwamen er 8% meer bedrijfsgebouwen gereed. De grootste volumestijgingen werden echter gemeten bij de investeringen in computers en in personenauto's. Dit laatste geeft aan dat de populariteit van de 'auto van de zaak' nog steeds toeneemt.

Lagere groei buitenlandse handel

De buitenlandse handel werd gekenmerkt door prijsdalingen en een lichte volumegroevertraging. In 1997 was de volumegroei van invoer en uitvoer beide 9%. In 1998 nam de volumegroei van de invoer af tot 7,7% en die van de uitvoer tot 6,4%. De export naar gebieden met economische problemen, zoals Rusland, Azië en Brazilië was zelfs lager dan in 1997. Aangezien de toename van de invoer in guldens in 1998 hoger was dan die van de uitvoer, liep het handelssaldo van ons land met het buitenland iets terug. Desondanks was dat nog gelijk aan 5,6% van het BBP en dat is ruim boven het gemiddelde in de Europese Unie.

Nationale finale bestedingen leveren grootste bijdrage aan de groei

Al met al nam in 1998 de groeibijdrage van de uitvoer af ten gunste van de bijdrage van de nationale finale bestedingen (zie tabel 1.4). De gezamenlijke consumptieve bestedingen van huishoudens en overheid veroorzaakten meer dan de helft van de volumegroei van het bruto binnenlands product. Overigens is bij deze berekeningen uiteraard alleen de totale impuls van de bestedingen op de binnenlandse productie meegerekend. Het niet-meegetelde 'importlek' is het hoogst bij de uitvoer. Iets meer dan de helft van de uitvoer betreft in feite direct of indirect een uitvoer van eerder ingevoerde producten en grond- en hulpstoffen. Voor de consumptie van huishoudens is dit gecumuleerde invoeraandeel bijna 30% en voor de investeringen 35%. De overheidsconsumptie alsmede de daarvoor benodigde grond- en hulpstoffen worden vrijwel geheel (90%) in Nederland geproduceerd. Hierdoor leverde deze bestedingscategorie in 1998 een bijdrage van ruim 20% aan de economische groei (oftewel 0,8 procentpunt), ondanks een relatief bescheiden volumegroei (3,3%) en een vrij beperkt aandeel in de totale bestedingen (15%).

1.4 Samenstelling van de economische groei ¹⁾

	1996	1997*	1998*
<i>in procentpunten van de volumegroei van het BBP</i>			
Consumptieve bestedingen van huishoudens	1,4	0,6	1,2
Consumptieve bestedingen van de overheid	-0,1	0,7	0,8
Investerings in vaste activa	0,8	0,5	0,4
Veranderingen in voorraden	-0,2	0,0	0,0
Uitvoer	1,1	2,0	1,3
Bruto binnenlands product	3,0	3,8	3,7

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

¹⁾ De invoer is toegerekend aan de bestedingscategorieën waarvoor de geïmporteerde producten bestemd zijn.

Nederland ontving per saldo 45 miljard uit het buitenland

Het nationaal vorderingensaldo van Nederland met het buitenland bedroeg 45 miljard gulden in 1998. Hiervan bestond 43 miljard uit het handelssaldo. Daarnaast werd per saldo bijna 9 miljard gulden aan winst, rente en dergelijke ontvangsten uit andere landen. Een groot deel van deze inkomens werd overigens direct weer geïnvesteerd in het buitenland.

Tegenover het positieve handelssaldo en vermogensinkomenssaldo stond per saldo een negatief bedrag voor de inkomensoverdrachten aan het buitenland (6 miljard gulden), voornamelijk in de vorm van BNP-afdrachten aan de EU en ontwikkelingshulp, en kapitaaloverdrachten (1,5 miljard gulden).

Overschot met het buitenland 3 miljard lager dan in 1997

Het totale overschot lag ruim 3 miljard gulden lager dan in 1997. Behalve een lager uitvoersaldo en lagere inkomsten aan rente, winst en dergelijke was er sprake van minder ontvangsten uit inkomensoverdrachten, maar ook van minder betaalde kapitaaloverdrachten.

Kader 1.b

Prijsmeting van invloed op de economische groei

De meting van inflatie en economische groei

Een krachtige aanzet tot de huidige discussie over de meting van prijsontwikkelingen kwam in 1996 van de kant van de Boskin-commissie, ingesteld door het Amerikaanse Congres. In het eindrapport werd geconcludeerd dat in de Verenigde Staten de consumentenprijsindex gemiddeld 1,1 procentpunt per jaar zou worden overschat, voornamelijk omdat bij de prijswaarneming onvoldoende werd gecorrigeerd voor kwaliteitsverschillen en substitutie-effecten. Dit beeld werd in 1998 bevestigd door een onderzoek van de Deutsche Bundesbank.

Het Groei- en Stabiliteitspact, waarover de Europese Unie in 1997 een akkoord bereikte, gaf een extra impuls aan de harmonisatie van de berekeningen van prijs- en volumeontwikkelingen toegespitst op de nationale rekeningen. In dat pact wordt onder meer bepaald dat bij uitzondering een excessief begrotingstekort (d.w.z. meer dan 3% van het BBP) kan worden toegestaan indien een land uit het Eurogebied zich in een ernstige economische recessie bevindt. Een ernstige economische recessie wordt gedefinieerd als een economische krimp van meer dan 2%. Dit cijfer wordt bepaald aan de hand van de volumeverandering van het bruto binnenlands product (BBP). Het is de eerste keer dat volumecijfers uit de nationale rekeningen worden gebruikt voor dergelijke administratieve doeleinden. Dit leidde tot een beschikking van de Europese Commissie waarin de beginselen van prijs- en volumemeting worden vastgelegd, zonder dat dit overigens concreet wordt uitgewerkt.

In het onderzoeksprogramma dat daarna gestart is, gaat het vooral om producten waarvoor prijs- en/of volumemeting behoorlijk complex is. Voor deze soorten producten wordt door deskundigen uit diverse EU-landen en de OESO samengewerkt om tot concrete aanbevelingen te komen. Zo is in 1998 gewerkt aan verbetering van de volumemeting van de zogenaamde niet-marktdiensten, met name gezondheidszorg, onderwijs en openbaar bestuur. Onlangs kwamen eindrapporten beschikbaar over een meer geavanceerde aanpak bij computers en software, de bouwnijverheid en grote investeringsgoederen (schepen, vliegtuigen, olieplatformen enzovoorts). Binnenkort zullen de EU-statistici zich buigen over bank- en verzekeringsdiensten en de zakelijke dienstverlening. Het onderzoeksprogramma moet eind 2000 zijn afgerond.

Het CBS is binnen Eurostat verantwoordelijk voor de coördinatie van het onderzoeksprogramma en vervult op sommige terreinen een voortrekkersfunctie. Dat geldt bijvoorbeeld voor de dienstverlening door het bankwezen. De methode die daarvoor recentelijk is ontwikkeld wordt toegelicht in paragraaf 3.2 van deze publicatie.

Overheid vaart wel bij de economische voorspoed

Om te zien in hoeverre een land of sectoren hebben geprofiteerd van de economische groei is het beschikbaar inkomen de beste indicator. Dit is het inkomen na verrekening van belastingen, ofwel het inkomen dat beschikbaar is voor consumptie en investeringen. De reële toename van het beschikbaar nationaal inkomen (3,4%) was iets geringer dan de volumetoename van het BBP (3,7%).

In 1998 ging de overheid er verhoudingsgewijs het meest op vooruit, vooral als gevolg van een forse stijging van de BTW-inkomsten, de belasting op de aankoop van nieuwe auto's en de overdrachtsbelastingen op de aankoop van huizen.

Bovendien stegen de inkomsten door de verkoop van GSM-frequenties in 1998. Aan de uitgavenkant waren de nagenoeg stabiele sociale uitkeringen en rentelasten belangrijke factoren. De overheid heeft de extra inkomsten voor een deel gebruikt voor tekortreductie. Het vorderingentekort van de overheid nam af van 1,2% van het BBP in 1997 naar 0,8% in 1998.

Het reële beschikbaar inkomen van ondernemingen nam slechts beperkt toe. Dit kwam voornamelijk door de negatieve reële inkomensgroei van financiële instellingen (-1%). Evenals in voorgaande jaren hebben de ondernemingen minder in Nederland geïnvesteerd dan de hiervoor beschikbare middelen in de vorm van ingehouden winst. In 1998 verbeterden zij hun financiële positie derhalve met ruim 30 miljard gulden. Een groot deel hiervan werd gebruikt voor directe investeringen in het buitenland.

1.5 Reële ontwikkeling van het netto beschikbaar inkomen per sector

	1996	1997*	1998*
	%		
Vennootschappen	-13,6	17,4	0,9
Huishoudens incl. IZWh	3,1	2,5	2,7
Overheid	7,7	6,7	6,5
Totaal	1,7	5,4	3,4

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Huishoudens gingen er in reële termen 2,7% op vooruit. Hun consumptieve bestedingen stegen echter sneller (4,1%) zodat de besparingen van huishoudens (exclusief toekomstige pensioenrechten) 5 miljard gulden lager uitkwamen, op 17 miljard gulden. Dat is minder dan 5% van hun beschikbaar inkomen, tegen ruim 6% in 1996 en ruim 7% in 1995. Steeds meer huishoudens financieren hun consumptie niet alleen uit hun loon- en andere lopende inkomsten, maar ook uit extra hypotheek en consumptief krediet.

De belangrijkste bestanddelen van het inkomen van huishoudens zijn de beloning voor werknemers en sociale uitkeringen. Mede door de toegenomen werkgelegenheid steeg de beloning van werknemers met 5,6%, terwijl het totaal van de sociale uitkeringen toenam met 0,9%. Toch werd in 1998 slechts 1,1% meer loon- en -inkomstenbelasting afgedragen. Het netto beschikbaar inkomen steeg al met al met gemiddeld bijna 1 800 gulden per huishouden. Een statische koopkrachtanalyse laat zien dat met name de lagere inkomens er in 1998 op vooruitgingen, evenals in 1997. Hierbij is nog geen rekening gehouden met inkomensveranderingen door veranderingen als gevolg van gewijzigde persoonlijke

omstandigheden. Gezien de toegenomen werkgelegenheid in 1998 mag aangenomen worden dat het koopkrachtplaatje voor bepaalde groepen beter uitgepakt heeft. Dit geldt uiteraard niet voor diegenen die geen toegang hebben tot de arbeids- of kapitaalmarkt, zoals bejaarden die alleen AOW ontvangen.

Kader 1.c

Welvaart en BBP

Indicatoren voor het meten van de welvaart

Het bruto binnenlands product (BBP) is een goede maatstaf voor het meten van de economische prestaties van een land, voor zover het gaat om activiteiten die in geld afgekeurd worden. De berekeningswijze van het BBP is in internationale richtlijnen vastgelegd, waardoor het vergelijken van landen mogelijk is. Productiegroei geeft evenwel een onvolledig beeld van de ontwikkeling van de welvaart. Voor de welvaart zijn bijvoorbeeld ook vrije tijd, milieu, werkgelegenheid, veiligheid, gezondheid en de inkomensverdeling van belang. Daarom wordt het BBP in de praktijk bijna altijd in combinatie met andere indicatoren gebruikt. Een overzicht van economische en sociale kernindicatoren is opgenomen in de eerste tabel van deze publicatie.

Werk, werk, werk – leren, leren, leren

De bevolking nam in 1998 toe met 0,7%. Een groot deel van deze stijging kan worden toegeschreven aan de toename van het immigratiesaldo, vooral als gevolg van een hogere immigratie uit de Nederlandse Antillen en een grotere remigratie van voorheen geëmigreerde Nederlanders.

Onder invloed van de ontgroening en de toenemende vergrijzing van de bevolking nam de potentiële beroepsbevolking (mensen tussen 15 en 64 jaar) toe met 0,4%. Als gevolg van de grotere participatiegraad nam de beroepsbevolking toe met 1,7%. Deze toename van de beroepsbevolking was lager dan de werkgelegenheidsgroei in arbeidsjaren (+2,7%), zodat de werkloze beroepsbevolking met een vijfde daalde tot 5% van de beroepsbevolking. Hiermee behoort Nederland tot de landen met de laagste werkloosheid binnen de Europese Unie. Tegelijkertijd nam de i/a(inactieven/actieven)-ratio af van 72,9 in 1997 tot 70,4% in 1998.

De arbeidsmarkt begint tekenen van krapte te vertonen, ondanks de toenemende participatiegraad van vrouwen. Dit uit zich met name in een voortgaande groei van het aantal moeilijk vervulbare vacatures. Het blijkt dat werkgevers met name behoefte hebben aan mensen met een beroeps- of wetenschappelijke opleiding. Het lijkt erop dat de voortdurende toename van het opleidingsniveau van de Nederlandse beroepsbevolking de stijging van de gevraagde kwalificaties toch niet kan bijbenen.

Toename milieulast minder dan economische groei

In 1998 bleef de uitstoot van milieubelastende stoffen die bijdragen aan de verzuring en aan het broeikas effect achter bij de groei van de Nederlandse economie. Bij verzuring was er sprake van een daling in de uitstoot. De toename van broeikasgassen bleef beperkt tot iets minder dan 0,5%. Ondanks dat 1998 een relatief warm jaar was, was de Nederlandse economie verantwoordelijk voor een extra uitstoot van 1,2% van CO₂, de belangrijkste veroorzaker van het broeikas effect. De uitstoot van andere broeikasgassen zoals methaan en lachgas daalde daarentegen.

Nederlanders worden steeds ouder

Een indicator van de verbeterde gezondheid is dat de bevolking steeds ouder wordt. Een opmerkelijk verschijnsel is dat de gemiddelde leeftijd die mannen en vrouwen bereiken de laatste jaren weer dicht bij elkaar komt te liggen.

Mannen en vrouwen hebben een andere daginvulling

Over het algemeen zijn mannen en vrouwen tussen de 18 en 65 een even groot deel van hun tijd productief bezig. Mannen vullen een groter deel van hun tijd met betaald werk hoewel zij zich ook steeds meer aan zorgtaken wijden. Vrouwen in een vergelijkbare arbeids- en huishoudenspositie als mannen verrichten nog wel meer zorgtaken dan mannen. Het verschil in tijdsbesteding is het grootst als zij geen kinderen hebben en niet werken of een kleine baan hebben.

Over het algemeen stijgt de tijdsbesteding aan culturele activiteiten. Zo mochten niet alleen cabaret, maar ook toneelvoorstellingen en ensembleconcerten zich weer in een toegenomen belangstelling verheugen.

Daarnaast spenderen Nederlanders hun vrije tijd steeds vaker aan vakanties in het buitenland, waarbij met name de Zuid-Europese bestemmingen zeer in trek zijn.

Bijlage: De revisie van de nationale rekeningen

De directe aanleiding voor de revisie is de invoering van het Europees Systeem van Nationale en Regionale rekeningen 1995 (ESR 1995) in de lidstaten van de Europese Unie (EU) in 1999. De herziening betekent allereerst een modernisering van de nationale rekeningen. Ze zijn aangepast aan recente ontwikkelingen als het toegenomen belang van dienstverlening in het algemeen en automatisering, informatie en kennis in het bijzonder. Daarnaast versterkt de invoering de internationale vergelijkbaarheid van macro-economische gegevens. Vooral in het kader van de Economische en Monetaire Unie (EMU) is een optimale onderlinge vergelijkbaarheid van de macro-economische gegevens van de lidstaten van groot belang. Veel meer dan voorheen worden beleidsindicatoren en financiële stromen binnen de EMU en de EU rechtstreeks ontleend aan gegevens uit de nationale rekeningen van de lidstaten. Het ESR 1995 zelf is overigens een uitwerking van de nieuwe richtlijnen van de Verenigde Naties, zoals vastgelegd in het System of National Accounts uit 1993 (SNA 1993).

De revisie is uitgevoerd op het jaar 1995. De cijfers genoemd in deze bijlage van de revisie hebben dan ook betrekking op dat jaar. In totaal is het BBP met 26,4 miljard gulden omhoog bijgesteld. Een aantal wijzigingen wordt hieronder beschreven, terwijl meer specifieke veranderingen in de bijlagen over de revisie bij de desbetreffende hoofdstukken worden beschreven. De CBS-publicatie 'Nationale rekeningen Revisiepublicatie, beschrijving en uitkomsten van de ESR 1995 revisie' geeft een gedetailleerder beeld van de implicaties van de revisie.

Modernisering

De kennis- en informatie-economie komt na de herziening beter tot haar recht. Zo wordt het kopen en zelf ontwikkelen van software en databanken voortaan gezien als een investering in plaats van lopende kosten. Naast software krijgen ook andere immateriële activa een plaats in de beschrijving van het productieproces. Ook uitgaven voor de exploratie van minerale reserves (olie, gas en dergelijke) worden voortaan opgevat als investeringen en niet langer als lopende kosten. Verder worden ook de aankopen van niet-geproduceerde immateriële activa tot de investeringen gerekend. Het betreft met name de aankoop van melkquota. Daarnaast wordt het maken of ontwikkelen van immateriële activa, zoals originelen van films, muziek en boeken, voortaan gezien als een productieve activiteit. Bij elkaar leiden deze registratiewijzigingen tot een verhoging van het BBP met 6,2 miljard gulden. Bovendien betekenen ze de introductie van afschrijvingen op immateriële activa.

De afdracht van licenties, royalty's en andere betalingen voor het gebruik van immateriële activa worden voortaan geregistreerd als aankopen van diensten. Voorheen werden deze inkomsten uit immateriële activa niet afzonderlijk onder-

scheiden en werden ze gezien als onderdeel van het inkomen uit grond en on-
 lichamelijke zaken. Per saldo verhoogt deze wijziging de BBP-raming met 0,1 mil-
 jard gulden.

1.6 De drie benaderingen van het binnenlands product, 1995

	Vóór revisie	Na revisie	Vershil
	<i>mld gld</i>		
<i>Vanuit de productie</i>			
Productie (basisprijzen)	1 135,3	1 217,1	81,9
Intermediair verbruik (excl. aftrekbare BTW) (-)	536,6	596,9	60,3
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	598,7	620,3	21,6
Saldo van productgebonden belastingen en subsidies (+)	63,8	62,8	-1,1
Productgebonden belastingen (+)	71,4	71,8	0,5
Productgebonden subsidies (-)	7,5	9,1	1,5
Verschil toegerekende en afgedragen BTW (+)	1,6	2,5	0,9
Verbruik toegerekende bankdiensten (-)	24,4	19,5	-4,9
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	639,7	666,0	26,4
<i>Vanuit de inkomensvorming</i>			
Beloning van werknemers	325,3	341,1	15,8
Lonen (+)	275,4	289,7	14,3
Sociale premies t.l.v. werkgevers (+)	49,9	51,4	1,5
Saldo van belastingen op productie en invoer en subsidies (+)	69,8	67,8	-2,0
Belastingen op productie en invoer (+)	82,0	79,1	-2,9
Subsidies (-)	12,1	11,3	-0,9
Exploitatie-overschot/gemengd inkomen (bruto)	244,5	257,1	12,6
Afschrijvingen (+)	73,6	100,7	27,1
Exploitatie-overschot/gemengd inkomen (netto) (+)	170,9	156,4	-14,5
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	639,7	666,0	26,4
<i>Vanuit de finale bestedingen</i>			
Consumptieve bestedingen (+)	474,0	486,7	12,7
Investerings in vaste activa (bruto) (+)	121,9	135,2	13,2
Veranderingen in voorraden ¹⁾ (+)	1,0	4,6	3,6
Uitvoer van goederen en diensten (+)	339,6	382,6	43,0
Invoer van goederen en diensten (-)	296,8	343,1	46,2
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	639,7	666,0	26,4

Bron: CBS, Nationale rekeningen.

¹⁾ Na revisie inclusief saldo aan- en verkopen van kostbaarheden.

De beschrijving van de bijdrage van de overheid aan het economisch proces is
 aangepast, door een herziening van de berekeningswijze van de investeringen en
 afschrijvingen door de overheid. De aankopen door defensie van duurzame mili-
 taire goederen die ook voor 'civiele' doeleinden kunnen worden gebruikt, wor-
 den voortaan opgevat als investeringen, terwijl ze voorheen werden beschouwd
 als lopende kosten. De aankopen van wapens, tanks, gevechtsvliegtuigen en der-

gelijke blijven overigens gezien worden als intermediair verbruik. Deze wijziging leidt tot een opwaartse bijstelling van het BBP met 1,5 miljard gulden. Ook de bijdrage van de overheid in het algemeen aan het BBP wordt groter, door de introductie van afschrijvingen op dijken, wegen, bruggen en andere infrastructuur. Voor de revisie werd infrastructuur gezien als iets met een onbeperkte levensduur, waarop niet behoefde te worden afgeschreven. Het BBP komt hierdoor 9,2 miljard gulden hoger uit.

De beloning van werknemers in natura wordt nu beter beschreven. Het gaat daarbij met name om de 'auto van de zaak', kortingen op kinderopvang via de werkgever, rentevoordelen voor werknemers van financiële instellingen en goedkoop reizen door medewerkers van vervoersbedrijven. In totaal leidt dit tot een verhoging van het BBP met 2,7 miljard gulden en een even grote verhoging van de consumptieve bestedingen van huishoudens.

Bij enkele activiteiten, waarvan voorheen alleen het saldo in de nationale rekeningen werd opgenomen, is overgestapt op een zogenaamde bruto registratie. Bij een bruto registratie worden de aan- en verkopen van bepaalde diensten voor de volle waarde opgenomen. Hierdoor worden de werkelijke geld- en goederenstromen in de economie nauwkeuriger zichtbaar. Het gaat allereerst om 'all-in reizen', die voortaan voor de volledige reissom, in plaats van alleen de marge, worden gezien als product van de reisorganisator of touroperator. Deze verandering leidt tot een verschuiving binnen de consumptie en tussen producten, maar heeft per saldo geen gevolgen voor het BBP. Verder wordt ook het zogenaamde veredelingsverkeer met het buitenland in het vervolg bruto geregistreerd (zie ook de bijlage over de revisie in hoofdstuk 2).

Het saldo van de aan- en verkopen van schilderijen, sieraden en andere kostbaarheden voor beleggingsdoeleinden wordt toegevoegd aan het investeringsbegrip. Hiermee komt het doel van dergelijke aankopen beter tot zijn recht. Voorheen werden dergelijke uitgaven opgevat als consumptie (bij huishoudens) of verbruikskosten (bij bedrijven en instellingen). Dit leidt tot een verhoging van de BBP-raming met 0,2 miljard gulden.

Internationale vergelijkbaarheid is verbeterd

Een aantal revisiewijzigingen hangt vooral samen met het verbeteren van de internationale vergelijkbaarheid. Hieronder worden de belangrijkste ervan genoemd.

Medewerkers van sociale werkplaatsen worden voortaan gezien als werknemers. Voorheen werden ze beschouwd als uitkeringsgerechtigden. Hun inkomen wordt niet langer opgevat als een sociale uitkering, maar als loon. Dit leidt tot een verhoging van het BBP met 3,6 miljard gulden. Daarnaast wordt het bouwen van een eigen huis na revisie geregistreerd als een productieve activiteit in plaats van een

consumptieve. De zelfgebouwde woningen maken voortaan deel uit van de investeringen. De bouwactiviteiten zelf worden meegeteld bij de bedrijfstak bouw. Een herziening van de berekening van de productiewaarde die wordt toegekend aan het gebruik van garages bij woningen leidt tot een verhoging van de BBP-raming met 0,2 miljard gulden. Ook de bepaling van de productiewaarde van landbouwproducten is aangepast, waardoor de landbouwproductie een regelmatigere verloop in de tijd krijgt. De groei van cultuurgewassen wordt al tijdens de groei opgevat als productie in plaats van op het moment van de oogst. Voor zover hier sprake is van een meer structurele component, wordt de waardeverandering van de voorraden voortaan als een onderdeel van de productie geregistreerd. Deze aanpassingen verhogen de BBP-raming met 0,5 miljard gulden. Verder is bij de landbouw de waarderingmethode van de investeringen in de veestapel aangepast. Na revisie wordt het betreffende vee gewaardeerd tegen de prijs van productievee (zoals melkkoeien en fokdieren) in plaats van tegen de slachtprijs. Dit leidt tot een verhoging van het BBP met 0,6 miljard gulden.

Nieuwe statistische inzichten zijn verwerkt

De revisie is tevens aangegrepen om een aantal nieuwe statistische inzichten en uitkomsten in de nationale rekeningen te verwerken. Hierdoor sluiten de herziene gegevens aan op gewijzigde niveauramingen in een aantal bronstatistieken, met name bij de overheid en de financiële instellingen en op het gebied van arbeidsgegevens. Tegelijkertijd geven de nieuwe cijfers een betere weerspiegeling van de gevolgen van enkele privatiseringsprocessen van voormalige overheidsbedrijven. Verder zijn onder andere bij de bepaling van de afschrijvingen en van de productiewaarde van het eigen woningbezit de ramingsmethoden aangepast aan de nieuwste inzichten. Bij enkele bedrijfstakken is de revisie aangegrepen om een beter beeld te geven van geprivatiseerde overheidsbedrijven. Met name bij de energiebedrijven, de spoorwegen en de post- en communicatiebedrijven zijn sinds de vorige revisie bedrijven geprivatiseerd. In een aantal gevallen ging dat gepaard met een opsplitsing in meerdere, onafhankelijke bedrijfsonderdelen. De revisie is gebruikt om deze onderdelen voortaan als aparte eenheden in de nationale rekeningen te verwerken. Dat heeft onder andere tot gevolg dat een aantal voormalige interne leveringen binnen het bedrijf nu expliciet zichtbaar worden als onderlinge leveringen tussen de nieuwe eenheden.

Deze veranderingen worden bij de revisie doorgevoerd en niet tussen twee revisies in. Dat hangt samen met het grote belang van vergelijkbaarheid van de cijfers uit nationale rekeningen in de loop van de tijd. De uitkomsten van de nationale rekeningen moeten bovenal een aantal ontwikkelingen zo goed mogelijk weergeven, zoals de economische groei en de componenten die daaraan bijdragen. Het tussentijds aanpassen van gegevens voor één bepaald jaar aan het beschikbaar komen van bijvoorbeeld een nieuwe statistiek zou de vergelijkbaarheid van jaar op jaar doorbreken.

2. De vraag

De totale vraag naar goederen en diensten kwam in 1998 uit op 1,9 biljoen gulden; een toename met 4,9% ten opzichte van het jaar daarvoor. Hiervan kan 0,3 procentpunt worden toegerekend aan prijsstijgingen, zodat de volumegroei 4,6% bedroeg. De verschillende componenten van de vraag lieten uiteenlopende groei-cijfers zien.

2.1 De vraagzijde van de economie, 1998*

	Verandering t.o.v. 1997*	Waarde in 1998*	Aandelen in % van de totale vraag	Waarde- mutatie	Prijs- mutatie	Volume- mutatie
	<i>mld gld</i>		%			
Intermediair verbruik	24	715	37,2	3,5	-0,2	3,7
Finale bestedingen	66	1 206	62,8	5,8	0,7	5,1
w.v.						
uitvoer	23	473	24,6	5,2	-1,2	6,4
consumptieve bestedingen	31	563	29,3	5,9	1,9	3,9
door huishoudens	22	384	20,0	6,0	1,8	4,1
door de overheid	10	178	9,3	5,7	2,3	3,3
w.v.						
collectief	4	86	4,5	5,1	2,1	3,0
individueel	5	93	4,8	6,2	2,5	3,6
investeringen in vaste activa	11	169	8,8	7,0	1,7	5,2
door bedrijven	11	147	7,6	7,7	1,7	5,9
door overheid	1	22	1,1	2,4	1,6	0,8
veranderingen in voorraden	0	1	0,1	.	.	.
Totale vraag	90	1 921	100,0	4,9	0,3	4,6

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

De buitenlandse vraag kende ook dit jaar weer de hoogste groei in hoeveelheden, ofschoon de stijging van de uitvoer lager was dan in 1997. Ook de investeringen namen minder snel toe dan in het voorgaande jaar. Beide ontwikkelingen hingen onder meer samen met toenemende afzetproblemen op buitenlandse markten. Door forse devaluaties van de munteenheden van landen die door de Azië-crisis getroffen werden, nam de internationale prijsconcurrentie sterk toe. De index van het producentenvertrouwen zakte in augustus 1998 flink terug, vooral omdat de eigen orderpositie en de omvang van de voorraden pessimistischer ingeschat werden. Ook begon vanaf september 1998 de industriële productie te krimpen,

wat uiteraard gevolgen had voor de investeringen en het intermediair verbruik van het bedrijfsleven.

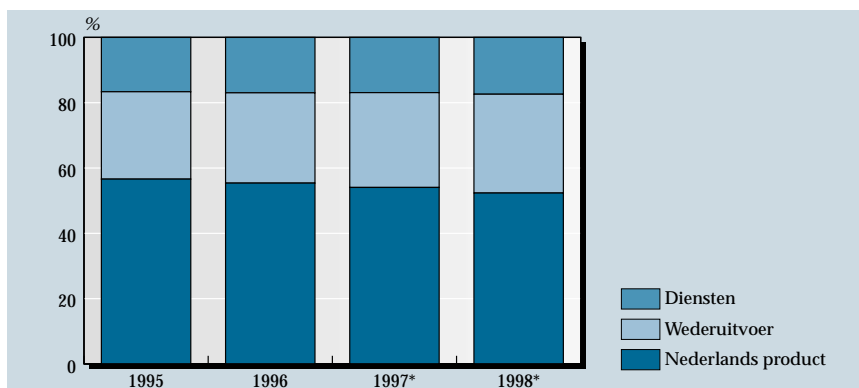
Ook de index van het consumentenvertrouwen liep in augustus 1998 terug. Opmerkelijk is dat deze daling uitsluitend veroorzaakt werd doordat de consumenten het economische klimaat minder rooskleurig inschatten. Daarentegen beoordeelden zij hun eigen financiële situatie nog steeds als positief en bleef hun koopbereidheid onverminderd hoog. De gezinsconsumptie, vooral van duurzame goederen, bleef dan ook floreren en leverde uiteindelijk een hogere groei bijdrage aan het bruto binnenlands product (1,2 procentpunt) dan in 1997.

2.1 Uitvoer

Het aandeel van goederen in de uitvoer, gewaardeerd in lopende prijzen, schommelt vanaf 1995 rond 83%. Belangrijke exporteurs zijn: de voedings- en genotmiddelenindustrie, de chemische basisproductenindustrie en de elektrotechnische industrie.

Voor de laatste jaren echter ontwikkelde de wederuitvoer zich tot één van de snelst groeiende onderdelen van de Nederlandse uitvoer. Deze goederenstroom had in 1998 een aandeel van meer dan 30% in de totale exportwaarde. Wederuitvoer betreft de export door Nederlandse handelaren en distributeurs van ingevoerde goederen die tussentijds geen industriële bewerking hebben ondergaan. Het gaat hierbij voor een belangrijk deel om elektronica (voornamelijk computers) en chemische producten.

2.2 Onderdelen van de uitvoer

Bron: CBS, Nationale rekeningen, 1998.

Belang van Nederlandse producten in de uitvoer neemt af

Een gevolg van de uitbundige groei van de wederuitvoer is het dalende aandeel van in Nederland geproduceerde goederen in ons exportpakket. In 1998 werden 12% meer Nederlandse producten uitgevoerd dan in 1995. In dezelfde periode nam de totale export met 21% toe, vooral omdat de wederuitvoer een volumegroei van maar liefst 40% kende.

Het toenemende belang van de wederuitvoer weerspiegelt dat ons land steeds belangrijker wordt als distributiecentrum voor met name West-Europa. Ook de Nederlandse transporteurs hebben hier de afgelopen jaren van geprofiteerd. De uitvoer van vervoersdiensten steeg de laatste drie jaar in totaal met 20%.

Groei uitvoer industriële producten vertraagt

De uitvoer van vrijwel alle industriële goederen groeide minder snel dan in 1997. Een uitzondering hierop vormden de transportmiddelen. Hierbij moet echter wel aangetekend worden dat de export van deze goederen zowel in 1996 als in 1997 met 70% daalde als gevolg van het faillissement van Fokker. Momenteel behoren computers tot de belangrijkste exportartikelen van Nederland, met een aandeel in het totale uitvoerpakket van 11%. Het zijn echter ook belangrijke importartikelen, met een aandeel in het totale invoerpakket van 12%. Negen van de tien ingevoerde computers blijven niet in ons land, maar worden weer uitgevoerd naar landen van de Europese Unie. Van deze wederuitvoer gaat 25% naar Duitsland en 17% naar het Verenigd Koninkrijk.

De uitvoer van land- en tuinbouwproducten groeide weer in 1998. In 1997 was deze nog gedaald als gevolg van het uitbreken van de varkenspest en het uitgevaardigde exportverbod voor varkens.

De uitvoer van delfstoffen verminderde zowel in 1997 als in 1998. De relatief milde temperatuur in deze jaren had een negatieve invloed op de vraag uit het buitenland naar Nederlands aardgas.

2.3 Uitvoer naar goederengroep, 1998*

	Nederlands product		Wederuitvoer		Totaal	
	waarde	volume- mutatie	waarde	volume- mutatie	waarde	volume- mutatie
	<i>mld gld</i>	%	<i>mld gld</i>	%	<i>mld gld</i>	%
Landbouwproducten	20,8	2,7	5,9	3,1	26,7	2,8
Delfstoffen	7,7	-7,2	1,0	19,4	8,7	-5,0
Voedings- en genotmiddelen	53,8	3,4	4,9	2,3	58,7	3,3
Textiel, kleding, leder	4,9	3,3	10,7	4,5	15,6	4,1
Papier, drukwerk	9,6	3,4	1,8	2,5	11,4	3,3
Aardolieproducten	12,2	3,2	2,3	-3,7	14,5	2,1
Chemische producten, rubberproducten	52,6	3,2	22,2	6,3	74,8	4,1
Hout- en bouwmaterialen	4,3	2,2	1,6	1,9	5,9	2,2
Basismetalen en metaalproducten	15,8	0,9	8,5	6,6	24,3	2,8
Kantoor machines	3,2	36,4	38,8	25,9	42,0	26,6
Machines, apparaten (excl. kantoor machines)	32,5	6,2	34,7	8,7	67,2	7,5
Transportmiddelen	15,9	12,4	6,6	3,3	22,5	9,6
Overige goederen	14,7	3,7	4,3	17,9	19,0	6,5
Totaal	248,0	3,9	143,3	11,2	391,3	6,5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998, detailgegevens.

Scherp gedaalde in- en uitvoerprijzen

De handel met het buitenland werd in 1998 gekenmerkt door een scherpe daling van zowel invoer- als uitvoerprijzen. De prijzen van geïmporteerde goederen daalden gemiddeld met 2,1%, de prijzen van geëxporteerde goederen namen iets minder af (-1,6%). Een belangrijke oorzaak was de prijsval voor ruwe olie. In 1998 werd gemiddeld 30% minder voor een barrel North Sea Brent betaald dan in 1997, vooral omdat de crisis in Azië tot vraaguitval leidde. Het inzakken van de olieprijs leidde vervolgens tot een daling van de aardgasprijs op zowel de binnenlandse als de buitenlandse markt. Mede hierdoor konden Nederlandse exportproducten tegen lagere prijzen aangeboden worden.

2.4 Uitvoer van goederen naar bestemming

	1990	1995	1998*
	<i>aandelen in % van het totaal</i>		
Europese Unie (15)	80,4	79,4	78,2
w.v.			
Frankrijk	11,2	11,1	10,7
België en Luxemburg	14,6	12,9	12,6
Duitsland	27,7	28,6	26,6
Italië	6,6	5,5	5,8
Verenigd Koninkrijk	10,2	9,7	10,1
Overige landen EU(15)	10,1	11,6	12,4
Overig West-Europa	4,1	3,5	3,8
Oost-Europa	1,0	2,8	3,5
Afrika	2,3	1,7	1,8
Noord-Amerika	4,5	3,7	4,3
Midden- en Zuid-Amerika	1,0	1,4	1,5
Azië	5,5	6,6	6,0
Australië en overig	1,2	0,9	0,9
Totaal	100,0	100,0	100,0

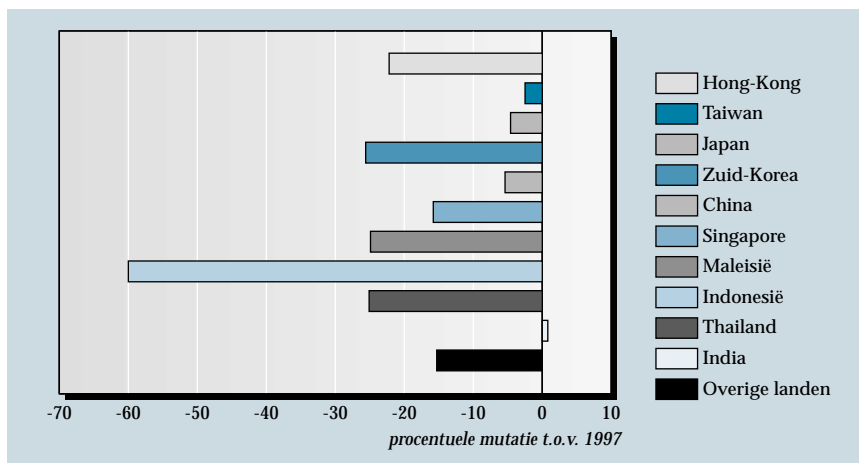
Bron: CBS, Nationale rekeningen, detailgegevens.

Uitvoer naar Oost-Azië stagneert

West-Europa is verreweg het belangrijkste afzetgebied voor de Nederlandse goederenuitvoer, met een aandeel van meer dan 80%. Ondanks de verdergaande Europese integratie loopt dit percentage langzaam terug, vooral door een achterblijvende groei van de goederenuitvoer naar België, Frankrijk en Duitsland. De export naar Oost-Europa neemt daarentegen in belang toe.

Bij de Nederlandse handel met het Verre Oosten is de invoer veel belangrijker dan de uitvoer. Het aandeel van Oost-Azië in het totale invoer(goederen-)pakket bedroeg in 1998 15,0% (in 1997 nog 12,7%); bij de uitvoer was dit aandeel 4,0% (in 1997 nog 5,0%). Door de economische crisis in deze regio liep de export naar deze landen in 1998 met ruim 15% in waarde terug. Dit was mede het gevolg van sterke prijsdalingen na de forse devaluaties van de Oost-Aziatische munteenheden. Vooral de goederenuitvoer naar Indonesië kelderde: een waardedaling van maar liefst 60%. India was één van de weinige landen in het Verre Oosten die niet in deze exportmalaise deelden; ofschoon ook naar dit land de export nauwelijks toenam (+0,8%).

2.5 Uitvoer van goederen naar het Verre Oosten, 1998*

Bron: CBS, Nationale rekeningen, detailgegevens.

Telecommunicatie belangrijk voor groei uitvoer van diensten

Bij de uitvoer van diensten was de telecommunicatie een snelle groeier, met een volumestijging van bijna 40% in 1998. Ook computerservicebureaus zagen hun buitenlandse omzet stijgen met meer dan 10%. Daarnaast floreerde het inkomend toerisme: de consumptieve bestedingen van buitenlanders in ons land namen eveneens met meer dan 10% toe.

2.2 Consumptie

Van de finale bestedingen neemt de consumptie van gezinnen en overheid tezamen het grootste deel (46,7% in 1998) voor haar rekening. Het consumptiebegrip heeft na de recente aanpassing van de nationale rekeningen aan de laatste internationale richtlijnen een nieuwe inhoud gekregen. In de bijlage van hoofdstuk 2 wordt op de gevolgen van de revisie voor de finale bestedingen nader ingegaan.

Consumptiebegrippen onderscheiden

De totale consumptie in ons land bedroeg 563 miljard gulden in 1998. Ongeveer 70% daarvan bestond uit consumptieve bestedingen door huishoudens en 30% was overheidsconsumptie.

De consumptie door de overheid (178 miljard gulden in 1998) kan in een tweetal categorieën ingedeeld worden: collectieve en individuele consumptie. Met de collectieve uitgaven aan bij voorbeeld defensie en algemeen bestuur was een bedrag gemoeid van 86 miljard gulden. Het resterende bedrag (de individuele consumptie van de overheid) werd weliswaar vergoed uit de overheidsmiddelen, maar de

desbetreffende goederen en diensten kwamen direct ten goede aan de consument. Uitgaven in het kader van de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) of Ziekenfondswet, voor onderwijs of het uitbetalen van huursubsidies zijn hiervan voorbeelden.

In 1998 bedroeg de werkelijke individuele consumptie van huishoudens (alle goederen en diensten die ten goede komen van huishoudens) 477 miljard gulden. Van dit bedrag had het grootste deel, namelijk 384 miljard gulden, betrekking op goederen en diensten die de consument 'uit eigen zak' betaalde. Hiervan werd een bedrag van 380 miljard gulden besteed op de vrije markt, terwijl 4 miljard gulden werd uitgegeven aan instellingen zonder winstoogmerk zoals sportverenigingen, vakbonden en kerken. De huishoudens profiteerden daarnaast van de individuele overheidsconsumptie. Deze bestond uit 36 miljard gulden individualiseerbare overheidsconsumptie (hoofdzakelijk uitgaven aan onderwijs) en 57 miljard gulden aan sociale uitkeringen in natura (bijvoorbeeld AWBZ, huursubsidie, OV-jaarkaart voor studenten).

De consument als economische grootheid

Alleen al de omvang van de bestedingen maakt de consument en zijn bestedingsgedrag een factor van betekenis in het economisch proces. Het bruto binnenlands product (BBP), de algemene maatstaf voor economische groei, is aan de bestedingenkant van de economie de optelsom van de consumptieve bestedingen, de investeringen en de uitvoer verminderd met de invoer. Het aandeel van de werkelijke individuele gezinsconsumptie in dit geheel was in 1998 meer dan 60%. Het aanhouden van de kooplust legde in de afgelopen drie jaar dan ook een robuust fundament onder de Nederlandse economie. De hoge koopbereidheid speelde vooral de aanbieders van duurzame goederen en de commerciële dienstverleners in de kaart.

Het floreren van de consumptieve bestedingen in de afgelopen jaren kan deels worden toegeschreven aan de gunstige ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Zo daalde de geregistreerde werkloosheid na eind 1994 vrijwel constant. Tegelijkertijd werd het aantal banen van werknemers in deze periode fors uitgebreid. Maar ook vermogenswinsten, als gevolg van de stijgende huizenprijzen en opgelopen aandelenkoersen, speelden een rol bij de uitbundige consumptiegroei. Dit blijkt uit een analyse van de financiering van de consumptie door huishoudens (zie hiervoor paragraaf 4.1).

Kader 2.a

Prijsbewust

De deflator van de gezinsconsumptie en de Consumentenprijsindex

Voor het defleren van de waardeontwikkeling van de consumptieve bestedingen wordt in belangrijke mate gebruik gemaakt van de gegevens waaruit ook de Consumentenprijsindex (CPI) wordt samengesteld. Tussen de ontwikkeling van de CPI en de deflator van de gezinsconsumptie bestaan echter een paar conceptuele verschillen. Zo spelen in de CPI ook lokale overheidsheffingen een rol en deze worden in de nationale rekeningen niet als gezinsconsumptie aangemerkt. Verder wordt de prijsontwikkeling van medische, financiële en zakelijke diensten in de nationale rekeningen anders berekend dan in de CPI. Ten slotte kunnen ook wegingsverschillen van invloed zijn op de uitkomsten. In afwijking van de CPI, die gebruik maakt van een wegingsschema uit een vast basisjaar (1995), worden bij het defleren van de consumptieve bestedingen in de nationale rekeningen jaarlijks geactualiseerde gewichten gebruikt. In 1998 steeg de CPI met 2,0% en de deflator van de gezinsconsumptie met 1,8%.

Consumptieve bestedingen van huishoudens: 1998 topjaar

In de tweede helft van de jaren negentig maakte de werkelijke individuele consumptie door huishoudens een opvallend krachtige groei door. In 1996 was het volume van de bestedingen 2,8% groter dan een jaar eerder. In 1997 lag het stijgingspercentage eveneens in deze orde van grootte (2,9%). In 1998 versnelde de consumptiegroei verder. Het volume nam met maar liefst 4,0% toe vergeleken met 1997.

Uitgaven aan voeding onder druk. Horeca profiteert?

Niet alle consumptiecategorieën droegen in 1998 in gelijke mate bij aan de groei. Zo ging de uitbundige toename van de uitgaven aan duurzame goederen en de solide groei bij de diensten en bij de overige goederen gepaard met een stagnatie van de bestedingen aan voedings- en genotmiddelen.

In een periode van hoogconjunctuur blijft de groei van de uitgaven aan voeding meestal achter bij de toename van de totale consumptie. Toch is de stagnatie van de bestedingen aan voedings- en genotmiddelen in 1998 een verrassing. Op de bescheiden volumetoename van 1,7% in 1996 volgde in 1997 nog een groeicijfer van 2,0%. In 1998 bleven de uitgaven echter nagenoeg op hetzelfde niveau als 1997. Per hoofd van de bevolking resulteerde zelfs een lichte krimp van deze bestedingen. De invloed van de stagnerende bestedingen aan voedings- en genotmiddelen op de totale consumptie is niet groot. Nog geen achtste deel van de binnenlandse individuele consumptie wordt aan deze goederen besteed.

De uitgaven bij de horeca lieten een beduidend gunstiger beeld zien. De volumegroei bedroeg in 1998 3,5% en in 1997 4,4%. In 1996 was het stijgingspercentage (1,6%) nog gelijk aan dat van de bestedingen aan voedings- en genotmiddelen via

de levensmiddelenhandel (supermarkten en speciaalzaken). Dit wijst op een toenemende voorkeur voor consumptie buitenshuis, ten koste van de detaillisten.

Voorliefde voor elektronica in 1998

De volumetoename van 9,1% van de aankopen van duurzame goederen in 1998 vormt het onbetwiste hoogtepunt in een reeks oplopende groeicijfers. Ook over 1997 en 1996 werden reeds behoorlijke volumemutaties gemeten, respectievelijk 4,4% en 3,3%.

Consumentenelektronica en andere huishoudelijke apparaten blijken de afgelopen jaren favoriet bij de consument. Ook aan meubels en andere artikelen voor de inrichting van de woning werd echter grif geld uitgegeven. Verder kochten particulieren in 1998 op grote schaal nieuwe personenauto's. Bijna een vijfde deel van de binnenlandse consumptieve bestedingen heeft momenteel betrekking op de aankoop van duurzame goederen.

Uitgaven aan overige goederen weersgevoelig

De uitgaven aan overige goederen fluctueren sterk, daar de hierin opgenomen post energie zeer gevoelig is voor verschillen in temperatuur en weersgesteldheid. In 1998 was er sprake van een nat najaar en steeg het volume met 3,8%. Een jaar eerder was de stijging slechts 0,6%, toen door de relatief zachte weersomstandigheden ruim 5% minder dan in 1996 besteed werd aan energie (verwarming, verlichting en water). In de categorie overige goederen zijn naast energie ook nog motorbrandstoffen, niet-duurzame goederen als medicijnen, cosmetica, boeken en tijdschriften, bloemen en schoonmaakartikelen inbegrepen.

Diensten tonen solide groei

De uitgaven van gezinnen aan de grootste consumptie categorie, die van de diensten, kenden in de tweede helft van de jaren negentig een solide volumegroei. Bijna drie vijfde van de binnenlandse individuele consumptieve bestedingen gaat op aan diensten. De hoofdrol was daarbij in 1998 weggelegd voor de categorie vervoer en communicatie, die explosief groeide. Dit kwam vooral door toedoen van het telefoonverkeer. In navolging van de zakelijke markt ging ook de consument op grote schaal mobiele telefonie en internet gebruiken. Mede onder invloed van de ontwikkelingen op de huizenmarkt en de lage rentestand maakten ook de financiële en zakelijke diensten de afgelopen drie jaar een sterke groei door. Meer bescheiden groeicijfers waren weggelegd voor de niet-commerciële diensten: uitgaven aan huisvesting, aan cultuur en recreatie en aan medische zorg.

Kader 2.b

Sterke groei beschikbaar inkomen leidt tot extra consumptie 'luxe' goederen

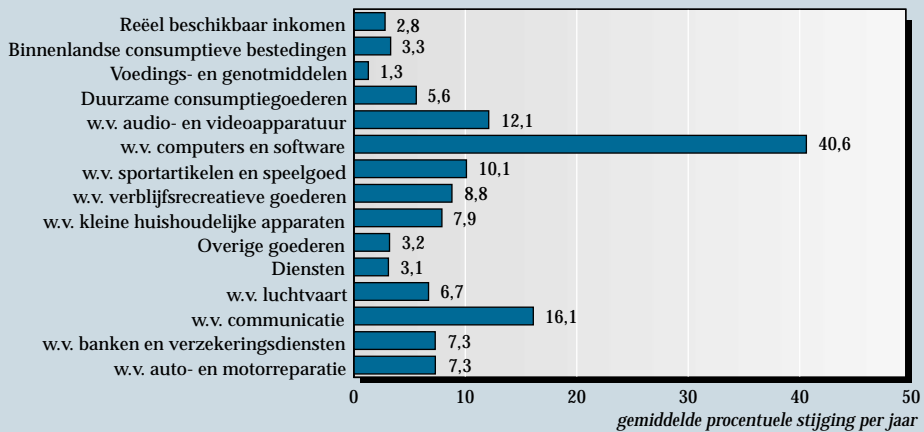
De economische nutstheorie in de praktijk

In de economische nutstheorie worden verschillende typen goederencategorieën onderscheiden. Bij 'luxe' goederen is de inkomenselasticiteit groter dan één: het percentage van het inkomen dat besteed wordt aan deze goederen neemt toe naarmate het inkomen hoger is. Voorbeelden zijn duurzame consumptiegoederen en uitgaven voor ontspanning, recreatie en cultuur.

Voor de zogenaamde 'noodzakelijke' goederen geldt het tegenovergestelde: het percentage van het inkomen dat besteed wordt aan deze goederen neemt af bij een stijging van het inkomen. De inkomenselasticiteit is kleiner dan één. De dagelijkse voedingsmiddelen zijn hiervan een goed voorbeeld. Wanneer de inkomenselasticiteit kleiner is dan nul, spreken we van 'inferieure' goederen. Van deze goederen wordt minder gekocht bij een stijgend inkomen, omdat men de mogelijkheid aangrijpt om ze te vervangen door meer luxe goederen. Een voorbeeld hiervan is het vervangen van speklapjes door biefstuk.

De klassieke nutstheorie lijkt ook voor de gemiddelde Nederlandse consument op te gaan. Het reële beschikbare inkomen van gezinnen nam de afgelopen jaren sterk toe: over de periode 1995–1998 gemiddeld 2,8% per jaar. Dit leidde tot een gemiddelde volumegroei van de consumptie met 3,3% per jaar. De bestedingen aan voedings- en genotmiddelen, de 'noodzakelijke' goederen, bleven hierbij flink achter met een toename van 1,3%. De Nederlandse consument besteedde zijn extra inkomen vooral aan 'luxe' goederen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de sterke groei van de bestedingen aan computers en software (41%), communicatiediensten (16%), audio- en videoapparatuur (12%), sportartikelen en speelgoed (10%), verblijfsrecreatieve goederen (9%) en kleine huishoudelijke apparaten (8%). Het aandeel van de bestedingen aan voedings- en genotmiddelen in het totaal nam af, ten gunste van de duurzame goederen en de dienstencategorieën. Het aandeel van de voedingsmiddelen daalde zelfs van 8,2% in 1995 naar 7,7% in 1998. Het aandeel van de genotmiddelen bedroeg 5,0% in 1995 en 4,7% in 1998.

Groei van inkomen en bestedingen, 1995–1998

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Kader 2.c

Energieverbruik in en om het huis

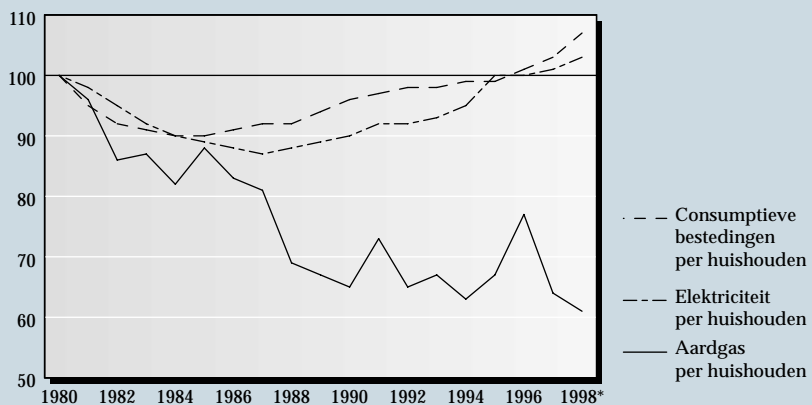
Energieverbruik door huishoudens in Nederland 1980–1998

Het energieverbruik door huishoudens (exclusief vervoer) is goed voor ongeveer een vijfde van het totale energieverbruik in Nederland. Tussen 1980 en 1998 is het energieverbruik per huishouden met bijna 40% gedaald. Het aantal huishoudens groeide gedurende deze periode echter met ruim 30%, zodat de daling van het totale huishoudelijk energieverbruik minder sterk was. De daling van het energieverbruik per huishouden hangt niet alleen samen met de sterke groei van het aantal eenpersoonshuishoudens. Ook het energieverbruik per persoon daalde: tussen 1980 en 1998 met 27%. Onder andere door de gestegen energieprijzen gingen huishoudens zuinigere apparaten gebruiken en meer aan isolatie doen.

De energieconsumptie van huishoudens bestaat voornamelijk uit aardgas (79%) en elektriciteit (18%). Gas wordt gebruikt voor verwarming (77%), warm watergebruik (20%) en koken (3%). Tussen 1980 en 1998 is het totale gasverbruik door huishoudens met bijna 20% gedaald. Per huishouden wordt bijna 40% minder aan gas verbruikt. Deze daling is vooral het gevolg van een verminderd gasverbruik voor verwarming. Scherpere isolatievoorschriften voor nieuwe woningen, zoals dubbel glas en isolatielagen in gevels, daken en vloeren, en de installatie van VR- en HR-ketels hebben geleid tot een aanzienlijke efficiëntieverbetering.

Elektriciteit wordt voornamelijk gebruikt voor wasmachines en wasdrogers (21%), koelen en vriezen (18%), verlichting (16%), warm water (15%) en audio- en videoapparatuur (14%). Tussen 1980 en 1987 daalde het elektriciteitsverbruik per huishouden met gemiddeld 2% per jaar. Door de technologische ontwikkeling gaan huishoudelijke apparaten, zoals wasmachines en koelkasten thans veel zuiniger met energie om en heeft bijvoorbeeld ook de introductie van spaarlampen geleid tot een efficiënter energieverbruik. In de jaren negentig stijgt het aantal huishoudelijke apparaten evenwel sterk. Dit betreft onder andere energieverslinders als diepvrieskasten en wasdrogers. Daardoor is in de periode 1987–1998 het elektriciteitsverbruik per huishouden weer met gemiddeld 2% per jaar gestegen. Dientengevolge is de bezuiniging in de jaren '80 inmiddels weer geheel tenietgedaan. In 1997 kwam het elektriciteitsverbruik per huishouden weer uit boven dat in 1980. Het aandeel van dit verbruik in de totale consumptie ligt overigens nog wel steeds onder het niveau van 1980.

Ontwikkeling energieverbruik per huishouden (1980 = 100)

Bron: CBS, Nederlandse energiehuishouding en Nationale rekeningen.

Individualiseerbare overheidsconsumptie groeit sneller dan collectieve

In 1998 stegen de consumptieve bestedingen van de overheid met 5,7% in waarde tot ruim 178 miljard gulden. Dit is bijna een kwart van het BBP.

Dit bedrag is opgebouwd uit meerdere componenten. Iets minder dan de helft (86 miljard) betrof collectieve consumptie van de overheid. Met de sociale uitkeringen in natura was 57 miljard gulden gemoeid, en met de individualiseerbare overheidsconsumptie 36 miljard gulden. De laatste twee bedragen kwamen volledig ten goede aan de consument, en maken deel uit van de werkelijke individuele consumptie.

De drie deelcomponenten van de finale overheidsconsumptie (collectieve consumptie, sociale uitkeringen in natura en individualiseerbare consumptie) kenden in 1998 een uiteenlopende ontwikkeling. De volumetoename van de collectieve overheidsconsumptie was 3,0%. Het gestegen aantal cellen bij justitiële inrichtingen gaf een sterke impuls. Daarentegen werd het groeicijfer geremd door de afname van de defensie-uitgaven. Het stijgingspercentage van de uitgaven aan sociale uitkeringen in natura, waaronder AWBZ-uitkeringen en individuele huursubsidies, lag in dezelfde orde van grootte als dat van de collectieve consumptie. De individualiseerbare overheidsconsumptie groeide sneller. Hier kwam de volumetoename in 1998 uit op 4,6%. Van deze consumptiecategorie bestaat bijna driekwart uit uitgaven voor onderwijs. De sterke toename kwam evenwel op het conto van de zorg, met name door de forse toename van de uitgaven voor opvang van asielzoekers.

2.3 Investeringsen

2.6 Investeringsen in vaste activa (bruto) naar type van activa

	Volumemutaties			Waarde	Aandeel
	1996	1997*	1998*	1998*	1998*
	%			<i>mld</i>	%
Woningen	3,9	6,4	-0,9	45	27
Bedrijfsgebouwen	-3,5	3,2	7,7	26	15
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	6,4	-4,2	5,7	18	11
Vervoermiddelen	1,1	-0,6	16,4	20	12
Machines en installaties	11,5	9,2	-0,7	32	19
Computers	23,5	18,0	25,6	9	5
Overige materiële vaste activa	8,0	14,4	7,3	9	5
Immateriële vaste activa	20,7	23,2	12,2	11	7
Overdrachtskosten op grond	13,1	-19,5	4,5	2	1
Af: verkoop van gebruikte vaste activa	-6,9	3,6	10,5	4	2
Investeringsen in vaste activa (bruto)	6,3	5,9	5,2	169	100

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

De volumegroei van de totale investeringen in vaste activa kwam in 1998 uit op 5,2%. Hieraan leverden vooral de investeringen door bedrijven een grote bijdrage, met een toename van 5,9%. Hiertegen staken de investeringen door de overheid met een groei van 0,8% schril af.

De grootste groei van de investeringen deed zich voor bij de autohandel en -reparatie en bij de post- en telecommunicatiebedrijven. Bij de eerstgenoemde bedrijfstak betrof dit voornamelijk voorraadvoering, terwijl bij de post- en telecommunicatiebedrijven de aanleg van GSM-netwerken voor een belangrijke impuls zorgde. Bij de delfstoffenwinning en de energie- en waterleidingbedrijven stakte de uitbreiding van de productiecapaciteit, omdat er in 1998 minder grote projecten gereedkwamen.

De investeringsuitgaven in verband met automatisering namen in 1998 fors toe. De investeringen in computers stegen met maar liefst 25,6%, terwijl ook de investeringen in immateriële activa met 12,2% meer dan evenredig toenamen. Software maakt een belangrijk onderdeel uit van deze categorie. De groei hangt deels samen met het millenniumprobleem. Immers nieuwe hard- en software, die worden aangeschaft of in eigen beheer vervaardigd, om de productieprocessen millenniumproof te maken, behoren tot de investeringen. Echter niet alle kosten in

verband met het millenniumprobleem komen tot uitdrukking in de investeringen, want de kosten om bestaande software millenniumproof te maken worden als lopende uitgaven beschouwd.

Ook de investeringen in vervoermiddelen kenden in 1998 een forse volumestijging (16,4%), na een daling in het voorgaande jaar. Evenals in 1996 en 1997 was de stijging van de investeringen in personenauto's meer dan gemiddeld (+19,2%). Een 'auto-van-de-zaak' wordt dus steeds meer gemeengoed. In 1998 namen de investeringen in overige wegvervoermiddelen (bestelauto's, trekauto's en vrachtauto's) eveneens fors toe (+19,3%).

De investeringen in grond-, weg- en waterbouwkundige werken groeiden eveneens weer, na een daling in 1997. De stijging was voor een belangrijk deel toe te schrijven aan megaprojecten die in uitvoering zijn dan wel komen, zoals Betuwelijn, Hogesnelheidslijn, Westerscheldetunnel en metrolijnen. De toename zou zelfs hoger geweest zijn als niet een aantal geplande projecten doorgeschoven was naar 1999.

De bouwactiviteiten concentreerden zich in 1998 vooral op de uitvoering van bedrijfsgebouwen (+7,7%). De investeringen in woningen daalden daarentegen met bijna 1%, terwijl ze in 1997 nog met 6,4% stegen. De vraag naar nieuwe koopwoningen bleef echter onveranderd hoog, mede dankzij de lage hypotheekrente. Een vertraging bij de bouw op de grote Vinex-locaties was één van de oorzaken. Het aantal voltooide woningen in de Vinex-stadsgebieden daalde in 1998 met 6%. Een andere oorzaak was de overvloedige regenval in het najaar, waardoor het aantal productieve uren in de nieuwbouw daalde.

De forse groei van de investeringen in machines en installaties in de afgelopen jaren stagneerde in 1998. Dit kwam omdat er minder grote projecten in gebruik werden genomen. In voorgaande jaren was het investeringsniveau juist erg hoog, onder andere door het operationeel worden van de Eemscentrale, de huisvuilcentrales in Moerdijk en Twente, alsmede het PER⁺-project (een hydrokraker en een olievergassingsinstallatie) bij de petrochemische industrie. Ongerekend de investeringen in grote projecten groeiden de investeringen in machines en installaties voorspoedig, met circa 6%.

Kader 2.d

Uit voorraad leverbaar

Het begrip 'veranderingen in voorraden'

Samen met de investeringen in vaste activa vormen de voorraadveranderingen de totale investeringen. In de nationale rekeningen wordt de economische groei beïnvloed door de toename van de productie en niet door die van de omzet. Goederen die in het desbetreffende jaar (gedeeltelijk) zijn geproduceerd maar nog niet verkocht, tellen mee in het BBP van dat jaar. Ze worden gezien als investeringen in voorraden, zoals voorraden van grond- en hulpstoffen, goederen die nog in bewerking zijn, halffabrikaten, eindproducten en handelswaar. Op het moment dat er iets uit de voorraden geleverd wordt, wordt dat niet meegeteld in het BBP van het desbetreffende jaar.

Een bijzondere categorie voorraden betreft langlopende investeringsprojecten. Gedurende de looptijd van deze projecten worden geleverde goederen en diensten, met uitzondering van de bouwactiviteiten, gezien als investeringen in onderhanden werk, wat deel uitmaakt van de voorraden. Op het moment van oplevering worden de voorraden verlaagd met de tot dan toe gecumuleerde waarde van het project, terwijl de investeringen in vaste activa verhoogd worden met de totale waarde van het project. Op deze wijze telt dus alleen de jaarlijkse productie mee in het BBP, terwijl de investeringen in vaste activa toch precies het gereedkomen van nieuwe productiecapaciteit weergeven. In 1997 is een aantal grote projecten gereed gekomen, waaronder het PER⁺-project en de huisvuilcentrales in Twente en Moerdijk. In de voorafgaande jaren zijn machines en andere uitrustingsstukken voor deze projecten in de voorraden terechtgekomen om ze vervolgens in 1997 op te nemen in de investeringen in vaste activa. De voorraden die samenhangen met grote projecten laten in 1995 en 1996 een opbouw zien (1995: 1,73 miljard gulden; 1996: 0,17 miljard gulden), terwijl in 1997 een forse onttrekking (-0,71 miljard gulden) plaatsvindt.

Investeringen door de overheid

De totale investeringen van de overheid groeiden in 1998 met 0,8% na een daling in 1997 met 4,0%. Deze veranderingen in het investeringsniveau werden negatief beïnvloed door de afname van de investeringen bij defensie met circa 25% in zowel 1997 als 1998. De investeringen bij het algemeen bestuur en het gesubsidieerd onderwijs stegen met respectievelijk 5,0% en 6,2%. Met name de investeringen in computers (+23,1%), grond-, weg- en waterbouwkundige werken (+6,1%) en personenauto's (+6,2%).

Kader 2.e

Investerings in automatisering sterk toegenomen

Investerings in hard- en software door het bedrijfsleven en de overheid

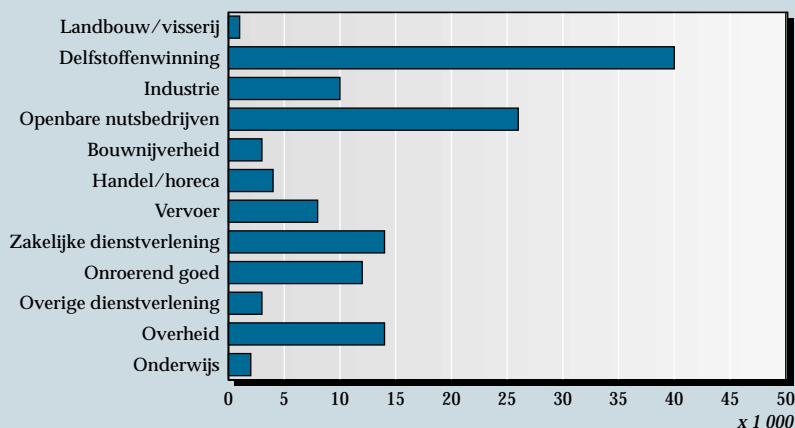
De investeringen in automatiseringsproducten (computers en software) stegen van 11,1 miljard gulden in 1995 tot 15,5 miljard gulden in 1997. Dat is sneller dan de toename van de totale investeringen. Het aandeel van de aankopen van hard- en software in de totale investeringen nam dan ook toe van bijna 8% in 1995 tot 9,5% in 1997.

Tussen bedrijfstakken bestaan grote verschillen in het aandeel van automatisering in de investeringen. Bedrijfstakken die relatief veel (meer dan 30%) investeren in automatisering zijn onder andere te vinden in de zakelijke dienstverlening (computerservice- en informatietechnologiebureaus), financiële instellingen en de machine-industrie (medische en telecommunicatie-apparatuur). Daarentegen hebben in de landbouw en visserij, verhuur van en handel in onroerende goederen en de milieudienstverlening automatiseringsuitgaven een aandeel van minder dan 1% in de totale investeringen.

Tevens zijn er opvallende verschillen in de verhouding tussen investeringen in hardware en in software. Bedrijfstakken waar 'duur' maatwerk nodig is, zoals de delfstoffenwinning en de industrie, investeerden juist relatief veel in software. In de landbouw maar ook in het onderwijs, waar waarschijnlijk meer gebruik wordt gemaakt van standaardpakketten, werd relatief weinig in software geïnvesteerd. Een steeds groter deel van de investeringen in software vindt in eigen beheer plaats. Terwijl in 1995 iets meer dan een derde van de investeringen in software in eigen beheer plaatsvond, was dat twee jaar later opgelopen tot bijna de helft.

De investeringen in automatisering per arbeidsjaar namen toe van 1 960 gulden in 1995 tot 2 580 gulden in 1997. De hoogste uitgaven per werkplek zijn in 1997 te vinden in de delfstoffenwinning en bij de openbare nutsbedrijven (respectievelijk ruim 11 000 en 7 000 gulden aan investeringen in automatisering per arbeidsjaar). Deze verschillen tussen bedrijfstakken in automatisering van de werkplek worden weerspiegeld in de bruto kapitaalgoederenvoorraad van automatiseringsproducten per arbeidsjaar. Ook hier scoorde de delfstoffenwinning het hoogst met 40 000 gulden per arbeidsjaar.

Bruto kapitaalgoederenvoorraad automatisering per arbeidsjaar, 1997

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Bijlage: De revisie en de vraag

Voor het samenstellen van de nationale rekeningen worden internationale richtlijnen van de Verenigde Naties en de Europese Unie gebruikt. De nieuwste versie van deze richtlijnen is thans van kracht geworden. Daardoor zijn ook de gegevens betreffende de finale bestedingen op een andere leest geschoeid dan voorheen.

Investeringsbegrip uitgebreid

Bij de revisie van de nationale rekeningen is het investeringsbegrip flink uitgebreid. Voortaan worden ook uitgaven aan software, exploratiekosten voor minerale reserves en aankopen van duurzame goederen voor civiel gebruik door defensie tot de investeringen gerekend. De investeringen werden onder andere hierdoor in totaal met 13,2 miljard gulden omhoog bijgesteld in 1995. Hun aandeel in de totale finale bestedingen nam daardoor toe van 13,0% tot 13,4%.

2.7 Veranderingen in de finale bestedingen, 1995

	Vóór revisie	Na revisie	Vershil
	<i>mld gld</i>		
Consumptieve bestedingen	474,0	486,7	12,7
Overheid	91,8	160,0	68,2
Huishoudens	382,2	323,0	-59,1
Instellingen zonder winstoogmerk	-	3,6	3,6
Investerings in vaste activa (bruto)	121,9	135,2	13,2
Veranderingen in voorraden ¹⁾	1,0	4,6	3,6
Uitvoer van goederen en diensten	339,6	382,6	43,0
Invoer van goederen en diensten	296,8	343,1	46,2
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	639,7	666,0	26,4

Bron: Nationale rekeningen.

¹⁾ Na revisie: inclusief saldo aan- en verkopen van kostbaarheden.

Meer consumptiebegrissen onderscheiden

De nieuwe registratie van de consumptieve bestedingen veroorzaakt een verschuiving binnen de consumptie. Los van de verschuiving werden de totale consumptieve bestedingen in 1995 per saldo 12,7 miljard gulden hoger geraamd. Dit heeft grotendeels betrekking op een verhoging van de overheidsconsumptie, in verband met hogere afschrijvingen (nu ook op infrastructuur) en met de registratie van medewerkers van sociale werkplaatsen als werknemers.

Het begrip *consumptieve bestedingen van huishoudens* heeft na revisie van de nationale rekeningen een ingrijpende wijziging ondergaan. In tegenstelling tot voorheen wordt in kaart gebracht wie de consumptie door huishoudens feitelijk heeft betaald. Hiertoe zijn vier deelreeksen in het leven geroepen, die samen de *werkelijke individuele consumptieve bestedingen van huishoudens* vormen:

1. *Feitelijke consumptieve bestedingen via de handel of direct bij de producent.* De consument betaalt deze producten rechtstreeks aan de leverancier.
2. *Consumptieve bestedingen van instellingen zonder winstoogmerk die werken ten behoeve van huishoudens (IZWh).* Bij IZWh moet gedacht worden aan sportverenigingen, vakbonden en organisaties met een religieuze inslag, waarvan de activiteiten grotendeels gefinancierd worden uit contributies en donaties van leden en sympathisanten. Uiteindelijk komen de uitgaven van deze instellingen ten goede aan huishoudens.
3. *Sociale uitkeringen in natura door de overheid aan gezinnen.* Dit zijn goederen en diensten die geheel of gedeeltelijk vergoed worden door de overheid maar rechtstreeks ten goede komen aan huishoudens. Voorbeelden hiervan zijn de huursubsidie, de OV-jaarkaart voor studenten en voorzieningen betaald uit de Wet Voorzieningen Gehandicapten, de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten en de Ziekenfondswet. Op deze wijze behoort de medicijnenconsumptie van een ziekenfondsverzekerde dus niet tot de consumptieve bestedingen van huishoudens, maar wel tot hun zogenaamde werkelijke consumptie.
4. *Individualiseerbare overheidsconsumptie.* Het deel van de overheidsconsumptie dat kan worden toegerekend aan individuen, zoals bij voorbeeld uitgaven voor onderwijs en welzijn.

De enige consumptie categorie die dan nog overblijft is de collectieve overheidsconsumptie. Deze categorie heeft betrekking op de overheidsuitgaven die niet aan individuen toe te wijzen zijn, maar waar iedereen in gelijke mate van kan profiteren. Voorbeelden hiervan zijn defensie, justitie en algemeen bestuur.

Uitvoersaldo naar beneden bijgesteld

Bij de buitenlandse handel zijn zowel de invoer- als de uitvoercijfers opwaarts bijgesteld. Beide komen in 1995 meer dan 40 miljard gulden hoger uit. Dit komt vooral door de bruto registratie van veredelingstransacties en door de aanpassing van de nationale rekeningencijfers aan gewijzigde uitkomsten van de statistieken van de buitenlandse handel. De goederenstromen met betrekking tot veredeling worden nu volledig in de in- en uitvoer van goederen opgenomen. Het gaat daarbij om goederen die door een producent naar het buitenland worden gestuurd om een deelbewerking te ondergaan, waarna ze weer terugkomen voor verdere bewerking bij de eigenlijke producent. Tot dusverre werd het saldo van de in- en uitvoer geregistreerd bij de handel in diensten. Daarnaast is met het wegvallen van de binnengrenzen in de EU in 1993 de waarneming van de in- en uitvoer van goederen drastisch veranderd.

Omdat de bijstelling bij de invoer groter was dan die bij de uitvoer is de raming van het uitvoersaldo verlaagd van 42,7 miljard gulden tot 39,6 miljard.

2.8 Veranderingen in de consumptieve bestedingen, 1995

	Vóór revisie	Na revisie			Verschil
		collectief	individueel	totaal	
	<i>mln gld</i>				
Consumptieve bestedingen van de overheid	91 804	76 977	83 065	160 042	68 238
Openbaar bestuur, wettelijke sociale verzekering, defensie	58 170	63 351	51 186	114 537	56 367
w.o. sociale uitkeringen in natura	.	.	49 945	49 945	.
Gesubsidieerd onderwijs	27 537	2 637	25 583	28 220	683
Overige	6 097	10 989	6 296	17 285	11 188
Consumptieve bestedingen van huishoudens	382 200	.	323 046	323 046	-59 154
Binnenlandse particuliere consumptieve bestedingen	376 760	.	318 015	318 015	-58 745
Consumptie door huishoudens in het buitenland	14 010	.	13 407	13 407	-603
Af: consumptie door niet-ingezetenen in Nederland	8 570	.	8 376	8 376	-194
Consumptieve bestedingen van IZW huishoudens	.	.	3 626	3 626	3 626
Totale consumptieve bestedingen = werkelijke consumptie	474 000	76 977	409 737	486 714	12 714
Werkelijke consumptie van huishoudens	.	.	409 737	409 737	.
Werkelijke consumptie van de overheid	.	76 977	.	76 977	.

Bron: CBS, Nationale rekeningen.

3. Het aanbod

In het vorige hoofdstuk kwam naar voren dat de vraag in 1998 een waardetoe- name kende van 4,9%. De waardestijging van vraag en aanbod zijn per definitie aan elkaar gelijk. Een deel hiervan wordt voortgebracht door binnenlandse pro- ducten en leidt tot inkomens voor de productiefactoren arbeid en kapitaal. Het andere deel wordt in het buitenland geproduceerd en door Nederland ingevoerd.

3.1 De aanbodzijde van de economie, 1998*

	Waarde	Aandelen in het totaal	Mutaties		
			waarde	prijs	volume
	<i>mld gld</i>	%			
Productie	1 430	74,4	4,5	0,9	3,6
Invoer	429	22,4	6,0	-1,5	7,7
Productgebonden belastingen minus productgebonden subsidies	83	4,3	.	.	.
Vershil toegerekende en afgedragen BTW	1	0,0	.	.	.
Verbruik toegerekende bankdiensten	-22	-1,1	.	.	.
Totaal aanbod	1 921	100,0	4,9	0,3	4,6
Intermediair verbruik	715	37,2	3,5	-0,2	3,7
Beschikbaar voor finale bestedingen	1 206	62,8	5,8	0,7	5,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

De waarde van de invoer steeg in 1998 meer dan die van de binnenlandse pro- ductie. Het aandeel van de invoer in het totale aanbod liep daardoor licht op, evenals in voorgaande jaren.

Van het totale aanbod werd 37,2% afgezet aan andere bedrijven voor intermediair verbruik. Dit aandeel was iets lager dan in 1996 en 1997, hoewel toch steeds meer industriële ondernemingen er toe overgaan hun overheadactiviteiten uit te besteden. Hierdoor zou het intermediair verbruik juist moeten stijgen. Dat dit toch niet het geval is, komt door het stijgende belang van dienstverlenende bedrijven in de economie; deze ondernemingen kennen een relatief laag intermediair verbruik.

3.1 Invoer

De volumetoename van de invoer bedroeg 7,7% in 1998. Deze hoge groei was in belangrijke mate te danken aan de invoer van goederen voor investeringsdoel-einden (13,0%) en van producten bestemd voor de wederuitvoer (11,0%). Het betrof vooral de import van transportmiddelen en computers. Ook exclusief de wederuitvoer was de volumegroei hoog (6,4%). De groei van de gezinsconsump-tie uit invoer lag beduidend hoger (8,6%) dan die uit het binnenlandse aanbod. Hiermee nam de invoerpenetratie verder toe. De invoer van goederen en diensten bestemd voor het intermediair verbruik steeg minder hard; slechts met 4,5%. Toch was dit percentage hoger dan de toename van het totale intermediair verbruik (3,7%), zodat ook hier de penetratie van de invoer verder toenam.

3.2 Invoer naar bestemming, 1998*

	Waarde	Prijsmutatie	Volumemutatie
	<i>mld gld</i>	%	
Wederuitvoer	127	-1,6	11,0
Intermediair verbruik	204	-2,1	4,5
w.v.			
goederen	157	-3,4	4,3
diensten	48	2,0	5,4
Finale bestedingen	98	-0,9	10,8
w.v.			
goederen	66	-1,0	11,3
diensten	32	0,0	8,0
w.v.			
consumptieve bestedingen	61	0,1	8,6
investerings in vaste activa (bruto)	36	-0,2	13,0
veranderingen in voorraden	1	.	.
Totale invoer	429	-1,5	7,7

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Ten opzichte van het voorgaande jaar werden in 1998 ingevoerde goederen 2,1% goedkoper. Koploper was de invoer van goederen voor intermediair verbruik met een prijsdaling van 3,4%, voornamelijk door de prijsval op de wereldmarkt van ruwe aardolie met ruim 30%. Ingevoerde diensten werden wel duurder (+1,2%).

De belangrijkste producten in de import naar Nederland waren in 1998 kantoormachines, personenauto's en aardolie. Van de ingevoerde kantoormachines werd 87% weer uitgevoerd, waardoor de computer ook Nederlands grootste exportproduct werd. Zowel de invoer als de uitvoer van computers groeiden in volume met meer dan 25% bij een prijsdaling van ruim 4%. De import van personenauto's liet bij vrij-

wel gelijkblijvende prijzen een volumestijging van meer dan 15% zien. De import van aardolie bleef in volume vrijwel constant bij een prijsdaling van ruim 30%.

3.3 Invoer van goederen naar goederengroep¹⁾, 1998*

	Waarde	Volumemutatie	Prijsmutatie	Invoerenpenetratie
	<i>mld gld</i>	%		
Landbouwproducten	20,1	0,8	1,1	39,9
Delfstoffen	17,1	1,7	-23,4	56,1
Voedings- en genotmiddelen	27,2	3,6	0,2	36,4
Textiel, kleding, leder	20,9	4,8	2,3	67,7
Papier, drukwerk	12,7	3,3	1,3	37,3
Aardolieproducten	6,3	-2,8	-17,4	35,2
Chemische producten, rubberproducten	54,3	5,9	-0,1	67,1
Hout- en bouwmaterialen	10,2	1,3	0,8	42,4
Basismetalen en metaalproducten	26,8	6,7	-0,4	50,5
Kantoor machines	44,5	26,4	-4,6	95,2
Machines, apparaten (excl. kantoor machines)	68,7	8,5	0,0	62,7
Transportmiddelen	34,3	14,6	0,4	77,8
Overige goederen	21,2	2,9	0,7	48,2
Totaal	364,3	8,0	-2,0	54,2

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998, detailgegevens.

¹⁾ Exclusief cif/fob-correcties en herclassificaties.

Ongeveer 15% van de import van de chemische producten had in 1998 betrekking op farmaceutische grondstoffen en eindproducten. De grondstoffen werden voor bijna 100% weer uitgevoerd. De eindproducten waren vooral voor de binnenlandse markt bestemd en lieten een volumegroei van 19% zien.

Penetratiegraad invoer stijgt

Het belang van de invoer op de binnenlandse markt blijkt uit de penetratiegraad. Dit is het aandeel van de invoer in de binnenlandse aankopen. Van de totale aankopen van goederen door ingezetenen kwam in 1998 54,2% uit invoer. De penetratiegraad van de invoer op de goederenmarkt nam de afgelopen jaren zeer geleidelijk toe. In 1995 was deze nog 51,9%.

De afzet van landbouwproducten en voedingsmiddelen wordt voor het grootste deel door binnenlandse productie gedekt, met als uiterste rauwe melk, die vrijwel volledig uit het binnenlandse aanbod komt. De Nederlandse productie van varkens en varkensvlees is eveneens ruimschoots voldoende om aan de vraag te voldoen. Toch kennen de voedingsmiddelen ook artikelen die voor 100% worden ingevoerd: onder andere ruwe koffie en thee.

Ook hoog zijn de penetratiegraden van personenauto's en computers (meer dan 95%) en GSM-apparatuur (bijna 90%). Schepen daarentegen komen veel meer uit binnenlands aanbod. De penetratie van de invoer is hier minder dan 10%.

Van de chemische eindproducten hebben verf (47%) en zeep (55%) relatief lage penetratiegraden. Dit in tegenstelling tot die van farmaceutische producten (75%), cosmetica (88%) en bestrijdingsmiddelen (90%).

Drukwerk en bouwmaterialen worden grotendeels door Nederlandse bedrijven geleverd; het aandeel van de invoer ligt hier op respectievelijk 13% en 42%.

Vergeleken met 1995 gaven de productgroepen in het algemeen een lichte verhoging van de penetratie te zien. Een opmerkelijke stijging deed zich voor bij aardgas (van 5% naar 11%), veroorzaakt door de inzet van Noors gas bij de Eemscentrale. Bij consumptiemelk steeg de penetratiegraad van 14% tot 20% door inkopen door supermarkten van Belgische melk. Bij treinen en trams zakte het aandeel van de invoer van meer dan 50% in 1995 naar minder dan 10% in 1998. Dit werd veroorzaakt doordat na 1995 de investeringen bij de spoorwegen afnamen, aangezien alle in het buitenland bestelde dubbeldekkers en hogesnelheidstreinen toen afgeleverd waren.

3.4 Invoer van goederen naar herkomst

	Aandelen in het totaal		
	1990	1995	1998*
	%		
Europese Unie (15)	67,7	66,2	60,6
w.v.			
Frankrijk	7,7	7,4	6,9
België en Luxemburg	14,0	11,8	10,6
Duitsland	25,6	23,4	20,0
Italië	3,7	3,6	3,4
Verenigd Koninkrijk	8,2	9,9	9,7
Overige landen EU (15)	8,5	9,2	10,0
Overig West-Europa	3,3	3,8	3,6
Oost-Europa	2,3	2,5	3,0
Afrika	2,8	2,0	1,9
Noord-Amerika	8,6	8,5	9,6
Midden- en Zuid-Amerika	2,6	2,8	2,6
Azië	12,3	14,0	18,4
Australië en overig	0,4	0,3	0,3
Totaal	100,0	100,0	100,0

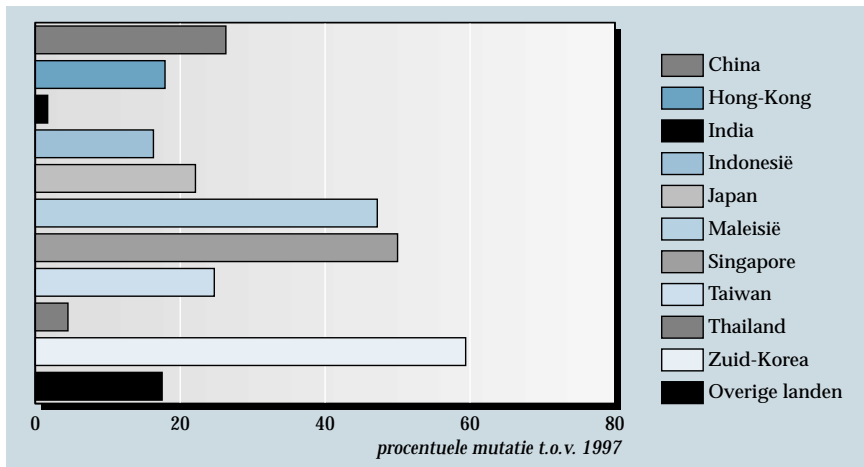
Bron: CBS, Nationale rekeningen, detailgegevens.

Invoer uit Azië krijgt impuls door crisis

De invoer vanuit de vijftien EU-lidstaten omvat ongeveer 60% van de totale goederenimport. Binnen de EU is Duitsland het belangrijkste land van herkomst, op ruime afstand gevolgd door België plus Luxemburg. Vergeleken met 1990 hebben de traditionele handelspartners van Nederland terrein verloren, ten gunste van de invoer uit Azië. Vooral de invoer van elektronica uit Azië is het laatste decennium enorm toegenomen. De belangrijkste handelspartners in deze regio zijn Japan, China en Taiwan.

De invoer uit Azië kreeg in 1998 nog een extra impuls door de Azië-crisis. Als gevolg van forse devaluaties in Oost-Azië werd het importeren uit die regio goedkoper. Het aandeel van de goederenimport uit het Verre Oosten steeg van 12,7% in 1997 naar 15,0% in 1998. Vooral de import uit China neemt de laatste jaren sterk toe, onder andere van computers, computeronderdelen en speelgoed.

3.5 Invoer van goederen uit het Verre Oosten, 1998*

Bron: CBS, Nationale rekeningen, detailgegevens.

3.2 Ontwikkelingen per bedrijfstak

In deze paragraaf worden de verschillende bedrijfstakken besproken. De belangrijkste kenmerken zijn opgenomen in afzonderlijke tabellen, die het belang voor de Nederlandse economie laten zien alsmede de meest recente ontwikkelingen.

Terwijl bij de vraag het bruto binnenlands product tegen marktprijzen de beste indicator is, is dat bij het bekijken van de toegevoegde waardeontwikkelingen van bedrijven het bruto binnenlands product tegen factorkosten. Deze laatste kende in 1998 een volumegroei van 3,3% terwijl het BBP tegen marktprijzen met 3,7% toenam.

Landbouw: inkomen onder druk

Het landbouwinkomen stond in 1998 onder druk, vooral door de nawerkingen van de zware crisis in de varkenshouderij. Het exploitatie-overschot, dat een indicatie vormt voor het inkomen van boeren (het agrarisch inkomen) was in 1997 nog gestegen. Deze toename was echter deels het gevolg van de subsidies die de varkenshouders ontvingen om het productieverlies door de varkenspest te compenseren. Deze subsidies waren gekoppeld aan de vrije marktprijs, die in 1997 met 20% steeg doordat de varkenshouders in de besmettingsvrije gebieden niet in staat waren aan de vraag te voldoen. Het einde van de varkenspest in 1998 betekende tevens het wegvallen van de subsidies. Weliswaar trok het productievolumen in de varkenshouderij fors aan, maar de prijzen daalden tot een ongekend laag niveau. Ook de pluimveehouderij kende een aanzienlijke teruggang van de resultaten door een sterke daling van de prijzen. Van de overige onderdelen van de landbouw kende alleen de tuinbouw een redelijke inkomensontwikkeling. De akkerbouw werd getroffen door overvloedige regenval maar door de misoogsten liepen de prijzen op.

Landbouw, bosbouw en visserij

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*	
	mutaties in %			niveau	
3,2%					
38,4%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	0,3	7,1	-5,6	21,8 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	-0,7	2,6	-3,1	
	Arbeidsvolume	2,1	-0,9	-3,2	231 900 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	-0,5	8,1	-7,6	17,3 mld gld

De toegevoegde waarde (tegen factorkosten) van landbouw, bosbouw en visserij daalde in 1998 met 5,6% in waarde en met 3,1% in volume. De werkgelegenheid liep terug met ongeveer 8 000 arbeidsjaren, vooral door de vermindering van het aantal arbeidsjaren van zelfstandigen met 5,2%. Het aantal arbeidsjaren van werknemers nam wel toe: met 0,7%.

De volumemutatie van de toegevoegde waarde tegen factorkosten (-3,1%) is in 1998 totaal verschillend van die tegen marktprijzen (+6,7%). Ook in 1997 waren er grote verschillen, maar die waren juist tegengesteld aan het jaar daarna; tegen factorkosten: +2,6%, tegen marktprijzen: -5,9%. Dit komt omdat de subsidie, uit zowel Den Haag als Brussel, ter compensatie van het productieverlies door de varkenspest in 1998 slechts 240 miljoen gulden bedroeg, wat ruim 2 miljard gulden minder is dan een jaar eerder. Subsidies hebben geen invloed op de toegevoegde waarde tegen marktprijzen, zodat hier het productieverlies door de varkenspest in 1997 tot uitdrukking komt, alsmede het herstel in 1998. De toege-

voegde waarde tegen factorkosten, de basis voor de onderlinge vergelijking van bedrijfstakken, wordt juist weer wel door de subsidies beïnvloed; vandaar de tegengestelde ontwikkelingen.

Het productievolume van de *veehouderij* nam in 1998 met 9,7% toe. Deze ontwikkeling kwam vooral doordat de varkensstapel met 40% werd uitgebreid nadat in 1997 een groot deel was vernietigd. Dit betrof niet alleen dieren in de besmette gebieden, maar ook miljoenen gezonde varkens, die als gevolg van het exportverbod, dat vrijwel onmiddellijk na het uitbreken van de varkenspest werd uitgevaardigd, door de overheid werden opgekocht en gedood. De prijzen van varkens zakten in 1998 naar een ongekend laag niveau. De prijsdaling van maar liefst 32% was mede het gevolg van het overaanbod van varkensvlees in Europa en Noord-Amerika. In verschillende Europese landen werd namelijk gedurende de pestepidemie in Nederland de varkensstapel flink vergroot. Het herstel van het varkensaanbod in Nederland maakte dat de markt overvoerd raakte. Bovendien is de vraag naar varkensvlees in Rusland en het Verre Oosten een stuk verminderd door de economische crisis aldaar. Dit had een wereldwijde prijzenslag tot gevolg.

In 1998 kampte de *akkerbouw* met tegenslag. In de tweede helft van het jaar gingen diverse percelen met suikerbieten, aardappelen en uien verloren door overvloedige regenval en vroege vorstival. September 1998 was de op één na natste herfstmaand van de twintigste eeuw. Door de overheid werd overigens wel een schaderegeling in het vooruitzicht gesteld.

In de *tuinbouw* zette de groei van de productiewaarde zich in 1998 (+3,1%) voort. Daarmee bereikte het aandeel van de tuinbouw in de totale productiewaarde van de landbouw een record van 39%. Een steeds dominantere plaats wordt ingenomen door de sierteelt: bloembollen, boomkwekerijproducten, bloemen en planten. De resultaten in de fruitteelt waren in 1998 goed, terwijl de opbrengst van de teelt van groenten in de open grond voor het zesde achtereenvolgende jaar tegenviel.

Voedings- en genotmiddelenindustrie: groei blijft achter bij totale industrie

Gerelateerd aan de groei van zowel de totale economie (3,3%), als de industrie als geheel (2,4%) bleef die van de voedings- en genotmiddelenindustrie achter (1,8%). De sterke groei van de consumptieve bestedingen van gezinshuishoudingen richtte zich namelijk meer op duurzame en luxe goederen dan op voedingsmiddelen. Toch mocht de bedrijfspgroep van een goed jaar spreken. Het arbeidsvolume nam met 0,4% toe en ook het exploitatieoverschot steeg (6,0%).

Voedings- en genotmiddelenindustrie

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*
	mutaties in %			niveau
3,3%				
Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	1,4	4,1	3,6	22,6 mld gld
Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	1,7	4,8	1,8	
Arbeidsvolume	-4,7	-1,1	0,4	135 800 arbeidsjaren
Uitvoerquote	4,5	6,3	6,0	12,5 mld gld

Voor de *slachterijen en vleesverwerkende industrie* was 1998 het jaar van het herstel van de gevolgen van de varkenspest. Door het sterk groeiende aanbod van varkens steeg het productievolume van varkensvlees met 20%. De Nederlandse consument had het vertrouwen in varkensvlees nog niet hervonden; de consumptie van varkensvlees daalde weer, nu met 1,5%. De extra productie aan varkensvlees diende dus in het buitenland afgezet te worden, waar de prijzen echter sterk onder druk stonden.

In 1998 bleef de productiestijging van pluimveevlees beperkt tot 4%, na stijgingen van 10% in de voorgaande jaren. Ook hier ging het extra productievolume vooral naar het buitenland.

De sterke opleving van het productievolume van kalfs- en rundvlees in 1997 werd in 1998 nagenoeg tenietgedaan. Vooral door een afnemende vraag van de Nederlandse consument werd er 5% minder geproduceerd. De prijs steeg echter met ruim 5%, mede als gevolg van het duurder worden van slachtrunderen.

In de *zuivelindustrie* bleef het totale productievolume vrijwel gelijk aan het niveau van 1997. De prijzen van vrijwel alle zuivelproducten stegen; alleen melkpoeder werd goedkoper (-1%). De al enige jaren voortgaande afvlakking van de volumegroei bij de productie van kaas sloeg in 1998 om in een daling, als gevolg van een sterk teruglopende export. De uitvoer naar landen van de Europese Unie daalde met bijna 2% en die naar landen daarbuiten zelfs met bijna 12%. De binnenlandse gezinsconsumptie van kaas steeg daarentegen licht. Opvallend was dat de gemiddelde afzetprijs van alle in Nederland geproduceerde kaassoorten met bijna 4% steeg, na in 1997 ook al met 4,5% gestegen te zijn.

De productie van consumptiemelk nam af, met ruim 6%. Ook de consumptie van melk daalde; echter minder hard dan de productie. In 1998 werd 25% meer melk ingevoerd dan het jaar daarvoor.

Ondanks het minder mooie weer in 1998 bleef de productie van ijs op het hoge niveau van 1997. De binnenlandse consumptie daalde licht, maar het exportvolume steeg met ruim 20%.

Voor het tweede achtereenvolgende jaar steeg de productie van boter sterk (12%), vooral die ten behoeve van de export. Ook de boterprijs bleef licht stijgen (+2%).

De producenten van *aardappelproducten* ondervonden de gevolgen van de slechte aardappeloogst door de vele regen in 1998. Het productievolume van de aardappelproducten daalde met 3,5%, en dit ging vooral ten koste van de export (-4%). De sterk teruglopende aanvoer van aardappelen uit Nederland werd opgevangen door de voorraden aan te spreken en 30% meer aardappelen in te voeren dan in 1997. De inkoopprijs van aardappelen steeg gemiddeld met 24%. Dit werd niet in zijn geheel doorberekend aan de levensmiddelenhandel: de gemiddelde afzetprijs van aardappelproducten steeg met 12%.

Voor de producenten van *koffie en thee* was 1998 weer een jaar met de nodige prijschommelingen. De prijzen van grondstoffen op de wereldmarkt fluctueren aanzienlijk en dat heeft gevolgen voor de prijzen van de eindproducten. De invoerprijs van ongebrande koffiebonen daalde met 9%. Opmerkelijk was dat dit voordeel niet werd doorberekend aan de Nederlandse consument. De binnenlandse afzet werd zelfs 2% duurder, terwijl koffie voor de export wel goedkoper werd. Het productievolume van koffie steeg met 1,5%.

De al een paar jaar voortgaande daling van het productievolume van thee zette in 1998 door met 15%, terwijl de binnenlandse theeprijs steeg met 9%. Dit was mede het gevolg van het duurder worden van onbewerkte thee op de wereldmarkt.

De *veevoederindustrie* had net als in voorgaande jaren te kampen met een dalend productievolume (-1% in 1998). Alleen de productie van biggenvoer (+10%) en kattenvoer (+18%) vertoonden een flinke stijging. De grasdrogerijen wisten de productie eveneens te verhogen (+6%), maar doordat de prijzen onderuit gingen daalde de productiewaarde in lopende prijzen met een kwart.

De productie van de *drankenindustrie* kende ondanks de matige zomer toch een lichte volumestijging van 1,5%. Bij de tabaksindustrie was deze stijging 2,0%.

Grote prijsdalingen in de energiesector

De toegevoegde waarde bij de delfstoffenwinning als geheel liep in 1998 met 5,8% in volume terug. Het exploitatie-overschot daalde met meer dan 10%. Wel nam het arbeidsvolume licht toe.

Het productievolume van de *aardolie- en aardgaswinning en -exploratie* daalde in 1998 met 6%. De aardoliewinning nam met bijna 10% af, mede door de wereldwijde prijsdaling van ongeveer 30% voor ruwe aardolie. Hierdoor werd vooral een deel van de aardoliewinning op het continentaal plat minder rendabel, waardoor de maatschappijen tot productiebeperking overgingen.

Het productievolume van aardgas daalde met 5%, vooral door een verminderde export (-8%) naar de Duitse en Italiaanse gasmarkt. Een combinatie van een aantal factoren, zoals temperatuurseffecten en inkoopoptimalisatie, bewoog klanten in Duitsland tot een lagere afname van Nederlands aardgas. Als gevolg van een ingrijpende verbouwing van de aanvoerroute door het Alpenmassief werd de export naar Italië tijdelijk stopgezet. De capaciteitsvergroting van de transportleiding is noodzakelijk om na de eeuwwisseling extra hoeveelheden Nederlands en Noors gas naar Italië te kunnen transporteren.

Delfstoffenwinning

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*	
	mutaties in %			niveau	
2,5%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	18,4	1,0	-11,5	17,1 mld gld
35,9%	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	13,3	-9,6	-5,8	
	Arbeidsvolume	4,4	-6,3	2,2	9 100 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	19,5	1,3	-12,3	16,0 mld gld

De binnenlandse aardgasafzet aan de energiedistributiebedrijven bleef nagenoeg gelijk aan die van 1997. Een kleine marktgroei deed zich voor als gevolg van de plaatsing van decentraal warmte/krachtvermogen bij gebruikers. De leveringen aan de industrie waren vrijwel gelijk aan die van vorig jaar. Dit is het saldo van enerzijds energiebesparing en anderzijds economische groei en de voortgaande realisatie van warmte/krachtprojecten. De aardgasleveringen aan de grootschalige elektriciteitsproducenten daalden in 1998 opnieuw (-6%), onder andere door de toegenomen inzet van Noors gas in de Eemscentrale en de toename in het decentraal vermogen (warmte/krachtcentrales bij industrieën en tuinbouwbedrijven).

Het productievolume van de *zand-, grind-, klei-, zout- en overige delfstoffenwinning* nam in 1998 met circa 4% af, vooral door een volumedaling van ruim 8% bij de overige delfstoffenwinning (onder andere de winning van mergel en kalksteen alsmede de vervaardiging van potgrond). De productie van de zand-, grind- en kleiwinning bleef dit jaar nagenoeg gelijk, na een volumegroei van ruim 1% vorig jaar.

Aardolie-industrie

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*
	mutaties in %			niveau
0,5%				
Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	3,4	22,6	35,7	3,6 mld gld
Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	2,2	6,9	0,5	
Arbeidsvolume	5,3	-5,0	-1,3	7 500 arbeidsjaren
Uitvoerquote	2,1	39,3	56,0	2,7 mld gld

Het productievolume van de *aardolie-industrie* was in 1998 0,7% hoger dan 1997, terwijl het arbeidsvolume in deze bedrijfstak terugliep. Als gevolg van de eerder genoemde prijsdalingen op de oliemarkt daalde de productiewaarde met 20%. Het productievolume van eindproducten (zoals jetfuel, autogasolie en stookolie) gaf een lichte stijging te zien, terwijl bij de halffabrikaten (zoals nafta's, aromaten, speciale benzines en minerale terpentijn) het productievolume juist daalde. De binnenlands afgeleverde hoeveelheden van autogas, motorbenzine en autogasolie liepen in 1998 licht terug.

Bij de energie- en waterleidingbedrijven als geheel ging in 1998 het volume van de toegevoegde waarde met 3,6% omhoog, terwijl het arbeidsvolume voor het derde achtereenvolgende jaar daalde.

De productie van de openbare voorzieningsbedrijven nam licht toe, vooral door meer *elektriciteitsdistributie* (+1,6%) bij een prijsstijging van 1%.

Het productievolume van de *aardgasdistributie* bleef in 1998 gelijk aan dat van 1997, ondanks de hoge gemiddelde jaartemperatuur van 10,4°C. De gemiddelde prijs per m³ aardgas voor kleinverbruikers (exclusief belastingen en toeslagen) daalde met 1%. Dit was vooral het gevolg van de daling van de gasolieprijs waar deze gasprijs met een vertragingsfactor aan gekoppeld is.

In 1998 daalde het productievolume van de *waterleidingbedrijven* opnieuw licht, met 0,4%. Deze volumeafname is gelijk aan die in 1997. De producentenprijs van water steeg in 1998 verder met 4,6%. Sinds 1996 is water al 12,5% duurder geworden.

Energie- en waterleidingbedrijven

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*
	mutaties in %			niveau
2,0%				
Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	5,3	6,3	5,3	14,1 mld gld
Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	4,8	1,2	3,6	
Arbeidsvolume	-4,4	-3,1	-2,6	36 800 arbeidsjaren
Uitvoerquote	9,0	8,8	6,8	10,7 mld gld

Zeer uiteenlopende ontwikkelingen binnen de chemie

Voor de *chemische basisproductenindustrie* was 1998 een minder goed jaar dan 1997. Het productievolume bleef nagenoeg gelijk, na een stijging van 5,7% in 1997. De prijzen daalden gemiddeld met bijna 5%.

De verf- en kleurstoffenindustrie gaf een volumetoename van de productie te zien van 1% bij een lichte prijsdaling. In de anorganische basischemie stegen de afzetprijzen juist en daalde het volume met 2%. De petrochemische en overige organische chemische industrie kenden in 1998 een kleine volumedaling en een prijsdaling van bijna 8%. Vooral de koolwaterstoffen daalden fors in prijs. Ook bij de kunstmest- en stikstofverbindingenindustrie daalden zowel de prijzen als het productievolume, beide met ruim 4%.

Het productievolume van de *chemische eindproductenindustrie* steeg in 1998 met 3,6%. De afzetprijs en de prijs van grondstoffen namen in gelijke mate toe (+1%). De toegevoegde waarde steeg daarom ook met 2,6% in volume. Het verbruik door gezinnen van farmaceutische producten liet een flinke volumegroei zien (+9%) bij een gelijkblijvend gemiddeld prijsniveau.

De *rubber- en kunststofindustrie* kan opnieuw terugzien op een redelijk goed jaar, met een groei van 3% van het productievolume. De belangrijkste grondstof van

Chemische, rubber- en kunststofindustrie

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*
	mutaties in %			niveau
2,9%				
70,5%				
Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	-7,1	2,5	-1,1	20,3 mld gld
Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	-2,9	4,8	0,7	
Arbeidsvolume	-2,3	0,8	-1,3	105 400 arbeidsjaren
Uitvoerquote	-13,8	3,0	-4,3	10,2 mld gld

deze industrie zijn de kunstharsen, waarvan de verbruiksprijs 5% daalde. Al met al nam de toegevoegde waarde met 3% toe.

Textiel-, kleding- en leerindustrie opnieuw in de lift

Na een lichte volumedaling van de toegevoegde waarde van de *textiel-, kleding- en leerindustrie* in 1996, volgde in de twee daarop volgende jaren een krachtig herstel, met een gemiddelde groei van circa 5%. De textiel- en leerindustrie presteerde in die periode bovengemiddeld, terwijl de kledingindustrie met een groei van ongeveer 3% wat achterbleef. Wel steeg kleding fors in prijs (5%); vooral bovenkleding leverde meer op. De schoenenindustrie heeft een prima periode achter de rug: in 1998 lag het productievolume 14% hoger dan in 1996. De gezamenlijke export-promotie van de schoenenproducenten lijkt effect te hebben gehad: het uitvoervolume nam in 1998 circa 10% toe.

Textiel-, kleding- en leerindustrie

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*
	mutaties in %			niveau
0,4%				
Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	-1,7	5,4	7,8	3,1 mld gld
Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	-0,9	5,5	4,7	
Arbeidsvolume	-7,4	0,0	0,0	32 600 arbeidsjaren
Uitvoerquote	9,8	16,2	16,5	1,3 mld gld

Papierindustrie stagneert; grafische industrie blijft groeien

Het productievolume van de *papierindustrie* was in 1998 ongeveer gelijk aan dat van 1997. De prijs van de afzet nam met 3% toe. Dankzij een lichte daling van de verbruiksprijs van pulp trad een ruilvoetverbetering op, waardoor de toegevoegde waarde steeg met 2,4% in volume.

In de *papier- en kartonwarenindustrie* steeg het productievolume met 3,5%. De afzetprijs van papier- en kartonwaren nam met 1% toe. Desondanks steeg de toegevoegde waarde slechts met 2,8% in volume, als gevolg van een lichte ruilvoetverslechtering.

Papierindustrie, uitgeverijen en drukkerijen

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*
	mutaties in %			niveau
2,2%	4,3	3,6	5,8	15,4 mld gld
25,0%	1,8	5,3	4,5	
	-1,1	0,1	1,9	121 200 arbeidsjaren
Uitvoerquote	6,0	5,4	9,9	6,4 mld gld

Met een groei van ruim 5% van het productievolume zette de *grafische industrie* de gunstige ontwikkeling van de afgelopen jaren voort. De afzet- en verbruiksprijzen stegen beide met 2%. De toegevoegde waarde nam hierdoor met 5,5% in volume toe.

Ongeveer twee derde van de productiewaarde van boeken en bijna drie kwart van de abonnementen op bladen komt terecht bij gezinnen. Van de advertentieomzet gaat slechts 15% naar de consumptie van gezinnen; het grootste gedeelte (62%) gaat als intermediair verbruik naar de commerciële dienstverlening, zoals financiële instellingen, handel, horeca en reclamebureaus. De helft van de bespeelde geluidsdragers is bestemd voor de binnenlandse consumptie van gezinnen, de rest wordt vrijwel geheel uitgevoerd. Het drukwerk gaat voor een derde deel naar de grafische industrie zelf en voor een even groot deel naar de zakelijke dienstverlening.

Invoer en uitvoer opnieuw bepalend voor de metaalnijverheid

Na de sterke groei in 1997 bleef de volumegroei van de toegevoegde waarde van de metaalnijverheid in 1998 (2,8%) enigszins achter bij die van de totale economie (3,3%). Oorzaken waren de steeds sterker wordende internationale concurrentie en een lichte toename van de verbruiksquote. Opvallend was de veel sterkere stijging van de invoer van metaalproducten (11%) dan de voor binnenlands verbruik bestemde productie (4%). Door de Azië-crisis is de gemiddelde invoerprijs gedaald, terwijl de Nederlandse producentenprijs steeg. Hierdoor is de invoerpenetratie van metaalproducten toegenomen. Desondanks steeg ook de uitvoer van de metaalnijverheid met 7,1%. De prijzen van de productie en het intermediair verbruik stegen in 1998 met respectievelijk 1,3% en 1,4%. In deze bedrijfstak kenden de kantoormachine- en computerindustrie en de automobiellindustrie in 1998 de hoogste volumegroei van de toegevoegde waarde.

Metaalnijverheid

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*
	mutaties in %			niveau
6,0%	1,6	7,6	3,8	41,2 mld gld
54,8%	1,8	6,8	2,8	
	0,8	1,0	0,5	371 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote	0,1	19,4	5,2	13,5 mld gld

De productie van de *basismetale* (ijzer- en staalindustrie en non-ferro industrie) nam in volume met 1% toe. Ondanks lagere exportprijzen, vooral veroorzaakt door de Azië-crisis bleef de productiewaarde in lopende prijzen gelijk. De verschuiving naar productie van beklede hoogwaardige ferroproducten kon de stagnatie van de prijzen grotendeels compenseren.

Het productievolume van aluminium steeg met 2,5%. Dit metaal en de halffabrikaten ervan werden voor 80% in het buitenland afgezet. Van de ingevoerde aluminiumproducten werd een derde weer geëxporteerd.

Ondanks een stijging van de productiewaarde met 4% bleef de volumegroei van de toegevoegde waarde van de *metaalproductenindustrie* beperkt tot 1%. De toenemende concurrentie liet weinig ruimte om de gestegen verbruiksquote te compenseren met prijsverbeteringen. Lagere invoerprijzen zorgden ervoor dat de binnenlandse afzet onder druk stond, vooral die van gereedschappen. Ook de daling van de investeringen in constructiewerken droeg bij aan de matige ontwikkeling in deze bedrijfsklasse.

Na een paar uitstekende jaren kende de *machinebouw* in 1998 een wat minder jaar. De totale productie groeide in volume met 1%. Opvallend was de lichte daling van de investeringen in machines. Dit betrof vooral krachtwerktuigen zoals pompen, compressoren en motoren. De export bleef de stuwende kracht achter de machinebouw. Deze ging in waarde met 6% omhoog, terwijl de binnenlandse afzet maar met 1% in waarde steeg.

In de *elektrotechnische industrie* werden in 1998 opnieuw behoorlijke groeicijfers gerealiseerd, vooral bij kantoormachines en computers. De investeringen in en vooral de consumptieve bestedingen van deze goederen namen fors toe, onder andere door de gestegen populariteit van zogenaamde PC-privéprojecten.

Binnen de *transportmiddelenindustrie* was de autofabricage weer de grote aanjager. De productieaantallen van auto's namen met bijna een kwart toe, van 197 000

naar 243 000 stuks. Er werden zelfs 27% meer bedrijfsauto's gefabriceerd. De volumegroei van de toegevoegde waarde bleef hier iets bij achter.

Voor de Nederlandse scheepsbouwers blijven het moeilijke tijden. De exportwaarde van schepen daalde in 1998 met ruim 30%. De sterke positie van de scheepsreparatie en van de productie van bedrijfsvaartuigen zorgde ervoor dat de totale productiewaarde van de scheepsbouw toch nog met 5% steeg. De toegevoegde waarde ging in volume met 1% omhoog.

Opvallend was verder de sterke groei in de vervaardiging van fietsen.

Meubelindustrie draait op volle toeren

Na een goed 1997 verliep 1998 voor de overige industrie wat minder. De volumegroei van de toegevoegde waarde nam af van 4,1% tot 1,7%, vooral door een lichte afname van de toegevoegde waarde bij de producenten van sportartikelen, sieraden, speelgoed, borstelwaren, gerecyclede grondstoffen en bij de sociale werkvoorziening. Alleen de meubelindustrie bleef flink groeien (5,6%).

Overige industrie

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*
	mutaties in %			niveau
2,1%				
20,3%				
Uitvoerquote				
Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	1,2	3,2	3,5	14,5 mld gld
Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	0,5	4,1	1,7	
Arbeidsvolume	-0,2	2,2	1,5	190 600 arbeidsjaren
Exploitatie-overschot (bruto)	2,3	4,7	3,8	4,0 mld gld

Het arbeidsvolume in de overige industrie nam zowel in 1997 als 1998 met ongeveer 2% toe. In 1997 vormde de recyclingindustrie hier de positieve uitschieter, met een werkgelegenheidstoename van meer dan 10% en in 1998 was dat de meubelindustrie. Na jaren van krimpende werkgelegenheid vond in deze bedrijfstgroep een groei plaats van ruim 3%.

De *meubelindustrie* profiteerde van de aanhoudende hausse van de vraag naar vooral slaapkamers en keukens. De vraag naar meubels steeg in 1998 met ruim 10% in volume. Ook de investeringen in bedrijfsmeubelen namen de laatste jaren flink toe (ongeveer 20% sinds 1996) onder invloed van de gunstige economische ontwikkeling en de ARBO-wetgeving. In 1998 werd 6% meer geïnvesteerd in zittingen overige kantoormeubelen. De producentenprijzen van meubels stegen in 1998 met een bescheiden 1,5%.

Bij de *hout- en bouwmaterialenindustrie* werden in 1998 lagere groeicijfers gerealiseerd dan in 1997. Rekening houdend met het topjaar 1997 voor architecten, waarbij tussen opdracht en uitvoering een tijdspanne zit van ruim een jaar, vallen de voorlopige resultaten bij de bouwnijverheid over 1998 wat tegen. Dit kwam vooral door enkele tegenslagen: een erg nat najaar, vertraging bij de ontwikkeling van Vinex-locaties en een lichte daling van het aantal nieuwbouwwoningen. De houtindustrie profiteerde daarentegen wel van de volumetoename van de consumptieve bestedingen door gezinnen.

Bouwnijverheid: dankzij utiliteitsbouw toch groei bij nat najaar

In 1998 was de stijging van de productiewaarde van de bouwnijverheid (4,5%) gelijk aan die in 1997. De volumegroei van zowel productie als toegevoegde waarde bleef beperkt tot ongeveer 2%. Ondanks het zeer natte najaar liep het aantal productieve uren in de nieuwbouw (burgerlijke en utiliteitsbouw) slechts met 1% terug. Dit was te danken aan de daling van zowel vorstverlet als ziekteverzuim.

De stijging van de loonsom bleef achter bij die van de toegevoegde waarde, zodat het exploitatiesaldo met maar liefst 12% steeg. Dit komt onder andere door een toename van het aantal zelfstandigen. Hun arbeidsbeloning is inbegrepen in het exploitatiesaldo.

Bouwnijverheid

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*
	mutaties in %			niveau
5,6%				
	2,7	5,7	6,1	38,5 mld gld
1,5%	-1,6	3,4	2,3	
	2,4	4,4	3,1	458 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote	1,8	5,9	12,2	11,1 mld gld

In de *burgerlijke en utiliteitsbouw* groeide, evenals in 1997, de nieuwbouw van gebouwen in 1998 aanzienlijk in volume (8,5%). Vooral de bedrijfsklasse zakelijke dienstverlening bleek een grote investeerder. Dat is niet verwonderlijk gezien de forse stijgingen van de productie en het arbeidsvolume van deze bedrijfsklasse in de afgelopen jaren: veel bedrijven groeiden uit hun jasje.

Het volume van de nieuwbouw van woningen daalde met ruim 1%, ondanks de lage hypotheekrente en de onveranderd hoge vraag naar nieuwe koopwoningen. Dit werd veroorzaakt door een vertraging bij de bouw op de grote Vinex-locaties: dit zijn de in de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra (Vinex) voor woning-

bouw aangewezen gebieden. Het aantal voltooide woningen in de Vinex-stadsgebieden daalde in 1998 met 6%. Rond de grote steden steeg het aantal voltooide woningen met 6%, maar in de overige gemeenten was er een daling van 9%.

De *grond-, weg- en waterbouw* mag met een volumestijging van de toegevoegde waarde van 2% terugzien op een goed 1998, zeker gezien het voortreffelijke jaar 1997. In gulden gemeten steeg de toegevoegde waarde zelfs met 6%. Omdat de toename van de loonsom lager uitviel, steeg het exploitatiesaldo met 15%. Een aantal geplande megaprojecten, zoals Betuwelijn, Hogesnelheidslijn, Westerscheldetunnel en metrolijnen werd doorgeschoven naar 1999.

Ook bij de *overige bouwnijverheid* (bouwinstallatiebedrijven en afwerkbedrijven, zoals schilders en stukadoors) ontwikkelde de toegevoegde waarde zich vorig jaar gunstig: in lopende prijzen +6,5% en in volume +3%. Het exploitatiesaldo steeg zelfs met 10%. Dit komt vooral door de stijging van het aantal zelfstandigen zonder personeel. Hierdoor is een steeds groter deel van de arbeidsbeloning in het exploitatiesaldo inbegrepen.

Handel profiteert van kooplustige consumenten

De *detailhandel* liet met een waardeontwikkeling van bijna 6% in 1998 de hoogste omzetgroei van de afgelopen jaren zien. Met name de winkels in computers, wit- en bruingoed (+16%), meubelzaken (+12%), doe-het-zelf zaken (+8%) en kledingzaken (+7%) deden goede zaken. Bij de overige branches sprongen de drogisterijen eruit met een stijging van ruim 10%. Ook de optiekbranche kende een aanzienlijke stijging van de omzet (+6%), waarbij de vergrijzing een rol lijkt te spelen.

Handel en reparatie

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*	
	mutaties in %			niveau	
13,1%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	1,8	4,8	5,1	91,0 mld gld
5,1%	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	4,3	5,5	4,6	
	Arbeidsvolume	2,1	1,8	2,8	993 500 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	-1,2	3,6	5,2	36,1 mld gld

Voor de levensmiddelenhandel was 1998 daarentegen een moeilijk jaar. Weliswaar behaalden de supermarkten goede resultaten, maar dit ging vooral ten koste van de omzet in speciaalzaken. De supermarkten zetten hun opmars voort via het aanbieden van steeds meer voorverpakte en voorbereekte groenten en aardappelen, verse sappen, zuurstofarm verpakte vis, enzovoorts. Ook bieden

supermarkten in toenemende mate non-foodproducten. Ook de levensmiddelenshops die in samenwerking met de supermarkten bij benzinstations worden opgezet vormen een bedreiging voor de speciaalzaken.

De productie van de *groothandel* nam in 1998 met circa 6% toe. Een belangrijke bijdrage aan deze groei werd geleverd door de groothandel in kapitaalgoederen, waaronder computers en kantoormachines.

Kader 3.a

Marges bepaald niet marginaal

De productie van handelsmarges

De productie van de handel bestaat voor het grootste deel uit handelsmarge: het verschil tussen de verkoop- en inkoop prijs van de verkochte goederen. Relatief hoge marges worden gevonden bij optische artikelen en kleding. Voedingsmiddelen nemen een middenpositie in, terwijl elektronica en auto's verhoudingsgewijs de laagste marges kennen. Dit laatste betekent overigens niet dat er in de autohandel weinig verdiend wordt, immers een 10% marge op een auto van 50 000 gulden levert de handelaar 5 000 gulden op, terwijl 30% op een pak suiker van 3 gulden de kruidenier slechts 90 cent oplevert.

Aandeel detailhandelsmarge in consumentenprijs

	Aandeel
<i>Goederencategorie</i>	%
Motorvoertuigen	10-20
Huishoudelektronica	20-30
Voeding	20-35
Bouwmaterialen	30-40
Kleding	40-50
Optische artikelen	>50

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Voor de *autobranche* was 1998 een goed jaar. Het productievolume nam met bijna 10% toe, vooral door een grote stijging in de verkopen van nieuwe auto's. In 1998 werden ruim 543 000 nieuwe personenauto's verkocht, 15% meer dan in 1997. Ook de verkopen van bestel- en vrachtauto's lieten een forse groei zien (18%). De handel in gebruikte auto's steeg met een kleine 3%. Hierbij deed zich een verschuiving voor in de richting van de autohandel. Steeds minder tweedehands auto's wisselen van eigenaar zonder tussenkomst van de handel. Hoewel de prijzen van nieuwe personenauto's nagenoeg constant bleven, nam de gemiddelde aanschafprijs van nieuwe personenauto's nog steeds toe als gevolg van het toepassen van nieuwe technologieën (ABS, airbags, boordcomputers en dergelijke). Deze kwaliteitsverbeteringen worden echter meegenomen in de volumestijging van de afzet.

Van de personenauto's die in 1998 verkocht werden, ging 53% naar particulieren. De rest kwam op de zakelijke markt terecht. De belangrijkste investeerders waren de leasebedrijven die 24% van de aankopen aan personenauto's voor hun rekening namen. Grote bedrijven met een eigen autopark, de zogenaamde 'fleet-owners', hadden een aandeel van 10% in de personenautomarkt.

Mede dankzij de forse toename in de aankopen kwam het actieve motorvoertuigenpark (personen-, bestel- en vrachtauto's en motorfietsen) in 1998 voor het eerst boven de 7 miljoen voertuigen uit; ruim 6 miljoen hiervan zijn personenauto's.

Horeca: hoe duurder hoe beter?

Ook voor de horeca was 1998 een goed jaar met een omzetgroei van ruim 6%. De grotere bedrijven presteerden aanmerkelijk beter dan de kleinere. Bovendien was de groei ongelijk verdeeld over de diverse branches in deze bedrijfstak. De hotels, die enige jaren geleden nog zware tijden doormaakten, zaten fors in de lift met een omzetgroei van meer dan 10%. De klant bleek goed te willen betalen voor zijn bed: hoe meer sterren een hotel bezit, des te hoger de toename van de bedbezetting. Vooral het aantal zakelijke overnachtingen nam sterk toe. Restaurants kenden eveneens een flinke groei (ruim 8%). De cafetaria's, snackbars en lunchrooms verkeerden in een geheel andere positie. Zij ondervonden veel concurrentie van warenhuizen, woonboulevards en supermarkten, onder andere door de verruimde winkeltijden. Dit leidde tot een bescheiden omzetsijging, in volume nog geen 2%. Ook de voorgaande jaren waren niet echt florissant. In 1995 en 1996 was er zelfs sprake van een omzetsdaling. De cafés kenden in 1997 nog een omzetgroei van bijna 5%, maar in 1998 was dat tot de helft gereduceerd. In volumetermen was er zelfs sprake van een daling.

Horeca

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*
	mutaties in %			niveau
1,9%				
Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	2,9	6,4	5,5	13,1 mld gld
18,8%	-0,1	5,1	3,3	
Bruto toegevoegde waarde (fk); volume				
Arbeidsvolume	1,1	1,4	2,7	176 700 arbeidsjaren
Uitvoerquote	2,2	8,6	6,8	6,4 mld gld
Exploitatie-overschot (bruto)				

Ruim één derde van de werknemers in de horeca was jonger dan 25 jaar en slechts één derde werkte fulltime (tegen twee derde bij de totale beroepsbevolking). Van de parttimers werkte één derde zelfs minder dan 12 uur per week. Het percentage flexwerkers in de horeca steeg in de periode 1995-1998 van 20% naar 30%. Een

flexibele arbeidsrelatie (wisselend aantal uren of een contract van minder dan 1 jaar) kwam bij de totale beroepsbevolking in slechts 10% van de gevallen voor.

Telecommunicatiebedrijven blijven groeien

Vervoer- en communicatiebedrijven

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*	
	mutaties in %			niveau	
7,6%					
32,4%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	2,5	8,9	6,2	52,8 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	3,8	7,1	7,9	
	Arbeidsvolume	1,0	1,1	2,9	372 500 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	1,2	15,0	7,1	25,9 mld gld

De volumegroei van de toegevoegde waarde bij de vervoer-, opslag- en communicatiebedrijven (7,9%) komt voor een belangrijk deel door de groei van de *post- en telecommunicatiebedrijven* met 18,1%. Vooral de communicatiebedrijven (23,9%) profiteerden van de hoge groeicijfers voor internet, datacommunicatie en mobiele telefonie. De nominale groei van deze bedrijven is eveneens hoog, maar toch een stuk lager (9,8%) door de dalende tarieven van met name het mobiel bellen. De *vervoersbedrijven* bleven met een volumegroei van 3,0% beneden de groei van het BBP (3,3%). Met name bij de luchtvaart was de toename gering (1,6%). Dit werd veroorzaakt door de Azië-crisis, waardoor het vrachtvervoer daalde. De groei van het personenvervoer zorgde voor enige compensatie. Daar de luchtvaart profiteerde van lagere brandstofprijzen en dollarkoersen nam de waardeontwikkeling van de toegevoegde waarde meer toe (3,4%).

Onroerend goed: percentage eigen woningen gelijk aan huurwoningen

In 1998 kwam de volumegroei van de toegevoegde waarde uit op 2,6%; iets minder dan in de voorgaande jaren. De voortdurende stijging van de woningprijzen en de tendens van de consument om niet te huren maar te kopen speelde vooral de *makelaars* in de kaart. De *woningbouwcorporaties* profiteerden hier minder van.

In 1998 kwamen bijna 91 000 nieuwe woningen gereed, dat is bijna 2 000 minder dan in 1997. Van de gereedgekomen woningen was 76% voor eigenaar-bewoners bestemd, tegen 72% in 1997. Het jaar 1998 was het jaar waarin het percentage eigen woningen in Nederland voor het eerst gelijk was aan dat van huurwoningen. In 1948 was nog slechts 28% van de woningvoorraad een eigen woning. Dit percentage liep op van 35% in 1991 naar 50% in 1998.

De woningcorporaties bouwden 20% minder woningen, terwijl de verkoop van woningen toenam met 10%. Tezamen met de sloop van woningen leidde dit er toe dat de structurele leegstand bij het bezit van de corporaties met 15% daalde.

Verhuur van en handel in onroerend goed

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*
	mutaties in %			niveau
8,2%				
0,1%				
Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	8,3	7,3	6,8	56,9 mld gld
Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	3,1	2,9	2,6	
Arbeidsvolume	2,4	1,3	2,9	49 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote Exploitatie-overschot (bruto)	8,6	7,4	6,8	53,1 mld gld

De woningcorporaties verkopen al jaren vrij veel woningen aan hun huurders. In 1998 werden bijna 8 van de 1 000 woningen aan toekomstige bewoners verkocht en in 1997 waren dat er nog maar 7. Van de 28 000 in 1998 verkochte woningen gingen er 18 000 naar de huidige of toekomstige bewoners en de rest ging naar andere institutionele of particuliere verhuurders.

Hoge omzetten effectenverkeer stimulators voor financiële dienstverlening

De productiewaarde van het *bankwezen* steeg in 1998 met 10,5%. Deze stijging was opgebouwd uit een toename van de rentemarge met 8,7% en een toename van de provisieopbrengsten met 13,5%. Net als in 1996 en 1997 namen vooral de provisies uit het effectenbedrijf fors toe. De kosten namen eveneens sterk toe. Het hogere activiteitsniveau resulteerde in een loonsomstijging van 11,1% en een toename van het intermediair verbruik van 10,3%. Het arbeidsvolume nam toe met 6,1%. De stijging van de toegevoegde waarde bedroeg 10%, in volume gemeten was dit 2,6%.

In 1998 lag de toegevoegde waarde van het *verzekeringswezen* 4,1% hoger dan het jaar ervoor. Bij het levensverzekeringsbedrijf steeg de bruto toegevoegde waarde met 9,1%. Daarentegen werd bij het schadeverzekeringsbedrijf een daling geconstateerd van 3,4%, omdat de stijging van de totale premies (4,5%) achterbleef bij die van de uitkeringen (6,6%). Deze ontwikkeling deed zich vooral voor bij ziektekosten- en motorrijtuigenverzekeringen.

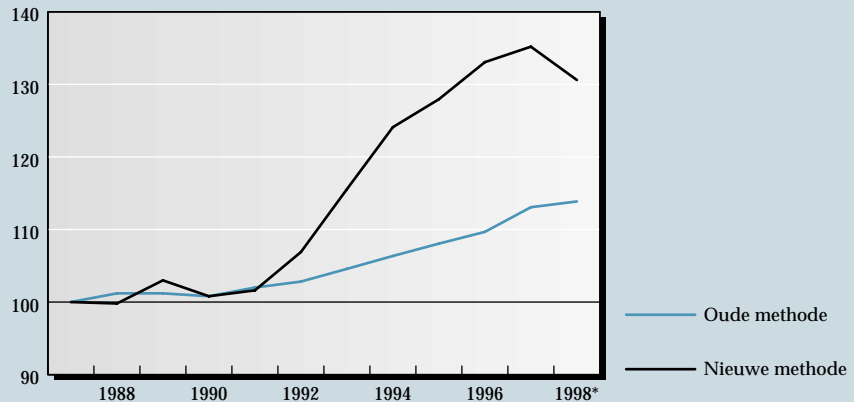
Kader 3.b

Productiviteitsontwikkeling banken beter in beeld

Nieuwe methode van outputmeting bij het bankwezen

Voor de raming van de ontwikkelingen in het bankwezen is met ingang van het verslagjaar 1996 een nieuwe methode ingevoerd om waardeontwikkelingen te ontbinden in prijs- en volumemutaties. De resultaten verschillen nogal van die van de oude methode. Uit de figuur blijkt dat de volumeontwikkeling van de arbeidsproductiviteit aanmerkelijk groter is dan tot dusverre werd aangenomen, met name in de jaren negentig. De arbeidsproductiviteit over de jaren 1987–1998 steeg volgens de nieuwe methode met gemiddeld 2,5% per jaar, en niet met 1,2% zoals volgens de oude methode. In de periode 1987–1991 was de productiviteitsgroei klein. Daarna nam zij in de jaren 1992–1996 sterk toe. In 1997 en 1998 werd de arbeidsproductiviteit gedrukt als gevolg van hoge kosten in verband met de introductie van de euro en de opvang van het millennium-probleem.

De ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit van het bankwezen voor 1987–1998 (1987=100)

Bron: CBS, basisgegevens Nationale rekeningen.

De oude methode is een variant van de zogenaamde inputmethode, waarbij de volumemutatie van de output gelijk wordt gesteld aan de som van de volumemutaties van (een deel van) de inputs: het intermediaire verbruik en de arbeidskosten. Deze methode wordt soms gehanteerd bij gebrek aan gegevens over de volume- of prijsontwikkelingen van de output. Zij heeft echter enkele onmiskenbare nadelen, zoals normaliter een onderschatting van de volumemutatie van de output en van de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit. Volgens een Beschikking van de Europese Commissie mag de inputmethode dan ook niet meer worden gebruikt voor marktdiensten.

De nieuwe werkwijze is een outputmethode, die rechtstreeks prijs- en volumemutaties raamt voor de onderdelen van de productie van het bankwezen: de 'rentemarge' en 'provisie'. Voor de raming van de volumeontwikkeling van de provisie wordt in principe gebruik gemaakt van outputindicatoren voor vijf deelterreinen: betalingsverkeer, effectenorders, emissies van effecten, deviezenverkeer en diversen. Bij de rentemarge is verondersteld dat die wordt gegenereerd door drie deelactiviteiten: bemiddeling bij sparen, bemiddeling bij kredietverlening en bemiddeling in het betalingsverkeer. Voor elke deelactiviteit zijn een aantal representatieve hoeveelheidsindicatoren geselecteerd, die vervolgens worden samengewogen.

Financiële dienstverlening

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*
	mutaties in %			niveau
6,0%				
Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	3,7	5,5	7,9	41,8 mld gld
2,3%	6,7	4,9	1,9	
Bruto toegevoegde waarde (fk); volume				
Arbeidsvolume	3,2	3,8	5,1	237 300 arbeidsjaren
Uitvoerquote	1,5	2,3	6,9	18,7 mld gld
Exploitatie-overschot (bruto)				

De *financiële hulpbedrijven* lieten ook in 1998 een sterke groei van de productiewaarde zien: 9%. Onder invloed van hogere omzetten in het effectenverkeer realiseerden de financiële hulpbedrijven van kredietinstellingen een productiegroei van 15,3%. De assurantietussenpersonen boekten een groei van 6,2 %.

Zakelijke dienstverlening: automatiseringsbranche koploper

Zakelijke dienstverlening

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*
	mutaties in %			niveau
12,3%				
Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	12,3	12,8	13,4	85,3 mld gld
13,7%	9,5	10,4	9,2	
Bruto toegevoegde waarde (fk); volume				
Arbeidsvolume	12,4	8,4	6,6	907 600 arbeidsjaren
Uitvoerquote	12,5	15,9	16,9	30,1 mld gld
Exploitatie-overschot (bruto)				

De *computerservicebureaus* doen nog steeds zeer goede zaken. De stijging van de productie was er in 1998 het hoogst van alle bedrijfsklassen. De behoefte aan IT-ers deed zich niet alleen bij deze bedrijfsklasse zelf voelen. Zowel vanwege het millenniumprobleem als vanwege de overgang op de euro werd er in diverse bedrijfsgroepen een groot beroep op automatiseringsdeskundigen gedaan. Deels werden deze problemen met interne deskundigen opgelost. De overstap bij de banken op het rekenen in euro's in januari 1999 vergde veel automatiseringsinspanning in 1997 en 1998. In die jaren nam het aandeel van de banken in de afzet van automatiseringsdiensten en -goederen dan ook fors toe.

Kader 3.c

Millenniumproblemen

De 'millenniumbug' in computersoftware

De inspanningen voor een veilige overgang naar het nieuwe millennium is nog steeds goed voor veel automatiseringsarbeid. Geschat wordt dat de totale kosten voor de oplossing van het millenniumprobleem zullen uitkomen in de buurt van 6 miljard gulden. Meer dan de helft daarvan wordt uitgegeven aan het laten aanpassen van de software door derden en de rest betreft kosten van het eigen automatiseringspersoneel. Bijna 3% van de bedrijven met 5 of meer werknemers verwacht problemen omdat de computers de overgang naar het jaar 2000 niet aankunnen. Nog eens 4% verkeert in onzekerheid over een soepel verloop. De energiesector maakt zich de minste zorgen, maar in de horeca verwacht bijna de helft niet op tijd klaar te zijn met de aanpassingen.

Kader 3.d

Een nieuwe rol voor uitzendbureaus

De gevolgen van de invoering van de 'flexwet'

Uitzendbureaus spelen niet alleen een rol bij het verschaffen van uitzendarbeid, maar ook bij het vinden van een vaste baan. Meer dan 10% van de uitzendkrachten vindt uiteindelijk een baan bij de inlener. De laatste jaren is het onderscheid tussen specifieke uitzendbureaus, uitleenbedrijven en arbeidsbemiddeling vervaagd. Het belangrijkste verschil tussen uitzenden en uitlenen (of detacheren) is dat de werknemer die gedetacheerd wordt in dienst blijft bij het detacheringbedrijf, terwijl de uitzendkracht voor de duur van het contract in dienst is van het bedrijf waar hij tewerkgesteld is. Na afloop is de uitzendkracht in principe werkloos, tenzij hem een nieuw contract aangeboden wordt. Enkele uitzendbureaus werken samen met de overheid en de Arbeidsvoorziening bij het bemiddelen van langdurig werklozen. De detachering van gesubsidieerd personeel door uitzendbureaus is in 1996 van de grond gekomen en zet in 1997 flink door.

De Wet Flexibiliteit en Zekerheid die met ingang van januari 1999 van kracht wordt, versterkt deze ontwikkeling. Deze 'flexwet' legt de uitzendbureaus diverse verplichtingen op met betrekking tot scholing en pensioenopbouw van uitzendkrachten. Ook moeten de bureaus voortaan uitzendpersoneel zelf in vaste dienst nemen wanneer ze 18 maanden bij dezelfde werkgever gewerkt hebben of drie jaar bij verschillende werkgevers. Het lijkt erop dat de uitzendbureaus hierop zijn vooruitgelopen door steeds meer mensen te detacheren: in 1997 nam de detachering van arbeidskrachten sneller toe dan het uitzenden. Mogelijk speelde ook een rol dat het steeds moeilijker werd om nieuwe uitzendkrachten te vinden.

De prijzen van bestaande woningen stegen in 1998 fors. Behalve voor makelaars heeft dit ook gevolgen voor de inkomsten van *notarissen*. Beide baseren hun tarieven op een (degressief) percentage van de onderliggende transactie. Hierdoor hebben stijgende huizenprijzen een positief effect op hun omzet, zonder dat daarvoor een extra inspanning wordt geleverd.

In de *juridische en economische dienstverlening* bleef de groei hoog. De toegevoegde waarde steeg met 8,9% in volume.

Het *reclamewezen* kende een goed jaar, met een omzetsijging van 11%. In 1997 was dit 8%. De volumegroei van de toegevoegde waarde bedroeg 12,5%.

De *ingenieurs en architecten* kenden een volumegroei van de toegevoegde waarde van 5,4%. Dit is in lijn met het elk jaar weer groter aantal opdrachten van architecten. In 1998 lag de groei van de waarde van de opdrachten op 8%.

Overheidsdiensten groeien half zo snel als rest van de economie

In 1998 kende de toegevoegde waarde van de overheidsdiensten (algemeen overheidsbestuur en sociale verzekering, defensie en gesubsidieerd onderwijs) een volumestijging van 1,8%. Dit is minder dan de helft van de groei van de rest van de Nederlandse economie. Als gevolg hiervan daalde het aandeel van overheidsdiensten in het BBP tot net boven de 10%.

Overheidsbestuur (inclusief defensie en onderwijs)

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*	
	mutaties in %			niveau	
11,9%					
	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	1,5	3,0	4,2	82,3 mld gld
0,8%	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	0,9	2,2	2,1	
	Arbeidsvolume	-0,9	0,7	0,5	706 400 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	3,0	2,4	2,0	17,5 mld gld

De toegevoegde waarde van *defensie* daalde met 1,2%. Hierdoor kwam het aandeel van de bedrijfspgroep defensie in het BBP voor het eerst sinds tientallen jaren onder de 1% uit.

Het grootste deel van de overheidsdiensten wordt geproduceerd door de bedrijfspgroepen *algemeen overheidsbestuur* (inclusief wettelijke sociale verzekering) en het *gesubsidieerd onderwijs*. Het volume van de toegevoegde waarde van deze bedrijfspgroepen steeg met respectievelijk 1,9% en 2,5%.

Gezondheids- en welzijnszorg: achtergebleven bij BBP-toename

Gezondheids- en welzijnszorg

Aandeel in BBP	1996	1997*	1998*	1998*	
	mutaties in %			niveau	
7,4%					
	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	3,0	4,0	5,7	51,3 mld gld
0,1%	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	2,3	1,8	2,4	
	Arbeidsvolume	2,8	4,2	4,4	636 600 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	-1,4	6,3	4,4	14,3 mld gld

De *gezondheidszorg* en het grootste deel van de *welzijnszorg* kunnen verdeeld worden in 3 categorieën, al naar gelang de financieringsvorm. Ten eerste de onverzekerbare risico's; die grotendeels onder de AWBZ vallen, bijvoorbeeld verpleegtehuizen, bejaardentehuizen en thuiszorg. Ten tweede de reguliere zorg van korte duur, o.a. huisartsen, specialisten, geneesmiddelen en ziekenhuisopname. Deze vallen onder de sociale en particuliere verzekeringen. De derde categorie bestaat uit de overige vormen van zorgverlening, zoals bepaalde tandheelkundige verrichtingen. Hierop kan de overheid weinig invloed uitoefenen. Het staat de consument vrij zich al dan niet hiervoor te verzekeren.

In 1998 nemen de zorguitgaven met 5% toe. In 1997 bedroeg de waardetoeename circa 4%. Desalniettemin daalde het aandeel van de zorg in het BBP, doordat de waarde van het BBP nog harder steeg, met respectievelijk 5,6% en 5,8%. In 1998 zijn vooral de kosten van geneesmiddelen sterk gestegen, met bijna 10%.

Het regeerakkoord van 1994 gaf als bovengrens voor de uitgaven op het gebied van volksgezondheid een volumegroei van 1,3% per jaar aan. In een plan van aanpak werden tal van maatregelen genoemd om deze doelstelling te bereiken, waaronder het tegengaan van overbodige behandelingen, het afremmen van een te snelle groei van de consumptie, het vergroten van doelmatigheid en kwaliteit, het verlagen van de prijzen van geneesmiddelen en het beheersen van de inkomens en winsten in de zorgsector. Hiertegenover besloot de regering enige malen extra geld in te zetten voor het oplossen van specifieke knelpunten, zoals bij de gehandicaptenzorg, het persoonsgebonden budget en de thuiszorg, en voor het opnemen van enkele nieuwe dure geneesmiddelen in de ziekenfondsverzekering. Als gevolg hiervan is de gemiddelde jaarlijkse volumegroei in de periode 1995–1998 uitgekomen op 2,5%.

Overige dienstverlening: 'Titanic' zorgt voor record bioscoopbezoek

De bedrijfsklasse *cultuur, sport en recreatie* vertoonde in 1998 een gestage groei. De bioscopen konden in 1998 een record aantal bezoekers noteren. De grote publiekstrekker was de film 'Titanic' met 3,5 miljoen bezoekers.

Bij de musea steeg het bezoekersaantal ook in 1998. Omdat de vaste collecties weinig extra publiek trekken, werden steeds vaker bijzondere exposities georganiseerd. Neveneffect hiervan is wel dat het entreekaartje in 1998 gemiddeld bijna 10% duurder werd.

Bij de bibliotheken zette de in 1997 begonnen daling van het aantal uitleningen door. De oorzaak is de verdubbeling van het leenrecht in 1997, wat leidde tot de invoering van leengeld en/of een verhoging van de contributie. Met ingang van 1987 is door het toenmalige ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC) uit de algemene middelen een leenrecht van 15 miljoen gulden toegekend

aan regelmatig 'uitgeleende' schrijvers. Later is dit teruggebracht tot 10 miljoen gulden, dat is een vergoeding per uitlening van circa 6 cent. Sinds het begin van de jaren negentig moeten de bibliotheken deze vergoeding zelf bekostigen. Omdat sinds 1 januari 1996 de leenvergoeding onder de auteurswet valt is de hoogte hiervan onderwerp van onderhandeling tussen auteurs en bibliotheken. Voor 1997 heeft dit geleid tot een verdubbeling van het leenrecht tot 20 miljoen gulden, waarmee de vergoeding per uitlening op gemiddeld 12 cent kwam.

Overige dienstverlening

Aandeel in BBP		1996	1997*	1998*	1998*
		<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>
3,8%					
9,6%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	4,9	3,0	5,4	26,2 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	2,0	-0,6	1,9	
	Arbeidsvolume	4,1	3,5	2,0	348 500 arbeidsjaren
Uitvoer- quote	Exploitatie-overschot (bruto)	5,5	-0,8	5,2	12,4 mld gld

Kader 3.e

Energie-intensiteit van bedrijven

Energiebedrijven meest energie-intensief

In 1998 werd door Nederlanders 3 353 PJ (10^{15} Joule) aan energie verbruikt. Met deze hoeveelheid zou men 36 miljoen maal met een auto de aarde rond kunnen rijden. Ongeveer 20% van de energie wordt door huishoudens verbruikt en 80% door bedrijven. Ook het verbruik van Nederlandse eenheden in het buitenland is meegerekend. Het gaat daarbij om het verbruik van motorbrandstoffen voor het internationale wegverkeer, de luchtvaart en de scheepvaart.

Het meest 'energie-intensief' per eenheid zijn zoals te verwachten de energiebedrijven. De elektriciteits- en warmteproductiebedrijven in deze bedrijfstak verbruiken onder meer steenkool en aardgas en zetten dit om in elektriciteit en voor een klein deel via warmtekrachtkoppeling in warmte. Bij deze omzetting gaat veel warmte verloren. Het rendement van de centrales is circa 48%.

De energiedistributiebedrijven in deze bedrijfstak hebben de taak de energie te herverdelen, hetgeen weinig energie kost. Daarnaast zetten zij voor een klein deel aardgas om in elektriciteit en warmte. Het rendement (80%) van deze omzetting is veel hoger dan bij de energieproductiebedrijven omdat door warmtekrachtkoppeling relatief veel meer warm water wordt geproduceerd. Het warme water wordt bijvoorbeeld ingezet voor de stadsverwarming. Opmerkelijk is dat na een daling in de jaren 1995-1997 het energieverbruik van de energie- en waterleidingbedrijven weer toeneemt. Dit wordt veroorzaakt door een extra productie van de energiecentrales van 4% in 1998 ten opzichte van 1997. Daarvoor was een extra inzet van energie nodig van 3%. In de voorgaande jaren daalde het energieverbruik van de centrales door rendementsverbeteringen, terwijl de productie licht steeg.

Op een na het meest energie-intensief is het transport, waar veel motorbrandstoffen benodigd zijn om het eindproduct vervoer te realiseren. Door de jaren heen neemt de energie-intensiteit in deze bedrijfstak duidelijk af, als gevolg van almaar zuiniger wordende vervoermiddelen.

Op de derde plaats staat de landbouw en visserij. De visserij verbruikt veel stookolie om schepen te laten varen en de glastuinbouw verbruikt veel aardgas om kassen te verwarmen. De forse toename van de verbruiksintensiteit van 1995 op 1996 is een gevolg van de koude winter, toen extra veel aardgas nodig was om de kassen te verwarmen.

In de industrie loopt de verbruiksintensiteit langzaam terug. De groei van de productie gaat hier harder dan het energieverbruik. Overigens vinden in de industrie ook energieomzettingen plaats, bijvoorbeeld bij aardolieraffinaderijen waar ruwe aardolie wordt omgezet in motorbrandstoffen zoals benzine.

Bij de overige bedrijven neemt het energieverbruik duidelijk een veel minder prominente plaats in. Hier wordt de energie hoofdzakelijk aangewend voor de verwarming van de gebouwen, voor verlichting en voor het gebruik van allerlei elektrische apparatuur zoals computers.

Energieverbruik en -intensiteit in Nederland

	1995	1996	1997	1998	1998
	<i>PJ/1 000 gulden productie (prijsniveau 1995)</i>				<i>mutatie (1995=100)</i>
Landbouw	6,1	6,7	6,4	6,3	103,2
Industrie	3,5	3,4	3,3	3,3	93,8
Energie- en water- leidingbedrijven	10,9	9,9	9,2	9,3	85,6
Vervoersbedrijven	8,0	7,9	7,8	7,7	96,2
Overige bedrijven	0,6	0,6	0,6	0,6	97,8
Totaal	2,1	2,1	2,0	2,0	92,7

Bron: CBS, Nederlandse energiehuishouding en Nationale rekeningen.

Bijlage: De revisie en het aanbod

De herziening van de nationale rekeningen heeft belangrijke gevolgen voor de beschrijving van het productieproces. In de eerste plaats vindt er een aantal verschuivingen plaats van toegevoegde waarde tussen bedrijfstakken. Daarnaast valt zowel de raming van de totale productiewaarde als die van de kosten hoger uit.

Door de herziening stijgt vooral het aandeel in de totale toegevoegde waarde van de overheid en de sociale werkplaatsen (inbegrepen bij de 'overige industrie'). Dit hangt samen met de introductie van afschrijvingen op infrastructuur en met het beschouwen van medewerkers van sociale werkplaatsen als werknemers en niet langer als uitkeringsgerechtigden.

3.6 Veranderingen in bruto toegevoegde waarde, 1995

	Vóór revisie	Na revisie	Vershil
	<i>mld gld</i>		
Landbouw, bosbouw en visserij	19,9	21,9	2,0
Delfstoffenwinning	15,4	16,2	0,8
Industrie	103,5	110,9	7,4
w.o. overige industrie	8,9	13,5	4,5
Energie- en waterleidingbedrijven	10,6	12,0	1,5
Bouwnijverheid	31,8	33,5	1,7
Handel, horeca en reparatie	90,0	93,3	3,4
Vervoer, opslag en communicatie	46,3	44,8	-1,5
w.o. vervoer over land	17,4	15,3	-2,2
Financiële en zakelijke dienstverlening	155,6	143,0	-12,7
w.o. banken	22,8	19,3	-3,5
verhuur en handel in onroerend goed	64,8	47,9	-16,8
Overheid	62,9	76,1	13,1
Zorg en overige dienstverlening	62,6	68,5	5,9
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	598,7	620,3	21,6
Onverdeelde transacties			
Saldo van productgebonden belastingen en subsidies	63,8	62,8	-1,1
Vershil toegerekende en afgedragen BTW	1,6	2,5	0,9
Verbruik toegerekende bankdiensten (-)	24,4	19,5	-4,9
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	639,7	666,0	26,4

Bron: CBS, Nationale rekeningen.

Het aandeel van de bedrijven die zich bezighouden met vervoer over land neemt af, vooral als gevolg van de splitsing van de NS in aparte onderdelen, in het kader van de privatisering. Ook het aandeel van de banken in de toegevoegde waarde neemt af, hoofdzakelijk door een nauwere afbakening van de 'rentemarge'. Dit

laatste leidt overigens tot een evenredige aanpassing van het verbruik van toege-rekende bankdiensten. Ten slotte wordt ook het aandeel van de verhuur van en handel in onroerend goed in de toegevoegde waarde lager geraamd. Dit komt met name door een herziening van de berekeningswijze van de productiewaarde van eigen woningen.

Bij veel bedrijfstakken is de aanpassing van de toegevoegde waarde bescheiden in vergelijking met de veranderingen in de productie en het verbruik. Zo leiden een gewijzigde registratie en verbeterde niveauramingen van R&D-activiteiten ertoe dat bij een aantal bedrijfstakken de productie (en het verbruik) van research toeneemt. Dit is onder andere van toepassing op de chemie, de elektrotechnische industrie en de bedrijfstak speur- en ontwikkelingswerk. De splitsing van een aantal geprivatiseerde overheidsbedrijven leidt ertoe dat onderlinge leveringen tussen de voormalige bedrijfseenheden voortaan expliciet als productie en verbruik zichtbaar zijn. Dit betreft vooral de energiebedrijven, het vervoer over land, de dienstverlening ten behoeve van vervoer en de post- en telecommunicatie-bedrijven. Ook de bruto registratie van het veredelingsverkeer met het buitenland zorgt voor opwaartse bijstellingen van zowel productie als verbruik. Dit verrichten van deelprocessen door of voor buitenlandse bedrijven speelt vooral een rol in de textielindustrie en in de elektrotechnische industrie. De registratie van royalty's en dergelijke als aankopen, en niet langer als inkomen uit vermogen, leidt eveneens tot hogere ramingen van zowel productie als verbruik. De productie wordt verhoogd met de waarde van de ontvangen royalty's en dergelijke. Het verbruik wordt verhoogd met de betaalde royalty's en dergelijke. Dit heeft met name gevolgen voor de elektrotechnische industrie, de zakelijke dienst-verlening en de film- en videobedrijven. Tot slot heeft de gewijzigde afbakening van de landbouw een verhogende werking op zowel de productie als het verbruik van deze bedrijfstak, omdat er voortaan ook niet-landbouwactiviteiten bij deze bedrijfstak geregistreerd worden.

4. Inkomensverdeling en financiering

Het netto nationaal inkomen is in 1998 met 4,9% toegenomen. Deze stijging was overigens minder dan de waardegroei van het binnenlands product (+5,6%). Er was namelijk per saldo veel minder rente en dividend uit het buitenland ontvangen dan in 1997. Door de enorme stijging in 1997 en 1998 van de leningen in het buitenland door Nederlandse banken zijn de rentebetalingen van deze instellingen aan het buitenland in 1998 veel sterker gestegen dan de renteontvangsten uit het buitenland. Deze leningen waren nodig om te kunnen voorzien in de sterk uitdijende binnenlandse vraag naar kredieten, met name woninghypotheken (zie ook de paragrafen 4.4 en 4.5). Daarnaast werd in 1998 minder subsidie van de EU ontvangen dan in het voorafgaande jaar; dit hing vooral samen met de eenmalige bijdrage van de EU in de kosten van de gevolgen van de varkenspest in 1997. Het leeuwendeel van het nationale inkomen kwam terecht bij huishoudens: 78%. Ondernemingen kregen 13% van de nationale koek en de overheid 9%.

Groot deel reële groei beschikbaar inkomen naar overheid

Bij de herverdeling van de inkomens speelt de overheid een belangrijke rol. Dit gebeurt vooral door afdrachten aan de overheid van belastingen en sociale verzekeringspremies en ontvangsten van de overheid in de vorm van sociale uitkeringen en overige inkomensoverdrachten. Na het herverdelingsproces resulteert het beschikbaar inkomen.

De reële groei van het nationaal beschikbaar inkomen kwam in 1998 uit op 3,4%. Het was vooral de overheid die profiteerde van de positieve economische ontwikkelingen: het reële beschikbaar inkomen groeide met maar liefst 6,5%. Hierdoor kreeg de overheid bijna de helft van de totale reële groei van het beschikbaar inkomen. Dit was met name het gevolg van een stabilisatie van de rentelasten en van een daling van de uitgaven aan sociale uitkeringen, met name de bijstandsuitkeringen. Het aandeel van de overheid in het totale beschikbare inkomen is hierdoor toegenomen van 25,1% in 1997 tot 26,0% in 1998. Dit ging ten koste van zowel de vennootschappen (van 14,0% naar 13,6%) als de huishoudens (van 60,9% naar 60,4%).

4.1 Reële ontwikkeling van het netto beschikbaar inkomen per sector

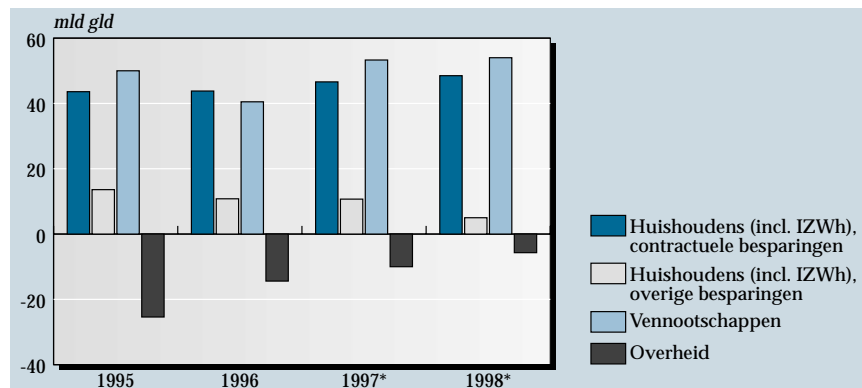
				Waarde	Aandeel
	1996	1997*	1998*	1998*	1998*
	%			mld gld	%
Vennootschappen	-13,6	17,4	0,9	91	13,6
Huishoudens incl. IZWh	3,1	2,5	2,7	401	60,4
Overheid	7,7	6,7	6,5	172	26,0
Totaal	1,7	5,4	3,4	664	100,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Vorderingentekort overheid naar 0,8% van het BBP

De nationale besparingen kwamen in 1998 uit op 102 miljard gulden; dit betekende een toename met slechts 1,2% ten opzichte van het voorafgaande jaar. De netto besparingen van de overheid verbeterden (van -10,0 miljard gulden tot -5,7 miljard), mede omdat de toename van de consumptieve bestedingen van de overheid (+5,7%) in de pas liep met de BBP-stijging. Omdat de investeringen van de overheid vrijwel gelijk bleven, vond er een aanzienlijke reductie plaats van het vorderingentekort: van 1,2% van het BBP in 1997 naar 0,8% in 1998. De besparingen van vennootschappen bleven nagenoeg gelijk, terwijl die van huishoudens met 3,8 miljard gulden afnamen tot 53,6 miljard. De besparingen van huishoudens omvatten een deel waarover huishoudens niet 'vrij' kunnen beschikken, zoals de besparingen via pensioenverzekeringen. In 1998 bedroegen deze zogenaamde 'contractuele' besparingen 48,5 miljard gulden. De overige ('vrije') besparingen van huishoudens (inclusief de instellingen zonder winstoogmerk die werken ten behoeve van huishoudens) kwamen uit op 5,6 miljard gulden. In 1997 waren deze overige besparingen nog 10,7 miljard. De halvering van de 'vrije' besparingen van huishoudens van 1997 op 1998 betekent dat in 1998 de consumptie veel harder gegroeid is dan het 'vrij' beschikbare inkomen. Het blijkt dat circa een kwart van de consumptiegroei niet uit de inkomensgroei kwam. Dit komt ongeveer overeen met 0,3 procentpunt van de totale BBP-groei in 1998 (zie ook paragraaf 4.1).

4.2 Netto besparingen naar sectoren

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Hoog saldo lopende transacties met het buitenland

Het saldo van de lopende transacties van Nederland met het buitenland kwam in 1998 uit op 46,5 miljard gulden; dit ligt 5,0 miljard onder het recordniveau van 1997. Toch blijft dit overschot (6,0% van het BBP in 1998) ook internationaal gezien erg hoog. Van alle OESO-landen hebben alleen Zwitserland en Korea een relatief groter overschot. De afname van het overschot in 1998 was in belangrijke mate het gevolg van een veel grotere stijging van de rentebetalingen aan het buitenland (+7,2 miljard gulden, dat is +18%) dan van de renteontvangsten uit het buitenland (+4,5 miljard, dat is +11%). Hierboven is reeds opgemerkt dat dit verschil vooral veroorzaakt wordt door de enorm toegenomen vraag naar woning-hypotheeklen in ons land.

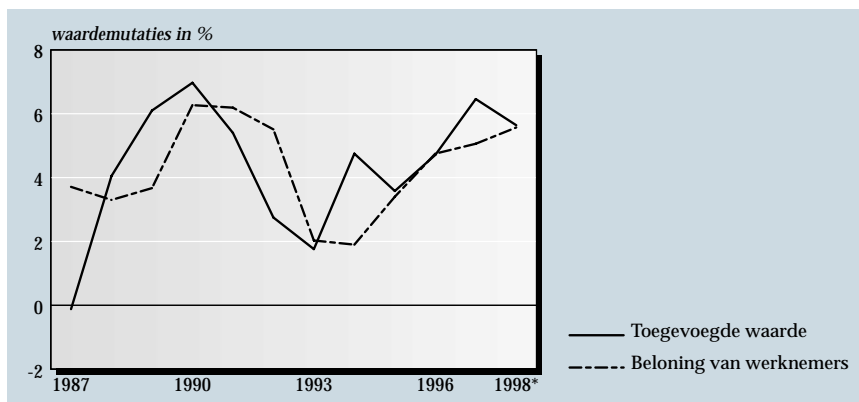
4.1 Ontwikkelingen per sector

Niet-financiële vennootschappen: redelijk goed jaar

Het merendeel van de toegevoegde waarde in ons land wordt gevormd in niet-financiële vennootschappen. Dit zijn alle naamloze en besloten vennootschappen, coöperatieve verenigingen en dergelijke die zich toelagen op de productie van goederen en niet-financiële diensten. Zelfstandigen behoren hier niet toe, maar maken onderdeel uit van de sector huishoudens.

De toegevoegde waarde van de niet-financiële vennootschappen nam in 1998 met 5,6% toe, tot 448 miljard gulden (zie tabel 4.4). Deze toename is kleiner dan die in 1997, waardoor dat jaar vooralsnog de piek is in de huidige periode van hoogconjunctuur.

4.3 Toegevoegde waarde en beloning van werknemers, niet-financiële vennootschappen

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

De beloning van werknemers nam in 1998 eveneens met 5,6% toe. Dit betekent het vierde achtereenvolgende jaar met een oplopende stijging. Hoewel de werkgelegenheid in deze sector al met 3,3% steeg, nam in 1998 ook de beloning van werknemers per arbeidsjaar meer toe dan in 1997. In 1998 werd per arbeidsjaar gemiddeld 71 000 gulden verdiend, een stijging van 2,2%. In 1997 nam de beloning per arbeidsjaar nog toe met 1,8%. Wordt de toename in deze jaren afgezet tegen de deflator voor de gezinsconsumptie (in 1997 en 1998 respectievelijk 2,1 en 1,8) dan blijkt dat in deze jaren sprake is van een gematigde loonstijging. De loonsumquote (exclusief delfstoffenwinning) daalde dan ook van 61,7% in 1997 naar 61,3% in 1998.

Het netto exploitatie-overschot van de niet-financiële vennootschappen nam in 1998 met 6,0% toe. De netto winst voor belastingen steeg zelfs met 8,1%. Deze grotere toename wordt vooral verklaard door de daling van het bedrag betaald aan aardgasconcessies en dergelijke. Deze daling is het gevolg van lagere prijzen dan in 1996 en 1997, een afname van de aardgaswinning in Groningen en een toename van de import van aardgas. Daarnaast draagt ook een toename van de netto winst van buitenlandse concernonderdelen aan deze winststijging bij.

Niet-financiële ondernemingen: belastingdruk iets lager

De groei van de afgedragen winstbelasting (+4,3%) bleef in 1998 achter bij de winststijging. In vergelijking met 1997 (+20,0%) was de toename gematigd. De groei in 1997 was met name het gevolg van de versnelde inning van de winstbelasting. Zo nam het aantal voorlopige aanslagen vennootschapsbelasting in 1997 met 25% toe. In 1998 was deze toename slechts 5%.

Kader 4.a

Wie bezit de niet-financiële vennootschappen?

Onderverdeling naar eigendom

De sector niet-financiële vennootschappen kan worden onderverdeeld in subsectoren. Die onderverdeling is gebaseerd op het eigendoms criterium: wie 'bezit' de onderneming. Er wordt onderscheid gemaakt naar drie soorten eigenaren, te weten de overheid, de particuliere sector en het buitenland. Hierbij is het van belang wie een meerderheidsbelang heeft in de onderneming en daarmee zeggenschap over de onderneming kan uitoefenen.

Sector niet-financiële vennootschappen naar subsector

	1995	1996	1997*
	<i>in % van het exploitatiesaldo</i>		
Vennootschappen in handen van de overheid	14,0	13,8	12,4
Vennootschappen in handen van de particuliere sector	69,5	70,5	70,4
Vennootschappen in handen van het buitenland	16,5	15,7	17,2

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

De grootste subsector bestaat uit de ondernemingen die in handen zijn van de particuliere sector. Het aandeel in het exploitatie-overschot van de totale sector is voor deze subsector in de periode 1995-1997 stabiel (circa 70%). Als gevolg van privatiseringen en van het verkopen van overheidsaandelen in ondernemingen neemt het aandeel van de ondernemingen in handen van de overheid gestaag af. Dit aandeel was overigens altijd al vrij klein in vergelijking met een aantal andere Europese landen. Het buitenland bezit circa één zesde van de niet-financiële vennootschappen. In 1997 nam het aandeel relatief sterk toe, na een eerdere daling in 1996.

Voor het vaststellen van de belastingdruk op de winsten die ondernemingen in Nederland hebben behaald moet de winst voor belastingen worden verminderd met de netto winst van de directe investeringen in het buitenland, dit zijn de in het buitenland gevestigde concernonderdelen. Over dat bedrag is reeds belasting afgedragen, veelal aan een buitenlandse overheid. Indien daarvoor wordt gecorrigeerd, daalde de belastingdruk van 34,9% in 1997 tot 33,7% in 1998. Dit aanhoudend hoge percentage wordt mede veroorzaakt doordat niet-financiële vennootschappen minder verliezen uit voorgaande jaren compenseren. In 1993, het dieptepunt in de conjunctuurgolf, leed 26% van de grote niet-financiële vennootschappen verlies. In 1997 kwam slechts 13% van deze vennootschappen in de rode cijfers.

4.4 Niet-financiële vennootschappen

	1996	1997*	1998*	1997*	1998*
	<i>mld gld</i>			<i>waardemutaties in %</i>	
Toegevoegde waarde waarde (bruto, factorkosten)	397,9	423,6	447,5	6,5	5,6
Afschrijvingen (-)	60,2	62,9	66,2	4,4	5,3
Beloning van werknemers (-)	238,2	250,3	264,2	5,1	5,6
Netto-exploitatie-overschot	99,5	110,5	117,1	11,1	6,0
Ontvangen dividend (+)	12,9	14,9	14,9	15,2	-0,1
Ingehouden winsten op directe investeringen in het buitenland (+)	2,0	7,7	9,4	285,1	22,0
Per saldo betaalde rente (-)	23,1	24,5	26,5	6,4	8,0
Per saldo betaald inkomen uit grond en minerale reserves (-)	5,6	6,0	4,0	7,0	-33,1
Netto winst voor belastingen	85,8	102,6	110,9	19,6	8,1
Belastingen op inkomen en vermogen (-)	23,3	28,0	29,2	20,0	4,3
Netto winst na belastingen	62,5	74,6	81,7	19,4	9,6
Winstuitkeringen (-)	29,7	32,7	35,6	10,3	8,7
Ingehouden winst	32,8	41,8	46,2	27,7	10,3
Ingehouden winsten op directe buitenlandse investeringen in Nederland (-)	4,3	3,2	5,2	-25,5	60,2
Afschrijvingen (+)	60,2	62,9	66,2	4,4	5,3
Bruto investeringen in vaste activa, veranderingen in voorraden en saldo aan- en verkopen van grond (-)	78,2	83,6	90,8	6,8	8,7
Saldo kapitaal- en inkomensoverdrachten (+)	0,4	1,0	1,4	134,0	43,2
Vorderingenoverschot	10,9	18,9	17,8	74,2	-6,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Niet-financiële ondernemingen: hoge investeringen

Het aandeel in de winst dat door de niet-financiële vennootschappen wordt uitgekeerd aan de aandeelhouders is in 1998 vrijwel stabiel gebleven op 45%. De ingehouden winsten namen met meer dan 10% toe, dat is iets hoger dan de toename van de nettowinst voor belastingen (+8,1%). Van deze toename had evenwel bijna de helft betrekking op de ingehouden winst van Nederlandse dochters

van buitenlandse ondernemingen. Inclusief afschrijvingen waren er in Nederland 5,6% meer eigen middelen beschikbaar voor investeringen en dergelijke.

De investeringen (inclusief voorraadmutaties en aankopen van grond) van niet-financiële vennootschappen zijn in twee jaar tijd zeer fors toegenomen. In 1998 stegen deze aankopen 8,7%. Desondanks bleef het vorderingenoverschot in 1998 (17,8 miljard gulden) vrijwel op het hoge niveau van een jaar eerder (18,9 miljard gulden). Het overschot werd mede gebruikt om de aankoop van buitenlandse ondernemingen te financieren.

Financiële instellingen: binnenlandse kredietverlening gefinancierd vanuit het buitenland

De toegevoegde waarde van financiële instellingen nam in 1998 toe met 8,1% (zie tabel 4.5). Bij de monetaire financiële instellingen (banken) lag de groei (+10,5%) hoger dan bij de verzekeringsinstellingen (+3,8%). Bij de laatstgenoemde werd de groei getemperd door lagere resultaten uit het schadeverzekeringsbedrijf (zie ook paragraaf 3.2). De gemeten werkgelegenheid van financiële instellingen groeide met 5,2% tot een niveau van 212 000 arbeidsjaren. Deze toename was geconcentreerd bij de banken. Het netto exploitatie-overschot van financiële instellingen liep met 5,9% op. Van 1996 op 1997 werd nog een achteruitgang met 1,8% waargenomen.

De ontvangen rente van financiële instellingen bedroeg in 1998 ruim 157 miljard gulden en lag daarmee bijna 12 miljard ofwel 8% hoger dan het jaar ervoor. Van deze groei kwam 5,1 miljard uit het buitenland. Een explosieve groei van de vorderingen op het buitenland is daarvan de oorzaak. Inmiddels komt bijna 27% van de renteopbrengsten uit het buitenland.

De betaalde rente nam in 1998 met 8,3 miljard toe. Procentueel gezien was de stijging nog groter dan bij de ontvangen rente (12,3%). Deze toename ging praktisch in zijn geheel naar het buitenland (zie ook paragraaf 4.2). Door banken werden in de afgelopen twee jaar op omvangrijke schaal middelen in het buitenland opgenomen om de sterke groei van de binnenlandse kredietverlening (woninghypotheek) te kunnen financieren (zie kader 4.b). Van de betaalde rente ging in 1998 bijna 35 miljard ofwel ruim 45% naar het buitenland. Dit bedrag kwam nagenoeg geheel voor rekening van de banken.

De netto winst voor belastingen van financiële instellingen groeide in 1998 met een bescheiden 2% en kwam daarmee op een niveau van 34 miljard gulden. In 1997 bedroeg de stijging nog 13%. Ook de toename van de netto winst na belastingen bleef beperkt tot bijna 2%. Omdat de winstuitkeringen met 1,7 miljard toenamen, liep de ingehouden winst zelfs met 0,9 miljard terug. Het vorderingenoverschot liep daarentegen met 3% op. Dit kwam door ruim 1,5 miljard aan

Kader 4.b

Internationalisering van financiële instellingen steeds duidelijker zichtbaar *Inkomenstransacties van financiële instellingen met het buitenland groeien fors*

Het Nederlandse bank- en verzekeringsbedrijf internationaliseert in een hoog tempo. Dit is duidelijk zichtbaar in een sterk toenemend aandeel van het buitenland in zowel het ontvangen als betaald inkomen uit vermogen van financiële instellingen.

Het totale ontvangen inkomen van financiële instellingen steeg tussen 1995 en 1998 van ruim 150 naar 181 miljard gulden. Van die groei kwam 17,5 miljard ofwel 57% uit het buitenland. De totale ontvangsten uit het buitenland bedroegen in 1998 bijna 56 miljard. Daarvan werd bijna 35 miljard ontvangen door banken, 13 miljard door verzekeringsinstellingen en 8 miljard door overige financiële instellingen (beleggingsinstellingen en houdstermaatschappijen van financiële ondernemingen).

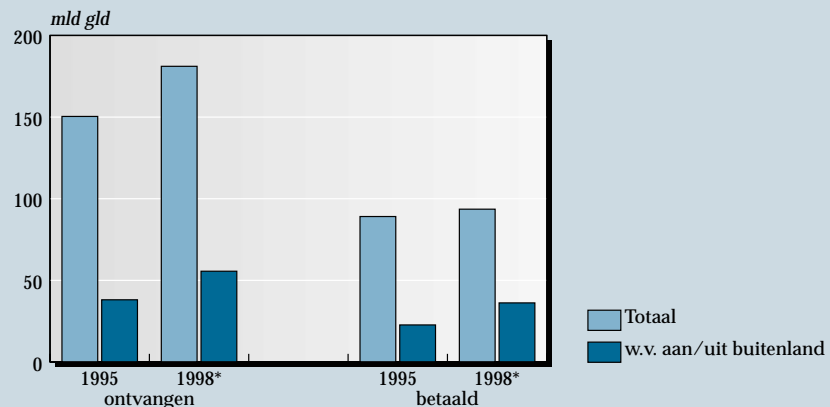
Het betaald inkomen uit vermogen (exclusief het inkomen toegerekend aan polishouders) steeg van 1995 op 1998 van bijna 74 naar bijna 92 miljard gulden. Deze toename ging zelfs voor drie kwart naar het buitenland. In 1998 werd bijna 37 miljard aan het buitenland betaald. Dit bedrag kwam nagenoeg geheel voor rekening van banken.

De internationalisering van het bank- en verzekeringsbedrijf kent verschillende achtergronden. Bij banken speelt vooral een rol dat allerlei maatregelen die de internationale kredietverlening in de weg stonden, zijn weggenomen. Dit heeft geleid tot een aanzienlijke volumegroei van zowel de vorderingen- als schuldenposities ten opzichte van het buitenland. Daarnaast hebben banken in 1997 en 1998 op grote schaal middelen in het buitenland opgenomen om de explosieve stijging van de vraag naar woninghypotheken te kunnen financieren.

Bij de verzekeringsinstellingen is de achtergrond anders. Door de toename van de ingehouden winsten van ondernemingen en de tekortreductie van de overheid is het beroep op de binnenlandse kapitaalmarkt van deze sectoren sterk gekrompen. De omvang van dit beroep blijft inmiddels ver achter bij de overschotten van de verzekeringsinstellingen. Dit heeft een omvangrijke stroom van beleggingen in het buitenland op gang gebracht.

Ten slotte is bij de overige financiële instellingen de toenemende inkomensstroom uit het buitenland voor een belangrijk deel het gevolg van een aantal grote aankopen van buitenlandse concernonderdelen.

Het aandeel van het buitenland in het ontvangen en betaald inkomen uit vermogen van financiële instellingen

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

ontvangen kapitaaloverdrachten van het Rijk. Deze hadden betrekking op de afkoop van subsidieregelingen voor particuliere verhuurders van woningen, met name verzekeringsinstellingen.

4.5 Financiële instellingen

	1996	1997*	1998*	1997*	1998*
	<i>mld gld</i>			<i>waardemutaties in %</i>	
Toegevoegde waarde (bruto, factorkosten)	35,6	37,4	40,4	5,0	8,1
Afschrijvingen (-)	4,4	4,8	5,4	10,8	11,2
Beloning van werknemers (-)	18,4	19,9	21,7	8,3	8,7
Netto exploitatie-overschot	12,8	12,6	13,3	-1,8	5,9
Ontvangen dividend (+)	15,8	16,6	17,3	5,4	3,7
Ontvangen rente (+)	134,5	145,6	157,3	8,3	8,0
Saldo overige inkomsten uit vermogen (+)	4,0	5,7	6,5	42,9	14,1
Betaalde rente (-)	61,3	67,9	76,2	10,7	12,3
Inkomen uit vermogen toegerekend aan polishouders (-)	56,8	59,3	62,4	4,4	5,2
Correctie toegerekende bankdiensten (-)	19,4	19,9	21,7	2,8	8,7
Netto winst voor belastingen	29,5	33,3	34,0	13,0	2,0
Belastingen op inkomen en vermogen (-)	4,5	4,7	4,8	3,9	2,9
Netto winst na belastingen	25,0	28,6	29,2	14,6	1,9
Winstuitkeringen (-)	13,0	13,8	15,5	6,5	12,0
Ingehouden winst	12,0	14,8	13,7	23,4	-7,6
Netto investeringen in vaste activa en saldo aan- en verkopen grond (-)	1,7	2,7	2,7	58,5	3,0
Saldo inkomens- en kapitaaloverdrachten (+)	0,3	0,1	1,7	-65,2	1 424,5
Vorderingenoverschot	10,7	12,3	12,7	15,2	3,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Overheid: inkomsten- en uitgavenstijgingen blijven achter bij stijging BBP

In 1998 stegen de inkomsten van de overheid met 14,5 miljard gulden. De groei van de uitgaven bleef daar met 11,7 miljard bij achter. De relatief beperkte uitgavenstijging kwam vooral door een drastische vermindering van de bijstandsuitkeringen

en een gematigde ontwikkeling van de uitkeringen wettelijke sociale verzekering. Beide hangen samen met de snelle groei van de werkgelegenheid. Als gevolg hiervan daalde het vorderingentekort van 1,2% naar 0,8% van het BPP. Het aandeel van de overheidsuitgaven in het BBP daalde sinds 1996 met 2,5 procentpunt, tot 46,5%.

De inkomsten van de overheid bestaan grotendeels uit belastingen en wettelijke sociale verzekeringspremies. De belastingen stegen in 1998 met 10,1 miljard gulden (5,7%), de wettelijke sociale verzekeringspremies met 4,7 miljard gulden (4,2%). In paragraaf 4.3 wordt dit verder uitgewerkt.

4.6 Inkomsten van de overheid

	Gerelateerd aan het BBP			Waarde	Mutaties
	1996	1997*	1998*	1998*	1998*
	%			<i>mld gld</i>	
Belastingen	24,4	24,2	24,2	187,6	10,1
Wettelijke sociale verzekeringspremies	15,5	15,5	15,3	118,5	4,7
Inkomen uit vermogen	2,7	2,5	2,1	16,3	-2,2
Verkopen	3,2	3,1	3,0	23,4	0,4
Overige inkomsten	1,5	1,1	1,2	9,3	1,4
Totaal inkomsten	47,2	46,4	45,8	355,2	14,5
Totaal uitgaven	49,0	47,6	46,5	361,1	11,7
Vorderingentekort	1,8	1,2	0,8	6,0	-2,8

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

De inkomsten uit concessies voor aardgas- en delfstoffenwinning verminderden met ruim 35%, van 5,7 miljard gulden naar 3,6 miljard. Dit werd veroorzaakt door dalende prijzen, afnemende productievolumes en een toegenomen import van aardgas. Vooral als gevolg hiervan ontving de overheid 2,2 miljard gulden minder aan inkomen uit vermogen.

De verkopen van de overheid bestaan uit een bonte verzameling van opbrengsten zoals reinigingsrechten, bouwleges, schoolgelden, verhuur van schoolgebouwen, verkopen door sociale werkplaatsen en de vergoeding van de EU voor de inning van invoerrechten. Per saldo stegen deze inkomsten met 0,4 miljard gulden.

De overige inkomsten van de overheid waren in 1998 uitzonderlijk hoog. Dit kwam door de verkoop van langlopende licenties voor mobiele telecommunicatie. De veiling van deze zogenaamde DCS- en GSM-vergunningen bracht ruim 1,8 miljard gulden op.

Kader 4.c

Eén vijfde van ontwikkelingshulp besteed aan sociale basisvoorzieningen Uitgaven aan ontwikkelingssamenwerking in 1998

In 1998 is het budget voor ontwikkelingssamenwerking vastgesteld op 0,8% van het bruto nationaal product, dat is ruim 6,4 miljard gulden. De uitgaven voor ontwikkelingssamenwerking zijn ingedeeld naar thematische uitgavencategorieën. De verdeling van de uitgaven over deze categorieën in 1998 is weergegeven in de tabel. Circa 22% is gegaan naar algemene multilaterale programma's; deze worden uitgevoerd door multilaterale organisaties, zoals de Europese Unie, de Verenigde Naties, de Wereldbank en het Internationaal Monetair Fonds. In internationaal verband zijn afspraken gemaakt om 20% van het ontwikkelingsbudget te besteden aan sociale basisvoorzieningen. Hieronder vallen basisgezondheidszorg (inclusief reproductieve gezondheid), voeding, basisonderwijs, drinkwater en sanitaire voorzieningen. In 1998 is inderdaad 20% van het budget besteed aan deze voorzieningen. Deze uitgaven vallen binnen de programma's voor maatschappelijke ontwikkeling, waarheen in totaal 21% is gegaan. Daarnaast is circa 14% besteed aan programma's die zich bezig houden met economische ontwikkeling, werkgelegenheid en regionale ontwikkeling. Onder de categorie 'overige programma's' vallen diverse uitgaven, variërend van de kosten van uitzending van deskundigen tot bijdragen aan opvang van asielzoekers en terugkeer van vluchtelingen. Zo'n 10% van het budget is hieraan besteed.

Uitgaven aan ontwikkelingssamenwerking naar categorie, 1998

	Waarde	Aandeel
	<i>mln gld</i>	%
Economie, werkgelegenheid en regionale ontwikkeling	896	14
Milieu	304	5
Maatschappelijke ontwikkeling	1 347	21
Onderwijs, onderzoek en culturele samenwerking	509	8
Conflictbeheersing, mensenrechten en goed bestuur	60	1
Humanitaire hulp	496	8
Macrosteun en schuldverlichting	401	6
Suriname, Nederlandse Antillen en Aruba	345	5
Multilaterale programma's	1 426	22
Overige programma's	638	10
Totaal uitgaven ontwikkelingshulp	6 422	100

Bron: Jaarverslag Ontwikkelingssamenwerking 1998, Ministerie van Ontwikkelingssamenwerking.

De uitgaven van de overheid bestaan voor ruim 40% uit uitgaven in verband met het voortbrengen van overheidsdiensten, zoals de beloning van ambtenaren en materiële uitgaven. Slechts een beperkt deel van deze kosten wordt rechtstreeks betaald door de burger. Gemiddeld dekken de verkoopopbrengsten ruim 15% van de productiekosten. Het resterende deel wordt gezien als consumptieve bestedingen van de overheid.

4.7 Uitgaven van de overheid

	Gerelateerd aan het BBP			Waarde	Mutaties
	1996	1997*	1998*	1998*	1998*
	%			<i>mld gld</i>	
Beloning van werknemers	10,4	10,2	10,2	78,9	3,9
Intermediair verbruik	6,3	6,2	6,2	48,5	2,8
Investeringen	3,1	2,9	2,8	21,7	0,5
Uitkeringen sociale verzekering (incl. in natura)	16,0	16,0	15,2	117,8	0,2
Uitkeringen sociale voorziening (incl. in natura)	4,6	3,9	3,8	29,9	1,4
Inkomen uit vermogen	5,6	5,1	4,9	38,0	0,2
Subsidies	1,2	1,5	1,5	11,3	0,0
Overige uitgaven	1,8	1,7	1,9	15,1	2,7
Totaal uitgaven	49,0	47,6	46,5	361,1	11,7

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

De totale beloning van overheidsdienaren steeg iets minder dan gemiddeld (5,3% versus 5,6% loonsomstijging in de gehele economie). De omvang van de overheidsinvesteringen uitgedrukt in het BBP daalt al jaren. Ook in 1998 bleef de groei van de investeringen (2,4%) duidelijk achter bij het BBP.

De sociale uitkeringen vormen ruim 40% van de uitgaven van de overheid. De uitkeringen wettelijke sociale verzekering zijn in 1998 met slechts 0,2 miljard gulden toegenomen. De uitkeringen sociale voorziening namen daarentegen met 1,4 miljard gulden toe. Dit geeft echter een vertekend beeld van de feitelijke ontwikkelingen. Een deel van de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen is in 1998 namelijk overgeheveld van de wettelijke sociale verzekering naar de sociale voorzieningen. Als hiervoor wordt gecorrigeerd, nemen de uitkeringen wettelijke sociale verzekering met 2,3 miljard gulden (2,0%) toe, terwijl de uitkeringen sociale voorziening zelfs afnemen met 0,7 miljard. Dit laatste komt vooral door een drastische vermindering van de bijstandsuitkeringen. De uitkeringen worden in detail besproken in paragraaf 4.3.

De betaalde subsidies bleven vrijwel gelijk. Dit kwam door twee tegengestelde ontwikkelingen. Enerzijds werden in 1998 bijna geen schadeloosstellingen in verband met de varkenspest meer verstrekt. Hierdoor daalden de subsidies met 1,3 miljard gulden. Anderzijds namen de loonsubsidies met bijna hetzelfde bedrag toe. Het ging daarbij vooral om afdrachtskortingen voor lage lonen of langdurig werklozen en om subsidies in het kader van Melkert-I (extra werk bij gemeenten en in de zorgsector).

In 1998 werden de jaarlijkse subsidies aan particuliere woningverhuurders afgekocht voor een bedrag van 1,6 miljard gulden. Hierdoor waren de overige uitgaven buitensporig hoog in 1998. Hier staat tegenover dat de overheid voortaan ruim 60 miljoen gulden per jaar bespaart op de subsidie-uitgaven. Ook de BNP-afdracht aan de EU steeg fors: van 2,8 miljard gulden naar 3,6 miljard.

Huishoudens: sterke toename rentelasten en dividendinkomsten

Voor huishoudens is de beloning van werknemers verreweg de belangrijkste inkomensbron, goed voor 75% van hun primair inkomen in 1998. De beloning van werknemers nam in 1998 toe met 5,6%. De loonsom per gewerkt arbeidsjaar nam toe met 2,4% tot 73 500 gulden. Doordat het arbeidsvolume sterker steeg (+3,1%) dan het aantal huishoudens (+1,3%) nam het looninkomen per huishouden zelfs met 4,3% toe.

Het gemengd inkomen van huishoudens steeg in 1998 met 3,2%. Het gemengd inkomen bestaat uit een deel dat voortvloeit uit bedrijfsmatige activiteiten en een deel dat voortvloeit uit niet-bedrijfsmatige activiteiten (zie kader 4.d). Tot de niet-bedrijfsmatige activiteiten behoort ook het toegerekend inkomen aan het eigen woningbezit (zie kader 4.e). Opvallend is dat het arbeidsvolume van zelfstandigen en meewerkende gezinsleden in 1998 nagenoeg stabiel is gebleven. In de jaren 1996 en 1997 werd nog een groei gerealiseerd van 3,7%, respectievelijk 2,4%. De stabilisering in 1998 werd veroorzaakt door een daling van het arbeidsvolume van zelfstandige werkzaam in de landbouw met ongeveer 8 000. De netto winst van deze groep zelfstandige ondernemers daalde zelfs nog sneller dan dit arbeidsvolume zodat de netto winst per zelfstandig arbeidsjaar in de landbouw daalde met 12% tot 56 700 gulden in 1998.

De sterk toegenomen rentelasten van huishoudens (+22,7%) houden verband met de uitbundige groei van de hypothecaire schuld in de afgelopen jaren.

In 1998 werden per huishouden 10 500 gulden netto pensioenpremies betaald, 3,6% meer dan in 1997. De per huishouden betaalde wettelijke sociale verzekeringspremies namen ten opzichte van 1997 met 2,9% toe tot 17 500 gulden. Deze stijging werd voor een belangrijk deel veroorzaakt door de AOW-premies.

De uitkeringen van de wettelijke sociale verzekering namen in 1998 met 3,4% af, vooral door een daling van de WW-uitkeringen (-17,9%). Per huishouden kwamen de wettelijke sociale verzekeringsuitkeringen in 1998 uit op 10 200 gulden. Naast sociale uitkeringen in geld ontvangen huishoudens ook sociale uitkeringen in natura. Deze baten worden niet in de rekeningen van de huishoudens geregistreerd. Het betreft met name de Ziekenfondswet, de AWBZ en enkele typen sociale voorzieningen waarbij de overheid (met name de sociale verzekeringsinstellingen)

Kader 4.d

Netto winst uit zelfstandige bedrijfsuitoefening

Het gemengd inkomen nader bekeken

In de nationale rekeningen ontvangt een zelfstandig ondernemer als beloning het gemengd inkomen. Naast de beloning voor de inzet van arbeid als productiefactor zit in het gemengd inkomen tevens een vergoeding voor het beschikbaar gestelde kapitaal en voor ondernemerschap.

Het gemengd inkomen kan hierbij worden verdeeld in een beloning voor bedrijfsmatige activiteiten en een beloning voor niet-bedrijfsmatige activiteiten. Van een bedrijfsmatige activiteit is sprake indien de ondernemer een boekhouding voert en voor zijn onderneming een investering heeft gepleegd. In principe betaalt de ondernemer inkomstenbelasting over de winst uit de onderneming.

De rest van het gemengd inkomen wordt getypeerd als niet-bedrijfsmatig gemengd inkomen. Dit bevat hierdoor bijvoorbeeld de inkomsten die de kinderoppas en de huishoudster ontvangen die niet in loondienst werken en geen eigen bedrijf hebben. Daarnaast worden ramingen voor zwarte activiteiten en kostenfraude tot dit type gemengd inkomen gerekend. Ten slotte worden tot het niet-bedrijfsmatige gemengd inkomen de opbrengsten uit exploitatie van woningen (inclusief eigen woningbezit), bedrijfsgebouwen en recreatiewoningen gerekend, alsmede het gemengd inkomen dat voortvloeit uit het zelf bouwen van een eigen woning. Van het totale netto gemengd inkomen in 1998 is ongeveer 40% toe te rekenen aan deze niet-bedrijfsmatige activiteiten.

Gemengd inkomen van zelfstandigen (netto)

	Waarde		Mutaties
	1997*	1998*	1998*
	<i>mld gld</i>		<i>%</i>
Bedrijfsmatig netto gemengd inkomen	44,1	44,7	1,4
Ontvangen rente (+)	0,6	0,6	-7,7
Betaalde rente (-)	5,4	5,5	2,0
Per saldo ontvangen inkomen uit grond en minerale reserves (+)	-0,3	-0,3	-3,5
Netto winst voor belastingen	39,0	39,4	1,2
w.v.			
Landbouw, bosbouw en visserij	10,4	8,6	-17,2
Industrie	1,8	1,9	6,7
Bouwnijverheid	2,2	2,4	12,4
Handel, horeca en reparatie	8,4	8,9	6,7
Vervoer, opslag en communicatie	1,5	1,6	5,8
Financiële en zakelijke dienstverlening	6,9	7,7	11,8
Zorg en overige dienstverlening	7,8	8,2	5,3

Bron: CBS, basisgegevens Nationale rekeningen.

Het netto gemengd inkomen uit bedrijfsmatige activiteiten had in 1998 een omvang van 44,7 miljard gulden. Na aftrek van per saldo betaalde rente en pachten bedroeg de winst uit bedrijfsmatige activiteiten 39,4 miljard gulden.

Bij een verdeling van de netto winst voor belastingen blijkt de winst van de zelfstandige ondernemers in de landbouw in 1998 fors te zijn gedaald. De ondernemers in de bouwnijverheid zagen de totale winst in dat jaar daarentegen met 12% toenemen.

gen) voornamelijk medische diensten koopt en deze gratis verstrekt aan huishoudens. De totale sociale uitkeringen in natura hadden in 1998 een omvang van 56,1 miljard gulden tegen 149,2 miljard gulden aan sociale uitkeringen in geld.

Kader 4.e

Nederland telt miljoenen onroerend-goedexploitanten

Het eigen huis op waarde geschat

Bij de beschrijving van de Nederlandse economie wordt de eigenaar van een eigen woning gezien als een exploitant van onroerend goed. Hij verhuurt de woning als het ware aan zichzelf en consumeert daarmee zijn eigen productie.

Deze constructie lijkt op het eerste gezicht wellicht wat vreemd, maar is in feite goed verklaarbaar. De aankoop van bijvoorbeeld een nieuwbouwwoning wordt niet als een eenmalige consumptieve besteding beschouwd, maar als een investering. Dit heeft de consequentie dat het gebruik van deze nieuwbouwwoning een productieve activiteit is in de nationale rekeningen, ook als de eigenaar tevens gebruiker is.

Bovendien is door deze registratiewijze de omvang van de productie, consumptie en investeringen in landen met relatief veel eigen woningen beter vergelijkbaar met de ramingen in landen met relatief veel huurwoningen.

Deze boeking van de eigenaar van een eigen woning als producent en tegelijk ook als consument van woondiensten verhoogt het bruto binnenlands product tegen marktprijzen in Nederland met 3%. Overigens ziet, zoals bekend, ook de fiscus het bewonen van een eigen woning als een productieve activiteit, die inkomen oplevert (het zogenaamde huurwaardeforfait). De fiscale huurwaarde lag in 1995, dus nog voor de invoering van de WOZ, overigens meer dan 10 miljard gulden onder het niveau van de bruto toegevoegde waarde die in de nationale rekeningen wordt toegerekend aan de eigen woning. De productiewaarde van eigen woningen is gebaseerd op de huur voor een vergelijkbare huurwoning. In de periode 1995 tot en met 1998 is de productiewaarde van eigen woningen jaarlijks met 7% toegenomen. Voor deze sterke stijging zijn enkele oorzaken te noemen. In de eerste plaats is de groei per definitie afhankelijk van de jaarlijkse huurverhoging. De huurverhoging lag in de afgelopen jaren 1,5 à 2% boven de deflator van de totale gezinsconsumptie. Daarnaast is het aandeel van de eigen woningen in de totale woningvoorraad toegenomen van 43% in 1985 tot 51% in 1998. In vergelijking met een aantal andere Europese landen is dit percentage nog steeds erg laag. In 1993 komen alleen Duitsland, Zweden en Zwitserland op een lager percentage (30–41%) uit. In de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk ligt het percentage rond 65% en in Ierland, Griekenland, en Spanje bedraagt dit aandeel ongeveer 80%.

De door huishoudens betaalde belasting op inkomen en vermogen nam in 1998 met 2,8% toe. De loon- en inkomstenbelasting steeg met 1,1%, waarmee een einde is gekomen aan de periode vanaf 1994 van dalende loon- en inkomstenbelastingbetalingen door de huishoudens. Deze daling was vooral een gevolg van de vermindering van het deel van de loonbelasting in de eerste schijf van de loonheffing. Een tweede oorzaak was in 1997 de gewijzigde financiering van de bejaardenoordelen (via AWBZ in plaats van via de belastingen). In 1998 werd 28% meer dividendbelasting betaald in verband met het sterk toegenomen aandelenbezit van huishoudens.

Al met al steeg het netto beschikbaar inkomen van de huishoudens met 4,4% tot gemiddeld 58 800 gulden per huishouden, ofwel 25 300 gulden per inwoner.

De totale investeringen van huishoudens (zelfstandigen en de eigenaars van eigen woningen) namen in 1998 toe met 7,6%. Daarvan stegen de investeringen in vaste activa slechts met 3,8%. In vergelijking met 1996 en 1997 was dat een vrij geringe toename. De oorzaak hiervoor is vooral een afvlakking van de toename van het aantal nieuwe eigen woningen. In 1998 steeg het aantal gereedgekomen nieuwe eigen woningen met 3,9% tegen 14,8% in 1997.

Huishoudens: consumptieve aankopen stijgen sneller dan 'vrij' beschikbaar inkomen

Het beschikbaar inkomen van huishoudens bestaat voor een deel uit inkomen dat niet 'vrij besteedbaar' is. Zo worden beleggingsinkomsten van levensverzekeraars toegerekend aan de polishouders. Daardoor vormen deze opbrengsten een onderdeel van het beschikbaar inkomen van huishoudens, die evenwel niet vrij over deze opbrengsten kunnen beschikken om te gebruiken voor bijvoorbeeld consumptieve aankopen. Wanneer deze toegerekende inkomens buiten beschouwing worden gelaten, resteert het 'vrij' beschikbaar inkomen. Het 'vrij' beschikbaar inkomen van huishoudens is in 1998 toegenomen met 16,1 miljard gulden (+4,4%). De consumptieve bestedingen daarentegen zijn met 21,5 miljard gegroeid (+6,0%). Dat betekent dat iets meer dan een kwart (1,6 procentpunt) van de toename van de consumptie niet is gefinancierd uit de inkomensgroei. Dit komt ruwweg overeen met ruim 0,3 procentpunt van de totale economische groei van 3,7% in 1998. De door het CBS opgestelde financiële rekeningen (zie ook paragraaf 4.4) duiden erop dat een deel van de consumptiegroei niet is gefinancierd uit de inkomensgroei, maar uit de toename van de per saldo in 1998 opgenomen leningen, vooral woninghypotheken. Zo blijkt dat in 1998 voor circa 18 miljard meer aan hypothecaire leningen door huishoudens is opgenomen dan nodig was voor de financiering van de investeringen in onroerend goed (zie ook paragraaf 4.5). Dit bedrag is dus ter beschikking gekomen van huishoudens voor een alternatieve aanwending (bijvoorbeeld voor consumptieve aankopen of voor het kopen van aandelen). Al met al illustreert deze ontwikkeling het belang van de stijging van de huizenprijzen en de lage rentestand voor de reële economische ontwikkeling in 1998. Immers, beide factoren hebben de explosieve groei van de hypothecaire kredietverlening mede mogelijk gemaakt. Overigens was in 1997 het verschil in ontwikkeling tussen de consumptie en het 'vrij' beschikbaar inkomen van huishoudens verwaarloosbaar (beide namen toen toe met circa 4,6%), terwijl ook in dat jaar de per saldo opgenomen hypotheekleningen ver uitgingen boven het bedrag dat nodig was voor de financiering van de investeringen in onroerend goed (+15 miljard). Het lijkt er dus op dat de impuls van dit 'hypotheekgat' op de economische groei in 1997 beduidend minder is geweest dan in 1998. Ook de financiële rekeningen van het CBS duiden erop dat de forse toename van de hypothecaire leningen aan huishoudens in 1997 per saldo vooral is gebruikt voor

de aankoop van aandelen. Wellicht heeft het omgeslagen sentiment op de effectenbeurzen in dat jaar, in verband met de Azië-crisis, dus bijgedragen aan een verschuiving van de aanwending van de extra hypothecaire middelen in de richting van de reële economie.

4.8 Huishoudens

	1996	1997*	1998*	Mutatie	Per huishouden
	<i>mld gld</i>			%	<i>1 000 gld</i>
Gemengd inkomen (netto)	69,2	73,9	76,3	3,2	11,3
Beloning van werknemers (+)	354,1	371,7	392,4	5,6	58,1
Per saldo betaalde rente (-)	14,6	17,5	21,5	22,7	3,2
Ontvangen dividend (+)	8,9	10,9	13,3	22,6	2,0
Per saldo ontvangen inkomen uit quasi-vennootschappen (+)	0,9	1,1	1,3	20,7	0,2
Betaald inkomen uit grond en minerale reserves (-)	0,8	0,8	0,8	-0,9	0,1
Inkomen toegerekend aan polishouders (+)	56,6	59,1	62,3	5,4	9,2
Primair inkomen	474,4	498,1	523,2	5,0	77,4
Belasting op inkomen en vermogen (-)	60,8	57,4	59,0	2,8	8,7
Sociale premies ¹⁾ (-)	192,3	202,8	211,8	4,4	31,3
Sociale uitkeringen ¹⁾ (+)	145,3	146,5	147,7	0,9	21,9
Betaalde overige inkomensoverdrachten (-)	3,4	4,0	3,2	-22,0	0,5
Netto beschikbaar inkomen	363,1	380,4	397,0	4,4	58,8
Consumptieve bestedingen (-)	342,2	358,7	380,2	6,0	56,3
Correctie pensioenvoorziening (+)	33,6	35,5	36,8	3,9	5,5
Netto besparingen	54,5	57,1	53,7	-6,1	7,9
Bruto investeringen, veranderingen in voorraden en saldo aan- en verkopen grond (-)	46,4	49,3	53,1	7,6	7,9
Per saldo ontvangen kapitaaloverdrachten (+)	-4,9	-4,5	-3,5	-21,8	-0,5
Afschrijvingen (+)	21,3	22,2	23,1	4,2	3,4
Vorderingenoverschot	24,6	25,5	20,2	-21,0	3,0
	<i>x 1 000</i>				
Aantal huishoudens	6 601	6 674	6 758		

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

¹⁾ Inclusief pensioenpremies resp. -uitkeringen.

Kader 4.f

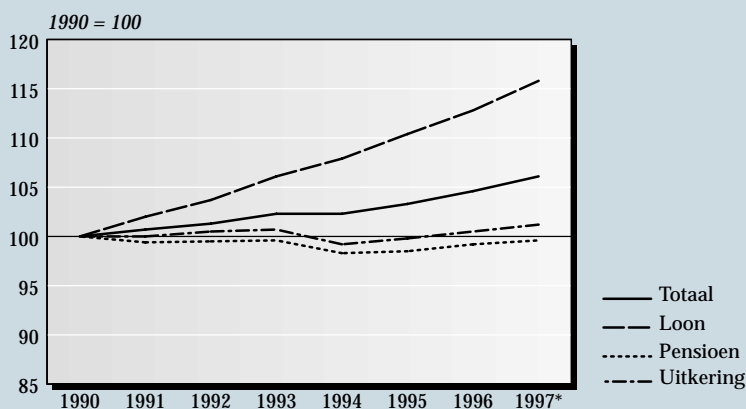
Koopkracht in 1998 verbeterd

De koopkrachtontwikkeling van huishoudens

In 1998 verbeterde de statische koopkracht met 1,4%. In dit cijfer is geen rekening gehouden met veranderingen in inkomens door wijzigingen in persoonlijke omstandigheden. Het kwart van de bevolking met de laagste inkomens ging er gemiddeld het meest op vooruit, 1,9%.

De statische koopkrachtverbetering in 1998 resulteerde uit een toename van de netto-inkomens met gemiddeld 3,4% bij een inflatie van 2,0%. De netto-inkomens namen toe door de stijging van de CAO-lonen, met gemiddeld 2,9%, alsmede door hogere opbrengsten uit vermogens. Voor alle groepen waren de veranderingen in de premie- en belastingheffing van belang, die voor een groot deel samenhangen met de operatie PEMBA (premedifferentiatie en marktwerking in de arbeidsongeschiktheidsregelingen). De veranderingen in de huursubsidiewetgeving sinds juli 1997 leidden eveneens tot een hoger bruto inkomen in 1998, vooral voor de lagere inkomensgroepen. Zonder de aanvullende inkomsten uit huursubsidie zou de koopkracht voor het kwart van de bevolking met de laagste inkomens 0,4 procentpunt minder gestegen zijn.

De dynamische koopkrachtontwikkeling van huishoudens

Bron: CBS, Inkomensstatistiek.

De statische koopkrachtverbetering in 1998 was 0,4 procentpunt hoger dan in 1997. Bij de berekening van de dynamische koopkrachtontwikkeling wordt wel rekening gehouden met inkomenswijzigingen door veranderingen in persoonlijke omstandigheden, zoals het vinden van een baan, echtscheiding of het verkrijgen van loonsverhoging door promotie of anciënniteit. Voor het jaar 1997 is bekend dat deze bijna een half procentpunt groter was dan de statische koopkrachtverbetering, wat in belangrijke mate veroorzaakt werd door de sterke werkgelegenheids groei. Het vinden van werk leidt immers vrijwel altijd tot een inkomensverbetering. Omdat de arbeidsmarkt in 1998 verder aantrok, kan aangenomen worden dat de feitelijke koopkrachtontwikkeling in 1998 wederom hoger zal uitkomen dan de statische verbetering van de koopkracht.

Instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens

In de sector instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens (IZWh) worden de instellingen beschreven die evenals de overheid voornamelijk niet-marktproductie voortbrengen, maar zelf niet tot de overheid behoren.

In de eerste plaats beschrijft de sector stichtingen en verenigingen waarbij het belangrijkste deel van de inkomsten bestaat uit contributies, giften en lidmaatschapsgelden betaald door huishoudens. De inkomsten worden besteed aan de productie van diensten die ten goede komen aan deze huishoudens. Voorbeelden van dit type instellingen zijn de (amateur)sportverenigingen, religieuze instellingen, consumentenorganisaties en vakbonden.

4.9 Inkomsten en uitgaven van instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens

	Waarde			Mutaties	
	1996	1997*	1998*	1997*	1998*
	<i>mld gld</i>			%	
Inkomsten	6,8	7,1	7,4	4,7	3,4
w.v.					
Contributies en overige inkomensoverdrachten	5,3	5,6	5,5	5,6	-1,7
Inkomen uit vermogen	0,9	0,9	0,9	1,9	2,5
Overige baten en afschrijvingen	0,7	0,7	1,0	1,4	45,1
Uitgaven	6,4	6,7	7,0	3,9	4,9
w.v.					
Verstreckte giften en andere inkomensoverdrachten	2,1	2,2	2,2	3,3	2,8
Consumptieve bestedingen	3,9	4,0	4,2	3,8	4,1
Investerings- en overige uitgaven	0,5	0,5	0,6	8,6	21,1
Vorderingenoverschot	0,4	0,4	0,4	17,8	-19,4

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Daarnaast worden in de sector ook stichtingen en verenigingen beschreven die geld inzamelen om hiermee een ideaal te verwezenlijken. Voorbeelden van dit type organisaties zijn natuurbeschermingsorganisaties en organisaties op het terrein van ontwikkelingshulp, maatschappelijke dienstverlening, onderzoek ten behoeve van de gezondheidszorg en dergelijke.

Ten slotte worden in deze sector ideële organisaties beschreven waarin vermogens (veelal uit legaten) of een belang in een onderneming is ondergebracht. De opbrengsten uit dit vermogen worden gegeven aan particulieren (studiebeurzen) of aan culturele, maatschappelijke of ideële organisaties.

In 1998 bedroegen de totale inkomsten van deze non-profit instellingen 7,4 miljard gulden. Het grootste deel, 5,5 miljard gulden, werd ontvangen in de vorm van een inkomensoverdracht om niet. Hiervan is 4,1 miljard gulden afkomstig van huishoudens en de rest van bedrijven, overheid en andere IZWh. Het inkomen uit vermogen vormt een tweede inkomstenbron. In 1998 werd in totaal 0,9 miljard gulden ontvangen in de vorm van rente en dividend. De overige opbrengsten

hebben betrekking op legaten van huishoudens en investeringsbijdragen van de overheid. Met name de ontvangen legaten lieten in 1998 een forse toename zien.

De totale uitgaven van de instellingen zonder winstoogmerk kwamen in 1998 uit op 7,0 miljard gulden. Net als bij de overheid, consumeren deze instellingen hun eigen productie, voor zover geen sprake is van marktverkopen (bijvoorbeeld verkopen in sportkantines). De omvang van deze consumptie bedroeg 4,2 miljard gulden in 1998. Daarnaast werd 2,2 miljard gulden uitgekeerd in de vorm van overige inkomensoverdrachten om niet. Ongeveer de helft hiervan ging naar het buitenland. Ten slotte werd in 1998 voor 0,6 miljard gulden besteed aan investeringen en aankopen van grond (inclusief natuurgebieden en dergelijke).

4.2 Rente en dividend

Rente

De totale ontvangen, dan wel betaalde rente in Nederland bedroeg 241 miljard gulden in 1998. Dit bedrag lag 7,7% hoger dan in 1997. De groei van 1997 op 1998 vormde de resultante van een forse toename van het volume van rentedragende vorderingen en schulden (+12%) en een afname van de gemiddelde effectieve rente. De gemiddelde rente op de kapitaalmarkt daalde met 0,7 procentpunt. Daarentegen steeg het gemiddelde rentetarief op de geldmarkt licht (0,1 procentpunt).

4.10 Rentestromen naar sectoren van herkomst en bestemming, 1998*

	Banken	Verzeke- rings- instel- lingen	Overige financiële instel- lingen	Niet- financiële vennoot- schappen	Over- heids- financiële heid	Huis- houdens	Buiten- land	Totale rente- ont- vangsten
	<i>mld gld</i>							
Banken	4,2	0,2	2,9	18,0	9,1	27,4	31,2	92,9
Verzekeringinstellingen	9,8	1,0	2,1	7,8	19,2	5,8	9,4	54,9
Overige financiële instellingen	1,2	0,3	0,4	2,4	1,0	2,9	1,2	9,4
Niet-financiële vennootschappen	5,8	0,1	0,2	1,4	1,3	0,9	4,2	13,8
Overheid	0,9	.	0,1	3,9	0,3	0,3	0,2	5,7
Huishoudens	12,3	.	0,1	0,4	2,0	1,3	1,6	17,6
Buitenland	34,2	0,1	0,4	6,6	5,2	0,1		46,6
Totale rentebetalingen	68,4	1,7	6,1	40,3	38,2	38,6	47,7	241,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

De toename van de ontvangen rente was geconcentreerd bij de financiële instellingen. De monetaire financiële instellingen (banken) boekten de grootste stijging (10%). Als gevolg van de uitbundige groei van de woninghypotheken (zie de paragrafen 4.4 en 4.5) werd van huishoudens en dergelijke bijna 11,5% meer ontvangen dan het jaar ervoor. Ook uit het buitenland werd fors meer ontvangen (+12,5%). Dit was het gevolg van een forse volumegroei (ongeveer 20%) van de uitzettingen (zie ook paragraaf 4.1). In 1998 ontvingen verzekeringsinstellingen 6% meer dan in 1997. Ongeveer de helft van deze groei kwam uit het buitenland, als resultaat van een uitbreiding van het buitenlands obligatiebezit. De renteontvangsten van huishoudens liepen met 3,7% terug. De volumegroei van de spaargelden, namelijk 5,5%, werd meer dan tenietgedaan door een daling van de spaargeldtarieven. Ook de niet-financiële vennootschappen ontvingen minder rente (-7,5%). Daarbij liepen de ontvangsten van zowel buitenlandse concernonderdelen als banken met ongeveer een half miljard terug.

Bij de rentebetalingen laten twee sectoren een relatief sterke stijging zien: banken en huishoudens. De banken betaalden in 1998 13% meer dan in 1997. Deze groei ging praktisch volledig naar het buitenland. Zowel het volume van de in het buitenland opgenomen middelen als de daarop betaalde rente steeg met maar liefst 30% (zie ook paragraaf 4.1). Aan huishoudens (-0,4 miljard) en niet-financiële vennootschappen (-0,6 miljard) betaalden banken in 1998 daarentegen minder uit. De rentebetalingen van huishoudens namen in 1998 met 3,3 miljard ofwel 9,5% toe en kwamen daarmee op een niveau van 38,5 miljard gulden. Van die toename kwam 2,8 miljard terecht bij banken (zie hierboven), de rest bij de andere financiële sectoren. De niet-financiële vennootschappen (+2%) en de overheid (+0,4%) lieten bescheiden groeipercentages van hun rentebetalingen zien.

Het rentetekort van huishoudens (ontvangsten minus betalingen) groeide in 1998 met bijna 23% naar 21,5 miljard gulden. De niet-financiële vennootschappen hadden in 1998 een nog groter tekort (26,5 miljard). De toename ervan ten opzichte van 1997 (8%) was echter een stuk minder dan bij huishoudens. Het grootste tekort boekte de overheid: 32,5 miljard. Dit bedrag bleef stabiel ten opzichte van 1997. Het grootste renteoverschot werd gerealiseerd door verzekeringsinstellingen: ruim 53 miljard, bijna 6% meer dan het jaar ervoor. De banken boekten een stijging van nog geen 2% naar 24,6 miljard en het renteoverschot van overige financiële instellingen (3,3 miljard) bleef stabiel. In 1998 ontving Nederland per saldo 1,1 miljard aan rente uit het buitenland. In 1997 was dit nog 3,7 miljard.

Dividend

Het totale ontvangen, dan wel betaalde dividend in Nederland bedroeg 70 miljard gulden in 1998, een stijging ten opzichte van 1997 met 6%. Over de periode 1995–1998 bedroeg de stijging zelfs 43%. De onstuimige groei van de dividenduitkeringen hangt samen met de toegenomen winsten.

4.11 Dividendstromen

	1995	1996	1997*	1998*
	<i>mld gld</i>			
Deelnemingsdividend	25,3	33,8	36,1	33,0
Particulier dividend	23,7	25,0	30,0	37,0
Totaal dividend	49,0	58,8	66,1	70,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Dividenden worden onderverdeeld in deelnemingsdividend en particulier dividend. Het deelnemingsdividend betreft de dividendstromen tussen Nederlandse ondernemingen en een buitenlandse dochter- of moedermaatschappij. Het deelnemingsdividend fluctueert veel sterker dan het particulier dividend. In verband met een wisselende liquiditeitsbehoefte van de moedermaatschappij kan de moedermaatschappij een dochtermaatschappij verplichten tot een relatief grote dividenduitkering; vaak heeft de moedermaatschappij extra liquiditeiten nodig om een overname te financieren. In 1998 daalde het deelnemingsdividend en was het particulier dividend voor het eerst groter dan het deelnemingsdividend.

4.12 Dividendstroom naar sectoren van herkomst en bestemming, 1998*

	Niet-financiële vennootschappen	Financiële instellingen	Overheid	Huishoudens	Buitenland	Totale dividendontvangsten
	<i>mld gld</i>					
Niet-financiële vennootschappen	2,0	.	.	.	12,8	14,9
Financiële instellingen	4,2	5,7	.	.	7,3	17,3
Overheid	3,6	1,9	.	.	.	5,5
Huishoudens	6,1	6,3	.	.	1,2	13,6
Buitenland	17,8	1,0	.	.	.	18,7
Totale dividendbetalingen	33,7	14,9	.	.	21,4	70,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

In de periode 1995–1998 steeg het ontvangen particulier dividend met meer dan 56% naar 37 miljard gulden. Deze stijging wordt veroorzaakt door een combinatie van verhoogde dividenduitkeringen en een sterke toename van het aandelenbezit van met name huishoudens en verzekeringsinstellingen.

In de periode 1995–1998 was het aandeel van het buitenland in de dividendontvangsten vrij stabiel en bedroeg 27%. In 1998 was daarmee het buitenland de grootste dividendontvangende sector. Het buitenland keerde overigens meer dividend uit dan dat het ontving. In 1998 was circa 30% van de dividendontvangsten in ons land afkomstig uit het buitenland. Huishoudens ontvingen 19% van de totale dividendstroom in 1998.

4.3 Belastingen, premies en uitkeringen

In 1998 stegen de belastingen en wettelijke sociale verzekeringspremies betaald door Nederlandse bedrijven, instellingen en huishoudens met 4,8% tot 312 miljard gulden. Omdat het BBP sneller groeide, daalde de belasting- en premiedruk van 40,5% tot 40,2% van het BBP.

4.13 Betaalde belastingen

	Gerelateerd aan het BBP			Waarde	Mutaties
	1996	1997*	1998*	1998*	1998*
	%			<i>mld gld</i>	%
BTW	6,8	6,9	7,0	54,0	7,0
Loon- en inkomstenbelasting	7,1	6,3	6,0	46,6	1,1
Vennootschapsbelasting	4,0	4,4	4,3	33,7	4,3
Accijnzen	2,0	2,1	2,1	16,1	5,4
Milieuheffingen	1,0	1,1	1,1	8,2	2,2
Motorrijtuigenbelasting	0,9	0,7	0,7	5,6	8,2
BPM	0,6	0,6	0,7	5,3	17,7
Overdrachtsbelasting	0,5	0,6	0,6	4,9	13,5
Onroerende zaakbelasting	0,6	0,6	0,6	4,8	7,2
Dividendbelasting	0,2	0,3	0,3	2,4	27,6
Overige belastingen	1,5	1,5	1,5	11,7	3,2
Totaal betaalde belastingen	25,2	25,0	24,9	193,4	5,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

In 1998 namen de betaalde belastingen met 5,1% (9,5 miljard) toe. De grootste toenames betroffen de BTW (7,0%), de motorrijtuigenbelasting (8,2%), de BPM op de aankoop van nieuwe auto's (17,7%), de overdrachtsbelasting op de aankoop van huizen (13,5%) en de dividendbelasting (27,6%). Daartegenover stond een slechts geringe stijging van de loon- en inkomstenbelasting (1,1%). Dit is mede het gevolg van enerzijds een toenemend gebruik van aftrekposten als hypotheekrente en koopsompolissen en anderzijds een vermindering van het belastingdeel in de eerste schijf ten gunste van de AOW-premies. Als voor dit laatste effect wordt gecorrigeerd, nam de betaalde loon- en inkomstenbelasting met 3,3% toe.

Veruit het grootste deel van de belastingen wordt betaald aan de Nederlandse overheid. Het buitenland ontving in 1998 4% van de belastingen. Het ging hierbij om afdrachten aan de EU, waaronder 4 miljard gulden BTW en 3 miljard aan invoerrechten.

De wettelijke sociale verzekeringspremies stegen met 4,7 miljard gulden (+4,2%). Dit is het resultaat van een aantal sterk uiteenlopende ontwikkelingen. De grootste stijging betrof de AOW-premies (13,2%), teneinde de vermogenspositie van het AOW-fonds te versterken. De premies voor de nabestaandenwet (ANW) daalden daarentegen met bijna 20%. De keerzijde hiervan was de versoering van de uitkeringen aan nabestaanden, die met maar liefst bijna 23% afnamen. Veruit de belangrijkste wijziging betrof echter de arbeidsongeschiktheidspremies, als gevolg van de ingrijpende PEMBA-operatie (zie kader 4.g).

4.14 Betaalde wettelijke sociale verzekeringspremies

	Gerelateerd aan het BBP			Waarde	Mutaties
	1996	1997*	1998*	1998*	1998*
	%			<i>mld gld</i>	%
Algemene Ouderdomswet (AOW)	4,9	4,9	5,2	40,4	13,2
Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ)	2,8	3,3	3,2	24,5	2,2
Arbeidsongeschiktheid (AAW, WAO, AOK, WAZ)	3,2	3,1	2,8	21,6	-5,4
Ziekenfondswet ZFW)	2,2	2,1	2,1	16,2	5,8
Werkloosheidswet (WW)	1,7	1,6	1,6	12,2	6,1
Algemene Nabestaandenwet (ANW)	0,6	0,6	0,5	3,6	-19,2
Totaal betaalde wettelijke sociale verzekeringspremies	15,5	15,5	15,3	118,5	4,2
w.v. ten laste van werkgevers	7,7	7,5	10,0	77,4	40,4
Betaalde belastingen en wettelijke sociale verzekeringspremies	40,7	40,5	40,2	311,9	4,8

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Kader 4.g

Arbeidsongeschiktheid en marktwerking

De invoering van de PEMBA

PEMBA staat voor Premiedifferentiatie en marktwerking bij arbeidsongeschiktheidsverzekeringen. Het basisidee achter de PEMBA-operatie is om de risico's neer te leggen bij de werkgevers, omdat die het meest in staat geacht worden arbeidsongeschiktheid te voorkomen. De PEMBA-operatie bestaat eigenlijk uit drie soorten maatregelen.

Ten eerste is de reikwijdte aangepast van het deel van de arbeidsongeschiktheid dat onder de wettelijke sociale verzekering valt, ten einde beter aan te sluiten op de verschillende soorten risico's. Daartoe werden de arbeidsongeschiktheidsverzekering voor het overheidspersoneel (FAOP) en het werknemersdeel van de AAW samengevoegd met de WAO. Daarentegen worden de uitkeringen aan de jonggehandicapten niet meer gedekt door wettelijke sociale verzekeringspremies (AAW), maar uit de algemene middelen (WAJONG). De jonggehandicapten zijn mensen die van jongs af aan een handicap hebben en daardoor nooit in staat zijn geweest om een inkomen te verdienen.

Ten tweede worden de arbeidsongeschiktheidspremies nu volledig door werkgevers betaald. De werkgevers zijn hiervoor gecompenseerd via een drastische vermindering van de overhevelingstoeslag.

Ten derde is een deel van de werkgeverspremies variabel geworden, te weten de premies voor de ArbeidsongeschiktheidsKas (AOK). Deze hangen nu af van het aantal werknemers dat arbeidsongeschikt wordt. Als weinig werknemers arbeidsongeschikt worden hoeft de werkgever dus minder premie te betalen. Op deze manier wordt voor werkgevers een stimulans ingebouwd om aan preventie te doen. In 1998 bedroegen de variabele premies 3,7% van de totale arbeidsongeschiktheidspremies.

4.15 Sociale uitkeringen door de overheid

	Gerelateerd aan het BBP			Waarde	Mutaties
	1996	1997*	1998*	1998*	1998*
	%			<i>mld gld</i>	%
Algemene Ouderdomswet (AOW)	5,0	5,0	5,0	38,7	5,8
Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ)	2,6	3,1	3,2	24,5	6,1
Arbeidsongeschiktheid (AAW, WAO, AOK, WAZ)	2,8	2,8	2,4	18,8	-8,4
Ziekenfondswet (ZFW)	3,0	3,0	3,0	23,6	5,6
Werkloosheidswet (WW)	1,7	1,4	1,1	8,7	-17,9
Algemene Nabestaandenwet (ANW)	0,7	0,6	0,4	3,4	-22,6
Uitkeringen wettelijke sociale verzekering (incl. in natura)	16,0	16,0	15,2	117,8	0,2
Bijstand	1,5	1,4	1,2	9,0	-10,3
Kinderbijslag	0,9	0,9	0,8	6,3	1,1
Overige uitkeringen	2,1	1,7	1,9	14,5	19,7
Uitkeringen sociale voorziening (incl. in natura)	4,6	3,9	3,8	29,9	5,0
Sociale uitkeringen door de overheid	20,6	19,9	19,0	147,7	1,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

De sociale uitkeringen door de overheid namen in 1998 slechts met 1,1% toe. Hierdoor daalden zij als percentage van het BBP met 0,9 procentpunt naar 19,0%. De forse daling bij de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen is enigszins misleidend, omdat de 2,1 miljard gulden aan uitkeringen voor jonggehandicapten nu onder de uitkeringen sociale voorziening vallen. De echte dalingen deden zich voor bij de ANW, de WW en de bijstand. De uitkeringen in het kader van de WW en de bijstand verminderden met respectievelijk 1,9 miljard gulden (-17,9%) en 1,0 miljard gulden (-10,3%). Dit kwam vooral door de snelle groei van de werkgelegenheid.

4.4 Financiering

De financiële transacties bereikten in 1997 een totale omvang van 550 miljard gulden. Dit is meer dan een verdubbeling ten opzichte van 1995. De transacties met het buitenland zijn sinds 1995 zelfs meer dan verdriedubbeld. Deze enorme toename is vooral terug te vinden bij monetaire financiële instellingen (banken) en heeft betrekking op kredieten, obligaties en deposito's. Daarnaast sloten huishoudens in 1997 veel meer en ook hogere woninghypotheken af. Verzekeringsinstellingen kochten voor omvangrijke bedragen aan buitenlandse obligaties, mede door het verminderde aanbod van Nederlandse staatsobligaties.

De financiële transacties kunnen worden uitgesplitst naar soorten vorderingen en schulden, zoals bijvoorbeeld kredieten, aandelen en obligaties, maar zij kunnen ook worden getoond naar de sectoren van herkomst en bestemming. Op deze wijze ontstaat een overzicht van de veranderingen van vorderingen en schulden van de verschillende sectoren naar soort transactie. Het meest recente jaar waarvoor deze tabel met financieringsstromen kon worden vastgesteld is 1997 (zie tabel 4.16).

Monetaire financiële instellingen

De monetaire financiële instellingen (banken) zijn de belangrijkste intermediairs tussen vraag en aanbod op de financiële markten. In 1997 liep ongeveer een derde van de financieringsstromen via deze instellingen.

De banken trokken voor 159 miljard gulden aan middelen aan en zetten voor 163 miljard uit. Van de aangetrokken middelen kwam 138 miljard, ofwel 87% uit het buitenland. Ruim de helft daarvan (76 miljard) werd ook weer uitgezet in het buitenland, met name in de vorm van korte kredieten. Er werd dus per saldo 62 miljard aan middelen in het buitenland opgenomen. Hieruit blijkt dat de door binnenlandse sectoren aan banken toevertrouwde middelen duidelijk tekort schoten om in de binnenlandse kredietbehoefte te kunnen voorzien (zie ook paragraaf 4.1).

Kader 4.h

Wat is het belang van financiële rekeningen en financiële balansen?

Over vorderingen en schulden

Van oudsher richten de nationale rekeningen zich op het zo goed mogelijk meten van de productie van goederen en diensten. De nadruk lag, en ligt voor een deel nog steeds, op het samenstellen van productierekeningen en aanbod- en gebruiktabellen die productie en bestedingen van goederen en diensten weergeven, alsmede de toegevoegde waarde per bedrijfstak. Na een lange periode van economische groei na de Tweede Wereldoorlog, richtte de aandacht zich in de jaren zeventig meer op verdelingsvraagstukken en de rol van de overheid in het herverdelingsproces. In de Nationale rekeningen kwam dit tot uiting in nieuwe producten zoals de sectorrekeningen, waarin onder meer de inkomensverdeling tussen sectoren wordt beschreven, en de Social Accounting Matrix, die onder andere de verdeling van inkomens en bestedingen van huishoudens nader in kaart brengt.

Sinds de jaren tachtig verschuift de aandacht geleidelijk naar financiële processen en de wisselwerking daarvan met de reële economie. Dit betreft bijvoorbeeld de wisselwerking tussen de omvang van de overheidsschuld, de rentebetalingen, de rentestand en de investeringen. Een ander voorbeeld betreft de gevolgen van beleid tot reductie van de overheidsschuld en bezuinigingen (wat vaak neerkomt op minder dan evenredige groei van de uitgaven) in de reële sfeer, zoals op defensie en onderwijs. Een derde, meer recent voorbeeld, is de enorme stijging van de aandelenkoersen en de sterk gestegen huizenprijzen. Hierdoor is de financiële positie van veel huishoudens duidelijk verbeterd en zijn extra leningen afgesloten, veelal in de vorm van een tweede hypotheek. Het staat vast dat dit heeft geleid tot additionele consumptieve bestedingen. Ook in de nationale rekeningen krijgen financiële processen meer aandacht. Sinds 1977 worden financiële rekeningen opgesteld (zie verderop in deze paragraaf). Deze geven per sector de financiële transacties weer. Deze stroomgegevens zijn uitgesplitst naar soort vordering en schuld (financieel instrument), bijvoorbeeld spaargeld, kredieten en aandelen. Per vordering en per schuld worden de toe- en afnames gesaldeerd. Zo is bijvoorbeeld bij spaargelden de financiële transactie het verschil tussen opnames en stortingen en bij aandelen het saldo van aan- en verkopen. Met ingang van dit jaar worden per sector en per financieel instrument ook bijbehorende balansstanden gepubliceerd (zie paragraaf 4.5).

De specifieke rol van de verschillende sectoren in het economische proces komt duidelijk tot uitdrukking in de financiële rekeningen. De rol van banken en verzekeringsinstellingen als financiële intermediairs tussen sectoren met een overschot en sectoren met een tekort aan middelen is veel belangrijker dan hun bijdrage aan het bruto binnenlands product (BBP). De grootste financiële stromen (en hoogste standen) zijn dan ook bij de sector financiële instellingen waar te nemen. Dit betreft bijvoorbeeld de aankoop van overheidsobligaties door verzekeringsinstellingen en de kredietverlening door financiële instellingen aan huishoudens en niet-financiële bedrijven.

Voor elke sector wordt in de Nationale rekeningen een financiële rekening en een balans gemaakt waarin een aantal specifieke karakteristieken naar voren komen. Voor huishoudens is dat bijvoorbeeld het bezit aan effecten en spaargelden alsmede de voorzieningen voor pensioen- en levensverzekeringen. De schulden van huishoudens doen zich alleen voor in de vorm van kredieten, zoals woninghypotheken.

Kortom, uit de financiële rekeningen en balansen is een aantal belangrijke monetair-economische indicatoren af te leiden, zoals de omvang van de staatsschuld, de spaargelden, de kredietverstrekking en de besparingen van huishoudens in de vorm van pensioen- en levensverzekeraarspraken.

De uitkomsten van de financiële rekeningen vormen ook een belangrijke statistische controle op de gegevens uit de lopende en kapitaalrekening. Het saldo daarvan, dat is het vorderingoverschot, dient precies gelijk te zijn aan het saldo van de financiële rekening (verandering van vorderingen minus schulden). Dit is het logische gevolg van het dubbele boekhoudsysteem dat gehanteerd wordt. In de praktijk bestaan er nog verschillen tussen deze saldi voor huishoudens, niet-financiële bedrijven en het buitenland. Dit komt omdat de statistische bronnen over lopende, kapitaal- en financiële transacties nog niet volledig op elkaar aangesloten kunnen worden. Vergeleken met veel andere landen zijn deze verschillen echter beperkt.

Niet-financiële vennootschappen vertrouwden de banken 16 miljard gulden aan middelen toe, in de vorm van girale tegoeden en deposito's. Huishoudens deden dit voor een bedrag van 18 miljard, waarvan 9 miljard in de vorm van spaartegoeden. Het totaal van de door deze sectoren toevertrouwde middelen (34 miljard) bleef ver achter bij hun totale kredietbehoefte (86 miljard). Van de recordomvang aan kredietverlening aan huishoudens (64 miljard) had 51 miljard betrekking op woninghypotheken. De totale hypothecaire schuld van huishoudens bij banken nam hierdoor met 20% toe tot 320 miljard gulden op 1 januari 1998 (zie ook paragraaf 4.5).

4.16 Financieringsstromen naar herkomst en bestemming

	Monetaire financiële instellingen	Verzekeringsinstellingen	Overige financiële instellingen	Niet-financiële vennootschappen	Overheid	Huishoudens	Buitenland	Onverdeeld	Totale verandering van vorderingen
<i>mld gld</i>									
Monetaire financiële instellingen	-3,9	0,1	6,1	21,7	-0,1	64,1	76,2	-1,5	162,7
Verzekeringsinstellingen	-1,5	0,3	0,3	-1,4	-0,2	4,3	56,6	-4,8	53,6
Overige financiële instellingen	7,2	-2,9	5,2	-0,4	3,4	1,8	17,9	2,0	34,2
Niet-financiële vennootschappen	15,9	-0,1	0,5	4,1	-0,5	1,0	43,0	2,0	65,9
Overheid	-14,4	0,1	1,0	-2,0	-0,8	0,4	.	-2,5	-18,3
Huishoudens	17,7	53,5	12,4	10,4	-3,3	0,2	3,1	4,7	98,7
Buitenland	137,8	0,9	2,1	20,1	-7,9	0,2	.	.	153,1
Totale verandering van schulden	158,7	51,9	27,6	52,6	-9,5	71,9	196,8	.	550,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Verzekeringsinstellingen

De toename van de vorderingen van de verzekeringsinstellingen bedroeg bijna 54 miljard in 1997. Zij kochten hiervoor per saldo voor 66 miljard gulden aan obligaties en voor 9 miljard aan aandelen, beide voor het overgrote deel van buitenlandse origine. De verstrekte langlopende kredieten namen per saldo met 15,5 miljard af. Vooral de kredietverlening aan overheid, banken en woningbouwverenigingen liep terug. Daarentegen werd aan huishoudens voor 4 miljard aan woninghypotheken verstrekt. Het uitstaande bedrag steeg daarmee tot 72 miljard. De verzekeringsinstellingen zijn hiermee ná de banken de belangrijkste verstrekkers van woninghypotheken.

De schulden van de verzekeringsinstellingen bestaan vrijwel uitsluitend uit voorzieningen voor pensioen- en levensverzekeringen. Deze geven de verplichtingen

weer van de verzekeringsinstellingen aan huishoudens, en in beperkte mate aan het buitenland, uit hoofde van toekomstige uitkeringen. De toename van deze verplichtingen bedroeg 54 miljard gulden, 2 miljard meer dan in 1996.

Overige financiële instellingen

De overige financiële instellingen bestaan hoofdzakelijk uit beleggingsinstellingen en houdstermaatschappijen van verzekeringsinstellingen en banken. In 1997 trokken de overige financiële instellingen voor 28 miljard gulden aan middelen aan. Daarvan was 9 miljard afkomstig van huishoudens in de vorm van aandelen van beleggingsinstellingen. Aan kredieten werd 11 miljard opgenomen, waarvan 6 miljard bij banken. Van de uitgezette middelen (34 miljard) ging 18 miljard naar het buitenland. Het overgrote deel daarvan betrof aankopen van buitenlandse concernonderdelen (directe investeringen).

Niet-financiële vennootschappen

De niet-financiële vennootschappen trokken in 1997 voor bijna 53 miljard gulden middelen aan. Daarvan bestond 43 miljard uit kort- en langlopende kredieten, waarvan 19 miljard afkomstig was van banken en 14 miljard uit het buitenland (waaronder 11 miljard aan concernkredieten aan Nederlandse dochterondernemingen). De uitgifte van aandelen en obligaties leverde 9 miljard op.

De toename van de vorderingen bedroeg 66 miljard gulden. Hier is inbegrepen een toename van de deelnemingen in buitenlandse concernonderdelen van 17 miljard. Van de verstrekte kredieten (24 miljard) was 19 miljard bestemd voor in het buitenland gevestigde concernonderdelen.

Overheid

De vorderingen van de overheid namen met 18 miljard gulden af in 1997. Opvallend daarbij is de afname van de tegoeden van het Rijk bij De Nederlandsche Bank NV (14 miljard). Dit bedrag werd gebruikt om de staatschuld te verminderen in verband met de gewenste toetreding tot de EMU (zie ook paragraaf 4.5). De vermindering van de staatsschuld werd zichtbaar in een afname van de korte en langlopende kredieten met 21 miljard. De banken en verzekeringsinstellingen zagen hun kredieten aan de overheid met respectievelijk 8 en 12 miljard slinken. Daarvoor in de plaats kochten ze voor ongeveer dezelfde bedragen aan staatsobligaties. Via obligaties werd door de overheid 13 miljard aan middelen binnengehaald.

Huishoudens

De toename van de vorderingen van de huishoudens (inclusief instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens) bedroeg 99 miljard gulden in 1997. Meer dan de helft hiervan (54 miljard) betrof de toename van vorderingen op verzekeringsinstellingen uit hoofde van aanspraken op toekomstige uitkerin-

gen (zie ook paragraaf 4.5). Het aandelenbezit nam spectaculair toe in 1997. Het saldo van aan- en verkopen bereikte met 24 miljard een recordomvang. Dit bedrag, waarvan ongeveer 3 miljard betrekking had op buitenlandse aandelen, was overigens nog geen kwart van de waardevergroting van het aandelenbezit van huishoudens. Door de explosieve stijging van de beurskoersen steeg het bezit nog eens met ruim 80 miljard (zie ook paragraaf 4.5). Obligaties waren in 1997 minder in trek. Daarvan werd per saldo voor 4 miljard verkocht. In 1996 werd per saldo nog voor een zelfde bedrag aangekocht. De spaargelden namen eveneens minder snel toe: met 9 miljard tegen een stijging van 14 miljard het jaar ervoor.

Ook de toename van de schulden, met 72 miljard gulden, bereikte in 1997 een recordomvang. Van die toename had 57 miljard betrekking op woninghypotheken, 4 miljard op consumptief krediet en 11 miljard op overige kredieten (voornamelijk bedrijfskredieten aan zelfstandigen).

Buitenland

In 1997 stegen de schulden van het buitenland aan Nederland met 197 miljard gulden. Deze toename betekent een explosieve stijging ten opzichte van de voorgaande jaren. In 1996 bedroeg deze toename 123 miljard en in 1995 nog 85 miljard. De stijging werd voor een groot deel veroorzaakt door een toename van het effectenverkeer. Pensioenfondsen, banken, verzekerings- en beleggingsmaatschappijen kochten op grote schaal buitenlandse obligaties en aandelen, in totaal voor 86 miljard. De aankopen van deelnemingen in buitenlandse bedrijven bereikten ook een forse omvang (34 miljard).

Ook de vorderingen van het buitenland op Nederland groeiden veel sterker dan voorgaande jaren, te weten 153 miljard. In 1996 bedroeg deze toename 92 miljard en in 1995 nog 46 miljard. Net als in 1996 is het grootste deel van de toename terug te vinden bij de banken. De buitenlandse depositotegoeden bij deze instellingen stegen met 67 miljard en de aan banken verstrekte kredieten met 45 miljard. De buitenlandse vorderingen op niet-financiële vennootschappen namen met 20 miljard toe. De leningen in concernverband maakten hiervan het belangrijkste deel uit (11 miljard).

4.5 Financiële balansen

Met ingang van dit jaar worden als onderdeel van de Nationale rekeningen financiële balansen gepubliceerd. Deze financiële balansen geven een overzicht van de vorderingen en schulden per sector. Volledige informatie is beschikbaar tot aan de beginstand van 1998. Voor sommige onderdelen zijn ook gegevens over de beginstand van 1999 beschikbaar. Ook voor de financiële verhoudingen van het buitenland met Nederland is een balans opgesteld.

In de financiële balansen wordt dezelfde indeling naar vorderingen en schulden gehanteerd als bij de financiële transacties. Die vorderingen en schulden zijn gewaardeerd tegen marktprijzen. Voor de op de beurs genoteerde aandelen en obligaties zijn dit de koerswaarden op de effectenbeurs bij sluiting op de laatste werkdag van het jaar. Voor niet-beursgenoteerde aandelen en deelnemingen wordt als benadering van de marktwaarde de door de eigenaar vastgestelde balanswaarde aangehouden. Dit geldt ook voor deelnemingen in buitenlandse ondernemingen. Voor andere vorderingen en schulden, zoals kredieten, is de waardering gelijk aan de waarde die bij overeenkomst door de schuldenaar moet worden terugbetaald aan de schuldeiser.

Het verschil tussen de totale waarde van vorderingen en schulden wordt aangeduid als financieel vermogen. Dit vormt een onderdeel van het vermogen van een sector. Het totale vermogen is mede afhankelijk van de waarde van het bezit aan kapitaalgoederen, zoals de eigen woning bij huishoudens en gebouwen, machines en installaties bij ondernemingen. Ook niet-financiële niet-geproduceerde activa, zoals grond en de aardgasvoorraad, staan op de balans.

Het verschil tussen twee opeenvolgende standen van vorderingen en schulden wordt verklaard uit financiële transacties en zogenoemde 'overige mutaties'. De financiële transacties komen overeen met de in de vorige paragraaf besproken resultaten. De overige mutaties bestaan in hoofdzaak uit waarderingswinsten en -verliezen van vorderingen en schulden. De laatste jaren worden deze gedomineerd door de koersstijgingen van aandelen en obligaties. Daarnaast wordt bijvoorbeeld ook de afboeking van een oninbare vordering wegens faillissement als een waardeverandering gezien.

Financiële instellingen

Begin 1998 bedroeg de waarde van de vorderingen van financiële instellingen in Nederland 3,1 biljoen gulden (zie tabel 4.17). Dit lag 0,9 biljoen, ofwel ruim 40% hoger dan aan het begin van 1995. De waarde van de schulden liep in die periode nog sterker op: van ruim 2,2 biljoen naar bijna 3,2 biljoen (+43%). Begin 1998 was er een financieel vermogenstekort van 77 miljard, meer dan vier maal zoveel als drie jaar eerder. Dit komt vooral door de sterke stijging van de tegen marktwaarde gewaardeerde aandelenschuld.

Ook het aandelenbezit groeide sterk: van 317 naar 666 miljard. Van deze toename was slechts een kwart het gevolg van per saldo aangekochte aandelen. Een veel grotere invloed hadden de koersstijgingen in deze periode: 261 miljard ofwel bijna drie kwart van de totale aanwas. Begin 1998 was van het totale aandelenbezit 389 miljard (bijna 60%) in handen van verzekeringsinstellingen. De waarde van obligaties in handen van financiële instellingen nam tussen 1995 en 1998 ook fors toe: van 320 naar 596 miljard. Van deze toename kan 229 miljard worden toe-

geschreven aan financiële transacties en 47 miljard aan koersstijgingen. De groei van de kredieten bedroeg in deze periode 313 miljard (+26%). Ongeveer de helft van deze groei betrof de kredietverlening aan huishoudens. De kredieten vormden begin 1998 de belangrijkste vorderingscategorie van financiële instellingen: ruim 1,5 biljoen gulden ofwel bijna de helft van het vorderingentotaal.

4.17 Vorderingen en schulden financiële instellingen op 1 januari

	1995	1996	1997*	1998*
	<i>mld gld</i>			
Deposito's	245	236	238	220
Obligaties	320	388	486	596
Aandelen en overige deelnemingen	317	384	505	666
Kredieten	1 200	1 278	1 367	1 513
Overige vorderingen	131	130	122	115
Totaal vorderingen	2 212	2 416	2 718	3 110
Chartaal en giraal geld	187	217	248	256
Spaargelden	222	238	255	264
Overige deposito's	379	376	392	465
Obligaties	123	152	182	216
Aandelen en overige deelnemingen	276	320	414	530
Kredieten	240	263	289	334
Voorzieningen pensioen- en levensverzekering	755	830	937	1 062
Overige schulden	48	53	51	59
Totaal schulden	2 230	2 447	2 769	3 188
Financieel vermogen	-18	-31	-51	-77

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

De schulden van financiële instellingen worden gedomineerd door de voorzieningen die pensioenfondsen en levensverzekeraars treffen om toekomstige uitkeringen te betalen. Begin 1998 bedroegen deze 1 062 miljard (33% van het schuldentotaal). Dit was 307 miljard meer dan drie jaar eerder. Ook hierbij speelden herwaarderingen (+156 miljard) een belangrijke rol. Dit komt doordat bij verzekeringsinstellingen de koersstijgingen van effecten worden 'doorgegeven' aan polishouders. Bij pensioenfondsen gebeurt dit volledig en bij levensverzekeraars gedeeltelijk. De aandelschuld groeide eveneens meer dan gemiddeld (+254 miljard of 92%). Net als bij het aandelenbezit vloeide deze groei voornamelijk voort uit koersstijgingen. Het aandeel van de spaargelden in de financiering van

financiële instellingen nam af, ondanks een toename met 42 miljard. Begin 1998 waren spaargelden goed voor ruim 8% van het schuldentotaal, begin 1995 was dit nog 10%.

Niet-financiële vennootschappen

Begin 1998 bedroeg het totaal aan vorderingen van niet-financiële vennootschappen 631 miljard gulden (zie tabel 4.18). Met een totale omvang van 1 683 miljard gingen de schulden daar ver bovenuit. Het financieel vermogenstekort overschreed daarmee de grens van één biljoen. Begin 1995 was dit nog 725 miljard gulden. De stijging van het tekort kan volledig worden toegerekend aan de koersstijgingen van aandelen van de beursgenoteerde ondernemingen. Alleen hierdoor al nam de aandelenschuld met ruim 400 miljard toe (zie ook kader 4.i).

4.18 Vorderingen en schulden niet-financiële vennootschappen op 1 januari

	1995	1996	1997*	1998*
	<i>mld gld</i>			
Chartaal en giraal geld	60	71	85	95
Overige deposito's	65	62	52	56
Aandelen en overige deelnemingen	168	197	234	272
Kredieten	136	143	169	200
Overige vorderingen	-16	-5	0	8
Totaal vorderingen	413	469	540	631
Aandelen	561	628	787	1 024
Kredieten	547	546	579	625
Overige schulden	30	30	32	33
Totaal schulden	1 138	1 203	1 397	1 683
Financieel vermogen	-725	-734	-857	-1 052

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Aandelen en overige deelnemingen vormen ook de belangrijkste vorderingen-categorie van niet-financiële vennootschappen. Begin 1998 bedroeg de waarde ervan 272 miljard, ofwel 43% van het vorderingentotaal. De invloed van koersstijgingen op de waardeontwikkeling van aandelen was overigens veel geringer dan bij financiële instellingen. Dit kwam doordat het overgrote deel van het bezit aan aandelen en overige deelnemingen betrekking heeft op buitenlandse concernonderdelen, die tegen balanswaarde worden gewaardeerd. De ontwikkeling van de balanswaarde bleef ver achter bij die van de beurswaarde van beursgenoteerde ondernemingen (zie ook kader 4.i).

Het schuldentotaal van niet-financiële vennootschappen bedroeg op 1 januari 1998 bijna 1,7 biljoen gulden. Ruim 60% daarvan (1 024 miljard) had de vorm van aandelenschuld. Begin 1995 was dit nog geen 50%. Ook deze structuurwijziging is het gevolg van de gestegen aandelenkoersen. De opgenomen kredieten kenden een veel gematigder ontwikkeling dan de aandelen (+14% in drie jaar tijd). Van 1995 op 1996 liepen de kredieten zelfs iets terug als gevolg van de 'bruteringsoperatie', die leidde tot een omvangrijke schuldsanering bij de woningcorporaties.

Kader 4.i

Beurswaarde van aandelen meer dan verdubbeld in drie jaar tijd

Balanswaarde van ondernemingen blijft ver achter bij beurswaarde

Bij de waardebepaling van aandelen tegen marktwaarde wordt onderscheid gemaakt tussen ondernemingen die wel en niet beursgenoteerd zijn. De marktwaarde van beursgenoteerde ondernemingen wordt ontleend aan de beurswaarde van de uitstaande aandelen. De beurswaarde staat onder invloed van de winstverwachtingen van de onderneming en de rendementseisen van de belegger. Verondersteld wordt dat er een relatie bestaat tussen die rendementseisen en de rente op de kapitaalmarkt. Die rente is tussen begin 1995 en begin 1998 met circa 1,5 procentpunt gedaald. Ceteris paribus leidt een dergelijke daling tot een hogere vraag naar aandelen en dus tot hogere aandelenkoersen. Wanneer ondernemingen niet-beursgenoteerd zijn wordt als waardering van de onderneming de balanswaarde aangehouden. Deze waarde is het verschil tussen de bezittingen en schulden van de onderneming, gewaardeerd tegen het door de onderneming gehanteerd waarderingstelsel. De waardeverandering van een onderneming in een jaar wordt bepaald door de ingehouden winst in dat jaar plus of min eventuele buiten de winst gehouden waardeveranderingen. Deze waarde is dus een momentopname waarin toekomstige winstverwachtingen of rendementseisen niet zijn verdisconteerd.

De balanswaarde van niet-beursgenoteerde niet-financiële vennootschappen nam tussen begin 1995 en begin 1998 met 25% toe. In dezelfde periode nam de balanswaarde van de beursgenoteerde niet-financiële vennootschappen met 43% toe. De stijging van de beurswaarde van diezelfde ondernemingen bedroeg echter 127%. Begin 1998 was de beurswaarde gelijk aan 3,5 maal de balanswaarde. Begin 1995 was dit verhoudingsgetal nog 2,2. De beurswaarde is in die drie jaar bijna 60% meer gestegen dan op grond van de balanswaardeontwikkeling mocht worden verwacht. Dit kan worden beschouwd als het verdisconteerde effect van omhoog geschroefde winstverwachtingen en naar beneden bijgestelde rendementseisen, onder invloed van de gedaalde kapitaalmarktrente.

Overheid

Het financieel vermogenstekort van de overheid nam tussen begin 1995 en 1998 met 95 miljard ofwel 34% toe tot 374 miljard gulden (zie tabel 4.19). Van de toename is 38 miljard toe te schrijven aan de koerstijging van de verhandelbare staatsschuld (obligaties). Van het restant (57 miljard) kan circa 35 miljard worden beschouwd als het eenmalig effect van de 'bruteringsoperatie'. Afgezien van deze effecten nam het negatief financieel vermogen in drie jaar tijd toe met ongeveer 23 miljard. Dit is ruim 8% ofwel gemiddeld ruim 2,5% per jaar. Overigens heeft het financieel vermogen van de overheid een andere inhoud dan de EMU-schuld (zie kader 4.j).

Kader 4.j

EMU-schuld van de overheid groter dan het financieel vermogenstekort *Relatie tussen EMU-schuld en financieel vermogenstekort van de overheid*

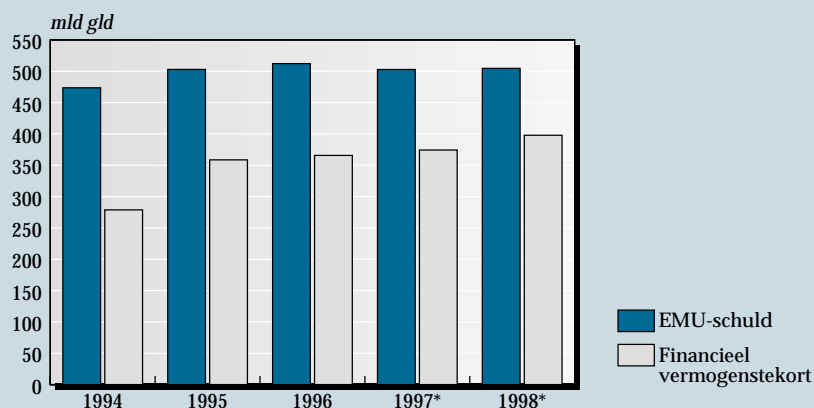
Begin 1999 was het financieel vermogenstekort van de overheid 107 miljard gulden lager dan de EMU-schuld vóór revisie. Vijf jaar eerder was dit verschil zelfs 195 miljard.

Het belangrijkste verschil tussen beide begrippen betreft de vorderingen van de overheid. In de EMU-schuld worden de vorderingen op de andere sectoren en het buitenland buiten beschouwing gelaten, terwijl ze in de berekening van het financieel vermogenstekort in mindering worden gebracht op de schulden. Daardoor was begin 1999 het financieel vermogenstekort 168 miljard gulden lager dan de EMU-schuld.

Een tweede verschilpunt betreft de waardering van de verhandelbare staatsschuld (obligaties). In de EMU-schuld worden deze gewaardeerd tegen de aflossingswaarde, terwijl bij het financieel vermogenstekort waardering tegen koerswaarden plaatsvindt. Begin 1999 lag de totale koerswaarde van staatsobligaties 53 miljard hoger dan de aflossingswaarde. Dit komt omdat de actuele marktrente lager lag dan de gemiddelde nominale rente.

Het derde en laatste verschil heeft te maken met de sectorafbakening van de overheid. Bij de vaststelling van het financieel vermogenstekort is rekening gehouden met de sectorafbakening volgens de meest recente internationale richtlijnen (ESR 95). Bij de berekening van de EMU-schuld is dit niet gebeurd. Daardoor liggen de schulden volgens het financieel vermogenstekort zo'n 8 miljard hoger.

EMU-schuld en financieel vermogenstekort van de overheid

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Het teruglopende verschil tussen de EMU-schuld en het financieel vermogenstekort kent twee belangrijke oorzaken. De eerste oorzaak is de dalende rente. Daardoor is de koerswaarde van de staatsobligaties sneller gegroeid dan de aflossingswaarde. Begin 1999 lag de koerswaarde 53 miljard gulden hoger dan de aflossingswaarde, terwijl vier jaar eerder dit verschil slechts 1 miljard bedroeg. De tweede oorzaak is de afname van de vorderingen van de overheid op de andere sectoren en het buitenland. Begin 1999 lagen deze 35 miljard lager dan aan het begin van 1995. Door bijvoorbeeld de bruteringsoperatie namen de vorderingen op niet-financiële ondernemingen met ongeveer 25 miljard gulden af.

4.19 Vorderingen en schulden overheid op 1 januari

	1995	1996	1997*	1998*
	<i>mld gld</i>			
Aandelen en overige deelnemingen	78	76	85	89
Kredieten	129	78	77	76
Overige vorderingen	29	36	39	19
Totaal vorderingen	236	191	200	184
Kortlopende waardepapieren	8	13	15	13
Obligaties	285	346	371	387
Kredieten	219	188	176	156
Overige schulden	3	3	3	3
Totaal schulden	514	549	566	559
Financieel vermogen	-279	-359	-366	-374

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

De gevolgen van de 'bruteringsoperatie' zijn duidelijk zichtbaar in de afname van de verstrekte kredieten van 1995 op 1996. De halvering van de overige vorderingen van 1997 op 1998 hangt samen met de liquidatie van tegoeden van het Rijk bij De Nederlandsche Bank NV. Deze balansverkortings is gebruikt voor vermindering van de staatsschuld in verband met de gewenste toetreding van ons land tot de EMU. Daarvoor waren immers de cijfers ultimo 1997 doorslaggevend.

Duidelijk zichtbaar bij de schulden is de geleidelijke omzetting van de onderhands geplaatste kredieten in verhandelbare staatsobligaties. De stand van de opgenomen kredieten is in drie jaar tijd met 63 miljard of 29% afgenomen. Begin 1998 was het aandeel van de kredieten in het schuldentotaal 28%. Drie jaar eerder was dit nog bijna 43%.

Huishoudens en instellingen zonder winstoogmerk

De huishoudens en instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens (IZWh) zijn de enige sector met een financieel vermogensoverschot (zie tabel 4.20). Begin 1995 bedroeg dit overschot ruim 1,1 biljoen gulden. Drie jaar later was dit opgelopen tot ruim 1,5 biljoen. Zowel de vorderingen als de schulden namen in die drie jaar sterk toe: respectievelijk met 39% en 42%. De scherpe stijging van de schulden, vooral woninghypotheken, heeft het financieel vermogen van huishoudens dus niet aangetast. Dit staat overigens nog los van de waardstijging van het eigenwoningbezit dat tot uiting komt in het niet-financiële vermogen van huishoudens.

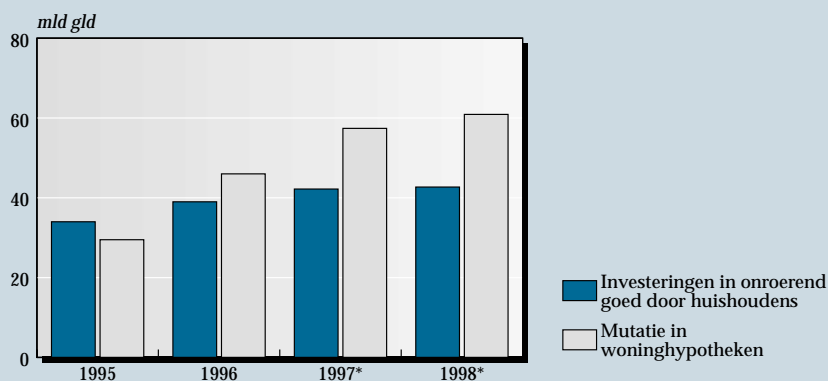
Kader 4.k

Ook in 1998 groeien de uitstaande woninghypotheken explosief

Woninghypotheken worden steeds meer gebruikt voor consumptie en beleggingen

Begin 1999 bedroeg de uitstaande schuld aan woninghypotheken 497 miljard. In 1998 groeide deze met 60 miljard. In 1997 werd ook al een stijging van 57 miljard waargenomen. In deze beide jaren bedroegen de bruto investeringen door huishoudens in onroerend goed ongeveer 42 miljard gulden. In 1997 en 1998 werd dus respectievelijk 15 en 18 miljard meer aan hypothecair krediet opgenomen dan aan onroerend goed werd aangekocht. In 1996 was dit verschil nog maar 7 miljard. In 1995 was de toename van de woninghypotheken ruim 4 miljard lager dan de investeringen in onroerend goed.

Investeringen in onroerend goed en mutatie in woninghypotheken

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Waarom in 1997 en 1998 de extra financiële middelen uit woninghypotheken zijn besteed valt niet exact te kwantificeren. In wezen zijn er twee bestedingsmogelijkheden: uitbreiding van het bezit aan vorderingen (aandelen, coöpsopolissen, banktegoeden en dergelijke) en consumptieve uitgaven. De gegevens over 1997 wijzen uit dat huishoudens aanzienlijk meer dan in voorgaande jaren hebben belegd in aandelen, namelijk voor 24 miljard. Ten opzichte van 1996 betekent dit een stijging van 18 miljard (zie ook paragraaf 4.4). Het is aannemelijk dat een aanzienlijk deel hiervan is gefinancierd met hypothecair krediet, bijvoorbeeld door middel van beleggingshypotheken.

Aan de andere kant kunnen de omvangrijke aankopen van aandelen in 1997 ook zijn gefinancierd uit de liquidatie van andere vorderingen. Ook hiervoor zijn namelijk aanwijzingen. Zo werd in 1997 per saldo voor 4 miljard aan obligaties verkocht, terwijl het jaar ervoor nog voor 4 miljard werd aangekocht. Bovendien viel in 1997 de groei van de spaargelden 5 miljard lager uit dan in 1996. In totaliteit ontstond hierdoor een extra financiële ruimte van 13 miljard. Ook daarvan kan een flink gedeelte zijn gebruikt voor de aankoop van aandelen. In ieder geval mag worden aangenomen dat het extra hypothecair krediet vooral in 1998 heeft bijgedragen aan een hogere consumptie door huishoudens (zie ook paragraaf 4.1). Uiteraard is hierdoor de kwetsbaarheid van de consumptiegroei en daarmee van de economische ontwikkeling van ons land voor een daling van de huizenprijzen ook groter geworden.

4.20 Vorderingen en schulden huishoudens (incl. IZWh) op 1 januari

	1995	1996	1997*	1998*
	<i>mld gld</i>			
Chartaal en giraal geld	90	97	107	113
Spaargelden	216	229	243	252
Overige deposito's	41	39	38	43
Aandelen en overige deelnemingen	280	314	361	466
Obligaties	45	51	56	51
Voorzieningen pensioen- en levensverzekering	751	826	934	1 056
Overige vorderingen	63	67	70	79
Totaal vorderingen	1 486	1 623	1 808	2 061
Kortlopende kredieten	33	36	40	47
Langlopende kredieten	348	382	431	494
Totaal schulden	381	418	471	540
Financieel vermogen	1 105	1 205	1 337	1 520

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Bij de vorderingen namen de voorzieningen voor pensioen- en levensverzekering in drie jaar tijd het sterkst toe: met ruim 40% ofwel 305 miljard gulden. Deze groei was het gevolg van 269 miljard gulden aan premies en aan polishouders toegerekend beleggingsinkomen, minus 118 miljard aan uitkeringen. Daarnaast droegen herwaarderingen 154 miljard bij aan deze groei. Die herwaarderingen waren het gevolg van de koerswinsten op effecten, waarin door pensioenfondsen en levensverzekeraars is belegd. Door pensioenfondsen worden deze koerswinsten volledig doorgegeven aan de polishouders. Levensverzekeraars doen dit alleen voorzover de polishouder het beleggingsrisico draagt.

Het bezit aan aandelen en overige deelnemingen steeg tussen begin 1995 en begin 1998 met ruim 66% van 280 miljard naar 466 miljard. Deze toename van 186 miljard gulden is voor maar liefst 84% afkomstig uit koersstijgingen en andere herwaarderingen. De overige 16% (30 miljard) werd per saldo aangekocht, waarvan 24 miljard in 1997, het jaar van de echte beurshausse.

De langlopende schulden van huishoudens en IZWh bestonden begin 1998 voor bijna 90% (437 miljard gulden) uit woning hypotheek (zie kader 4.k). De rest van de schuld (kort- en langlopend) bestond voor 32 miljard uit consumptief krediet en voor 71 miljard uit overige kredietvormen, waaronder bedrijfskredieten aan zelfstandigen.

De balans van Nederland ten opzichte van het buitenland

De balans van Nederland ten opzichte van het buitenland (zie tabel 4.21) bestaat uitsluitend uit financiële verhoudingen. Kapitaalgoederen komen op die balans per definitie niet voor. Voor zover ingezetenen onroerend goed bezitten in het buitenland wordt dit beschouwd als een vordering (een directe investering). Het financieel vermogen van Nederland ten opzichte van het buitenland is dus tegelijkertijd het totale vermogen.

4.21 Balans van Nederland ten opzichte van het buitenland op 1 januari

	1995	1996	1997*	1998*
<i>mld gld</i>				
Deposito's en spaargelden	219	226	220	211
Aandelen	118	147	188	257
Directe investeringen	182	209	248	289
Obligaties	88	115	167	240
Kredieten	226	241	289	386
Overige vorderingen	83	75	74	62
Totaal vorderingen	916	1 013	1 186	1 444
Deposito's en spaargelden	238	258	289	358
Aandelen	183	209	313	451
Directe investeringen	112	124	139	156
Obligaties	149	180	184	200
Kredieten	143	151	186	247
Overige vorderingen	9	9	11	14
Totaal schulden	833	931	1 123	1 427
Vermogen	83	81	63	17

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Verrassend genoeg daalt het vermogen van Nederland ten opzichte van het buitenland de laatste jaren. Op grond van de enorme structurele betalingsbalansoverschotten van ons land mocht een stijging van het vermogen worden verwacht. In de jaren 1995 tot en met 1997 boekte Nederland in totaliteit een vorderingenoverschot met het buitenland van maar liefst 122 miljard gulden, terwijl het financieel vermogenoverschot terugliep van 83 miljard begin 1995 naar 17 miljard begin 1998. Bij elkaar genomen heeft Nederland in drie jaar tijd dus een waardeverlies van ten opzichte van het buitenland geleden van bijna 190 miljard gulden. Ook dit kan worden verklaard uit de explosieve ontwikkeling van de aandelenkoersen.

Het buitenlands bezit aan beursgenoteerde aandelen in Nederlandse bedrijven is aanzienlijk groter dan andersom (zie tabel 4.21). Gezien het internationale karakter van de grote Nederlandse ondernemingen is dit op zich niet verrassend. Begin 1998 bedroeg het aandelenbezit van het buitenland in Nederlandse ondernemingen 451 miljard. Dit bedrag is exclusief de waarde van directe investeringen (de deelnemingen van buitenlandse bedrijven in Nederlandse ondernemingen). Op dit aandelenbezit van buitenlanders werd in de jaren 1995 tot en met 1997 circa 275 miljard aan koerswinst geboekt. Het buitenlands aandelenbezit van Nederland had begin 1998 een waarde van 257 miljard. De waarderingswinst daarop bedroeg in die drie jaar 'slechts' 90 miljard. Per saldo werd dus door Nederland een waarderingsverlies op aandelen geleden van 185 miljard, waarvan ongeveer de helft in 1997. Dit verlies wordt niet alleen verklaard uit het verschil in de omvang van het bezit. Een rol speelde ook dat de stijging van de beurswaarde van Nederlandse ondernemingen duidelijk uitging boven het wereldgemiddelde.

Bij de directe investeringen van Nederland in het buitenland gaat het om de deelnemingen in het aandelenkapitaal van buitenlandse concernonderdelen. Begin 1998 bedroeg de waarde daarvan 289 miljard gulden. Deze deelnemingen zijn gewaardeerd tegen balanswaarde en niet, zoals het aandelenbezit, tegen beurswaarde. De balanswaarde van bedrijven ligt doorgaans aanzienlijk lager dan de beurswaarde (zie kader 4.i). Het is dus aannemelijk dat de waarde van de Nederlandse directe investeringen wordt onderschat, voorzover deze investeringen betrekking hebben op beursgenoteerde ondernemingen. De omvang van die onderschatting valt niet te achterhalen, omdat niet kan worden bepaald welke directe investeringen in het buitenland beursgenoteerd zijn. Voor de buitenlandse investeringen in Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen is dit wel mogelijk. In de waarde van 156 miljard van begin 1998 is daarom een waardecorrectie opgenomen voor het verschil tussen balans- en beurswaarde. Deze bijtelling bedraagt ruim 10 miljard.

Opvallend is het verloop van het obligatiebezit. Begin 1998 bedroeg het Nederlands bezit aan buitenlandse obligaties 240 miljard gulden. Dit was 40 miljard meer dan het buitenlands bezit aan Nederlandse obligaties. Begin 1995 was de situatie omgekeerd. Toen bezat het buitenland 61 miljard meer aan Nederlandse obligaties dan Nederland aan obligaties in het buitenland had. Deze omslag is het resultaat van omvangrijke aankopen door verzekeraars en banken, die op grote schaal buitenlandse obligaties en aandelen kochten, in totaal voor 86 miljard. De kredietverlening aan het buitenland lag begin 1998 bijna 100 miljard hoger dan een jaar eerder. Daartegenover staat een toename van de schulden in

de vorm van deposito's met bijna 70 miljard. Bij deze ontwikkelingen speelden vooral de banken een rol. De buitenlandse depositotegoeden bij deze instellingen stegen met 67 miljard en de aan banken verstrekte kredieten met 45 miljard.

4.6 'Dual acting'

In Nederland is het aandeel van rechtspersoonlijkheid bezittende ondernemingen (BV's, NV's en dergelijke) in de totale toegevoegde waarde van Nederland hoog: ruim twee derde. Verder wordt ook nog zo'n 14% van de toegevoegde waarde binnen overheidsinstellingen voortgebracht. Zelfstandige ondernemers nemen slechts 18% voor hun rekening. Instellingen zonder winst oogmerk spelen nauwelijks een rol; alleen in de bedrijfstakken cultuur, sport en recreatie (5%), en overige particuliere dienstverlening (19%; vakbonden, kerken, enzovoorts) hebben zij een noemenswaardig aandeel in de toegevoegde waarde.

Kader 4.1

Bedrijfstakken en institutionele sectoren

Indelingen in de nationale rekeningen

Bij de beschrijving van de Nederlandse economie worden bedrijven en (overheids)instellingen op twee manieren ingedeeld. Ten eerste wordt bij de beschrijving van het productieproces (productie, verbruik, betaalde lonen en salarissen, exploitatiesaldo, investeringen) een indeling gemaakt naar bedrijfstakken.

Het soort goederen en/of diensten dat een bedrijf produceert is in dit geval bepalend. Bedrijven die vooral landbouwproducten voortbrengen worden bijvoorbeeld ondergebracht in de bedrijfstak 'landbouw, bosbouw en visserij', terwijl een school wordt ingedeeld in de bedrijfstak 'onderwijs'. Soms wordt bij de indeling naar bedrijfstakken een bedrijf of instelling opgesplitst. Dit is bijvoorbeeld het geval bij grote bedrijven die duidelijk verschillende goederen met een sterk uiteenlopende productietechnologie produceren (bijvoorbeeld wasmiddelen en ijsjes).

De tweede groepering van bedrijven en instellingen is naar zogenaamde institutionele sectoren. In de opstellingen van deze sectoren worden alle economische transacties beschreven, dus niet alleen de transacties die samenhangen met het productieproces maar ook de transacties op het vlak van de inkomensverdeling en financiering.

Uitgangspunt bij de indeling naar sectoren is het economisch gedrag. Zo wijkt het economisch gedrag van een eenmanszaak af van dat van een rechtspersoonlijkheid bezittende onderneming of een overheidsinstelling. Er worden vijf hoofdsectoren onderscheiden: niet-financiële vennootschappen, financiële instellingen (vennootschappen), overheid, huishoudens en instellingen zonder winst oogmerk ten behoeve van huishoudens. De eerste twee sectoren leveren hun producten tegen een commerciële prijs, al dan niet gesubsidieerd. Hier zitten dus ook overheidsbedrijven bij, zoals Schiphol en NS goederen- en personenvervoer. De Nederlandsche Bank behoort per definitie tot (een aparte subsector van) de financiële instellingen. Verder worden bedrijven van zelfstandigen bij de indeling naar sectoren samengevoegd met de huishoudens waarvan zij een onderdeel zijn.

Sinds dit jaar is het voor het eerst mogelijk om een kruistabel te maken van bedrijfstakken en (institutionele) sectoren. Zo kan worden vastgesteld wat voor soort bedrijven actief zijn in de onderscheiden bedrijfstakken, of andersom in welke bedrijfstakken de sectoren hun (bedrijfsmatig) inkomen genereren.

De ontwikkeling van de toegevoegde waarde van zelfstandige ondernemers bleef in 1996 en 1998 duidelijk achter bij die van de niet-financiële BV's, NV's en dergelijke. Vooral de matige ontwikkelingen in de landbouw zijn hieraan debet.

4.22 Aandelen van sectoren in de toegevoegde waarde (bruto, factorkosten) per bedrijfstak, 1998*

	Niet-financiële vennootschappen	Zelfstandigen	Financiële vennootschappen	Overheidsinstellingen	Instellingen zonder winst-oogmerk t.b.v. huishoudens
<i>aandelen in % totale toegevoegde waarde per bedrijfstak</i>					
Landbouw, bosbouw en visserij	20,3	79,3	.	0,4	.
Delfstoffenwinning	99,8	0,2	.	.	.
Industrie	91,4	4,7	.	3,9	.
Energie en waterleidingbedrijven	100,0
Bouwnijverheid	77,7	22,3	.	.	.
Handel, horeca en reparatie	73,9	26,1	.	.	.
w.o.					
Autohandel (incl. benzinstations)	64,1	35,9	.	.	.
Groothandel	89,0	11,0	.	.	.
Detailhandel en reparatie	64,3	35,7	.	.	.
Horeca	44,1	55,9	.	.	.
Vervoer, opslag en communicatie	91,1	7,1	.	1,8	.
w.o. Vervoer over water	62,9	37,1	.	.	.
Financiële en zakelijke dienstverlening	52,0	24,0	21,9	2,0	.
w.o.					
Financiële hulpactiviteiten	.	19,4	80,6	.	.
Exploitatie van onroerend goed	44,5	55,5	.	.	.
Juridische/economische dienstverlening	75,6	24,3	0,1	.	.
Reclamebureaus	80,0	20,0	.	.	.
Uitzendbureaus en dergelijke	84,3	1,2	.	14,5	.
Overheid	.	.	.	100,0	.
Zorg en overige dienstverlening	64,7	23,1	0,0	9,1	3,0
w.o.					
Gezondheids- en welzijnszorg	73,6	18,7	.	7,6	0,1
Milieudienstverlening	55,1	2,1	.	42,8	.
Cultuur, sport en recreatie	65,3	23,0	.	7,1	4,6
Totaal	62,7	17,5	5,7	13,9	0,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Zelfstandige ondernemers vooral actief in landbouw, handel en horeca

Ongeveer 80% van de toegevoegde waarde binnen de landbouw, bosbouw en visserij wordt voortgebracht door zelfstandige ondernemers. Daarnaast zijn zelfstandigen prominent aanwezig in de horeca (56%) en de handel. Binnen de handel hebben zij vooral een sterke positie in de detailhandel en reparatie (36%), en de autohandel (inclusief benzinstations). Bij de bouwnijverheid, de financiële en zakelijke dienstverlening, en de zorg en overige dienstverlening bedraagt het aandeel van zelfstandige ondernemers steeds iets minder dan een kwart.

Een groot deel van de financiële en zakelijke diensten door zelfstandigen wordt gevormd door de 'toegerekende huurwaarde' van eigen woningen. In de nationale rekeningen wordt de bezitter van een eigen woning namelijk beschouwd als een zelfstandige ondernemer die zijn woning aan zichzelf 'verhuurt'. De huurwaarde wordt daarbij bepaald aan de hand van de huur van een vergelijkbare huurwoning (zie ook kader 4.e). Zelfstandigen hebben een aandeel van ongeveer 20% bij de financiële hulpactiviteiten (assurantietussenpersonen, financiële bemiddeling, enzovoorts), de reclamebureaus en de juridische en economische dienstverlening. In een aantal gevallen gaat het hier om maatschappen; maatschappen met meer dan 100 werknemers worden overigens ingedeeld in de sector (niet-financiële) vennootschappen.

Bij de zorg en overige dienstverlening treft men eenmanszaken en dergelijke aan in de cultuur, sport en recreatie (23%) en in de gezondheids- en welzijnszorg (19%). Dit laatste betreft onder andere huisartsen en medisch specialisten. Verder zijn veel huishoudens zelfstandige ondernemers, omdat zij personeel in dienst hebben voor kinderoppas, schoonmaak en andere huishoudelijke diensten.

De sector overheid ook actief in de milieudienstverlening en uitzendbureaus

Buiten de bekende overheidsdiensten, zoals overheidsbestuur en sociale verzekering, defensie en onderwijs, brengt de sector overheid ook andere goederen en diensten voort. Zo bedraagt het aandeel van de overheid in de toegevoegde waarde van de milieudienstverlening 43% in 1998. Het betreft hier vooral de gemeentelijke reinigingsdiensten. De overige industrie (sociale werkplaatsen) en het speuren ontwikkelingswerk (NWO, ZWO en onderzoeksinstellingen van universiteiten) kennen overheidsaandelen van om en nabij 30%. Ten slotte worden banenpools, Melkertbanen en dergelijke geregistreerd bij de uitzendbureaus, en dragen zo bij tot een aandeel van de overheid ter grootte van ongeveer 15% in deze bedrijfstak.

De sector overheid vinden we ook terug bij zaken als dienstverlening, zoals vervoer (onder andere Rail-infrastructuur), gezondheids- en welzijnszorg (basisgezondheidsdiensten, opvangtehuizen, asielzoekerscentra en dergelijke) en cultuur, sport en recreatie. Sommige diensten van bibliotheken, musea en sportaccommodaties vormen onderdeel van het algemeen overheidsbestuur.

Eenmanszaken blijven achter bij NV's en BV's

De groei van de toegevoegde waarde van zelfstandige bedrijven is de afgelopen drie jaar achtergebleven bij die van niet-financiële vennootschappen. Terwijl de waardeontwikkeling in 1997 nagenoeg gelijk was, moesten eenmanszaken en dergelijke in 1996 en 1998 ongeveer 1,5 procentpunt inleveren ten opzichte van de niet-financiële bedrijven met rechtspersoonlijkheid. Ongerekend de florerende exploitatie van onroerend goed, in dit geval de snelstijgende toegerekende huurwaarde van eigen woningen, bedroeg het verschil in waardeontwikkeling zelfs ongeveer 2,5 procentpunt.

Zowel in 1996 als in 1998 was vooral de dalende toegevoegde waarde in de landbouw verantwoordelijk voor het achterblijven van de eenmanszaken en dergelijke (-0,9% in 1996 en -8,2% in 1998). Met een aandeel van ongeveer 15% is deze bedrijfstak erg belangrijk voor de totale inkomensontwikkeling van zelfstandigen. In 1996 kwam daar de daling van de toegevoegde waarde in de handel en horeca met -0,8% nog bij.

4.23 Waarde-ontwikkeling van de toegevoegde waarde (bruto, factorkosten)

	Niet-financiële vennootschappen			Zelfstandigen		
	1996	1997*	1998*	1996	1997*	1998*
<i>waardemutaties in %</i>						
Landbouw, bosbouw en visserij	5,9	10,2	4,3	-0,9	6,4	-8,2
Delfstoffenwinning	18,4	1,0	-11,5	.	.	.
Industrie	0,0	5,2	4,0	2,9	6,5	4,5
Energie en waterleidingbedrijven	5,3	6,3	5,3	.	.	.
Bouwnijverheid	2,7	5,9	6,3	2,5	5,0	5,4
Handel, horeca en reparatie	2,9	4,8	4,9	-0,8	5,6	5,7
Vervoer, opslag en communicatie	2,5	8,8	6,2	4,4	6,5	5,8
Financiële en zakelijke dienstverlening	12,3	11,3	11,4	8,6	9,1	8,1
Idem, exclusief exploitatie van onroerend goed	13,8	12,9	13,5	10,2	13,5	9,8
Overheid
Zorg en overige dienstverlening	4,5	3,9	5,5	2,5	3,0	5,6
Totaal	4,7	6,5	5,6	3,2	6,5	4,2
Idem, exclusief exploitatie van onroerend goed	4,5	6,4	5,6	1,7	6,2	3,2

Bron: Nationale rekeningen 1998.

In de financiële en zakelijke dienstverlening was de ontwikkeling van de toegevoegde waarde in alle jaren duidelijk bovengemiddeld, zowel voor zelfstandige ondernemers als voor NV's, BV's, en dergelijke. Vooral in 1996 en in 1998 lag de

groei bij de niet-financiële vennootschappen daarbij hoger dan die bij zelfstandige bedrijven.

Met ongeveer 25% en 17% leveren de industrie en de handel en horeca een aanzienlijke bijdrage aan de toegevoegde waarde van niet-financiële vennootschappen. In de afgelopen drie jaren bleef de waardeontwikkeling voor beide bedrijfstakken achter bij het gemiddelde van alle niet-financiële vennootschappen. In 1998 trad overigens een sterke daling (-11,5%) op van de toegevoegde waarde van vennootschappen die actief zijn in de delfstoffenwinning, onder andere als gevolg van dalende olieprijsen.

Inkomensontwikkeling zelfstandigen zeer gematigd

Na aftrek van betaalde lonen en salarissen resteert voor niet-financiële vennootschappen het exploitatie-overschot en voor eenmanszaken en dergelijke het gemengd inkomen. Het laatstgenoemde saldo bevat naast het exploitatie-overschot ook een impliciete vergoeding voor de arbeid van de zelfstandige en zijn of haar eventueel meewerkende gezinsleden.

Evenals de toegevoegde waarde, kende het gemengd inkomen van zelfstandigen een zeer matige ontwikkeling in 1996 en 1998. Exclusief de exploitatie van onroerend goed nam het gemengd inkomen toe met 1,2% respectievelijk 2,5%. Het bleef daarmee in beide jaren ongeveer 3 procentpunt achter bij de toename van het exploitatie-overschot van niet-financiële vennootschappen. In 1997 steeg het gemengd inkomen wel fors, met 6,5%. Ook in dat jaar was evenwel sprake van een achterblijven bij niet-financiële vennootschappen, met ongeveer 2 procentpunt. Al met al is het (gemengd) inkomen per zelfstandige in drie jaar tijd slechts met 4% gestegen. Uiteraard is dit een gemiddelde en kan het beeld voor individuele zelfstandigen sterk hiervan afwijken.

Bijlage: De revisie en inkomensverdeling en financiering

Na revisie is het netto nationaal inkomen (NNI) in 1995 6,4 miljard gulden hoger dan vóór revisie. Deze opwaartse bijstelling is fors lager dan die van het bruto binnenlands product (BBP) (+26,4 miljard). Dit komt vooral doordat de hogere raming van de afschrijvingen wel invloed heeft op het *bruto* binnenlands product, maar niet op het *netto* nationaal inkomen. Een belangrijke positieve bijdrage aan de waarde van het NNI vormt de gewijzigde registratie van ingehouden winsten op directe buitenlandse investeringen. Hierdoor neemt in 1995 het per saldo betaalde inkomen aan Nederland toe met 8,1 miljard gulden. Door de revisie is ook de verdeling van het NNI over de sectoren gewijzigd. Het aandeel van de overheid is gedaald ten gunste van de aandelen van de andere sectoren. Dit komt vooral door een forse neerwaartse bijstelling van de belastingen op productie en invoer (-10,4 miljard) als gevolg van een engere afbakening van deze belastingen en de gewijzigde registratie van de EU-belastingen en -subsidies (zoals de invoerrechten en de landbouwsubsidies). Deze EU-belastingen en -subsidies worden niet meer over de sector overheid geleid, maar geregistreerd als rechtstreekse transacties tussen de direct betrokken sectoren en het buitenland.

4.24 Verandering in nationaal en beschikbaar inkomen, 1995

	Vóór revisie	Na revisie	Vershil
	<i>mld gld</i>		
Nationaal inkomen (netto, marktprijzen)	567,0	573,4	6,4
Vennootschappen	66,8	71,3	4,6
Overheid	49,9	44,2	-5,7
Huishoudens incl. IZWh	450,3	457,8	7,5
Beschikbaar inkomen (netto)	558,7	568,3	9,6
Vennootschappen	46,7	84,1	37,4
Overheid	79,4	134,6	55,2
Huishoudens incl. IZWh	432,6	349,6	-83,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen.

Het beschikbaar nationaal inkomen komt in 1995 na de herziening 9,6 miljard hoger uit dan voorheen. Deze toename is aanzienlijk hoger dan die van het NNI. Dit hangt samen met de hiervoor reeds vermelde wijziging van de registratie van de EU-belastingen en -subsidies. Door de directe registratie vervallen bij de overheid ook de met deze belastingen en subsidies samenhangende afdrachten aan en vergoedingen van de EU. Omdat de betalingen aan het buitenland aanzienlijk hoger zijn dan de ontvangsten uit het buitenland, heeft deze wijziging een positief effect op het beschikbaar inkomen. Betreffende de verdeling van het beschik-

baar inkomen over sectoren valt op dat de aandelen van de overheid en de vennootschappen fors zijn toegenomen ten koste van het aandeel van huishoudens. In de eerste plaats hangt dit samen met de gewijzigde registratie van de sociale uitkeringen in natura, zoals de uitkeringen in het kader van de Ziekenfondswet en de AWBZ. Omdat deze uitgaven na revisie worden gerekend tot de consumptieve bestedingen door de overheid, maken ze ook deel uit van het beschikbaar inkomen van de overheid. Voorheen echter werden zij, samen met de sociale uitkeringen in geld, geregistreerd als inkomensoverdrachten van de overheid aan huishoudens en vormden daardoor geen onderdeel van het beschikbaar inkomen (en consumptieve bestedingen) van de overheid maar van dat van huishoudens. In de tweede plaats heeft de gewijzigde registratie van de pensioentransacties geleid tot een fors hoger beschikbaar inkomen van de financiële instellingen ten koste van dat van de huishoudens.

Waardeveranderingen door koersverschillen beter in kaart gebracht

Door de herziening wordt de beschrijving van financiële instellingen aangepast aan de ontwikkelingen van de laatste jaren. Bij levensverzekeringen met een beleggingselement zijn waardeveranderingen door koersverschillen van de beleggingen voortaan niet meer van invloed op de productie. Bij schadeverzekeringen wordt voortaan de opbrengst van beleggingen (zoals rente en dividend) in de productie meegenomen. Verder worden de opbrengsten van het eigen vermogen van verzekeraars niet meer meegerekend als onderdeel van de productie. In totaal leiden de wijzigingen in 1995 tot een verhogend effect op de BBP-raming van 2,4 miljard gulden. Ook bij de banken worden de opbrengsten van het eigen vermogen niet meer meegerekend als onderdeel van de productie. Dit resulteert in een substantiële verlaging van de 'rentemarge'. Deze vormt van oudsher de kern van de productie van het bankwezen en bestaat – kort gezegd – uit het verschil tussen de opbrengsten van de uitgezette middelen en de rentelasten op de aangetrokken middelen. Omdat deze wijzigingen gecompenseerd worden door een evenredige aanpassing van het 'verbruik toegerekende bankdiensten', is er per saldo geen effect op het BBP.

Door de toegenomen internationalisatie omvat het bedrijfsresultaat van steeds meer bedrijven ook inkomsten uit directe investeringen in het buitenland. Door de herziening worden deze beter zichtbaar gemaakt, omdat voortaan ook de ingehouden winsten op directe investeringen in het buitenland tot het inkomen van Nederlandse bedrijven worden gerekend. Omgekeerd worden de ingehouden winsten van in Nederland gevestigde dochters van buitenlandse ondernemingen uitgekeerd als inkomen aan het buitenland. Voorheen werden alleen de uitgekeerde winsten geregistreerd. Deze wijziging heeft geen gevolgen voor het BBP, dat de in Nederland gevormde inkomens omvat. Zij heeft wel een verhogend effect op het bruto nationaal product (BNP) en het netto nationaal inkomen (NNI), die de inkomens van Nederlandse ingezetenen meten. Tevens nemen hier-

door de directe investeringen in het buitenland fors toe (immers nu inclusief de investering van de ingehouden winst in buitenlandse dochterondernemingen); dit komt in de nationale rekeningen tot uiting als een financiële transactie, te weten een toename van de aandelen en overige deelnemingen van vennootschappen.

Veranderingen bij belastingen en subsidies

In het nieuwe ESR is de afbakening van subsidies en belastingen enerzijds en de aan- en verkopen van goederen en diensten door de overheid anderzijds nauwkeuriger vastgelegd. Voor Nederland betekent dit onder andere dat reinigingsrechten, paspoortleges en dergelijke voortaan worden gezien als betalingen voor diensten en niet meer als belastingen. Inschrijfgelden voor de Kamers van Koophandel daarentegen worden voortaan wél gezien als belastingen. Per saldo valt de BBP-raming door de herziene afbakening met 0,6 miljard gulden lager uit. Bij de subsidies worden voor het eerst loonsubsidies geregistreerd bij enkele researchinstellingen, gemeenten en andere niet-marktproducenten. Voorheen werden deze opgevat als inkomensoverdrachten. Het BBP wordt hierdoor met 0,3 miljard gulden verlaagd. Verder worden betalingen door de overheid aan marktproducenten in verband met leveringen aan huishoudens in het kader van sociale risico's en behoeften niet langer als subsidie gezien. Het gaat met name om betalingen aan academische ziekenhuizen, die voortaan als aankopen door de overheid worden geregistreerd en (dus) deel uitmaken van de consumptieve bestedingen door de overheid. Dit heeft een verhogend effect op het BBP van 1,0 miljard gulden. Per saldo leiden de herzieningen bij de subsidies dus tot een opwaartse bijstelling van het BBP van 0,7 miljard. Verder worden de betalingen van de overheid aan de Nationale Investeringsbank voor Ontwikkelingslanden (NIO) en enkele onderdelen van de NS niet meer als subsidie geregistreerd, omdat deze instellingen voortaan tot de overheid worden gerekend.

Kadaster geen overheidsbedrijf meer

Het ESR 1995 bakent het onderscheid tussen marktproducenten en niet-marktproducenten (overheid en instellingen zonder winst oogmerk ten behoeve van huishoudens) scherper af. In samenhang met de wijzigingen bij de belastingen en subsidies betekent dit dat het Kadaster niet langer als overheidseenheid wordt beschouwd maar als marktbedrijf. De taakorganisaties van de NS (zoals NS-Railinfra) en de Nederlandse Investeringsbank voor Ontwikkelingslanden (NIO) daarentegen worden voortaan juist als onderdeel van de overheid behandeld. Per saldo neemt het BBP in marktprijzen door deze wijzigingen toe met 1,3 miljard gulden.

De toepassing van nieuwe inzichten heeft geleid tot enkele wijzigingen in de afbakening van financiële instellingen. De belangrijkste daarvan betreft de exploitatie van onroerend goed. Deze wordt voortaan geregistreerd als expliciete

nevenactiviteit van de financiële instellingen zelf. Voorheen werd dit beschreven binnen de sector niet-financiële vennootschappen. Ten slotte omvatten de financiële instellingen na revisie enkele instellingen die voorheen tot de (wettelijke) sociale verzekeringsinstellingen werden gerekend, zoals VUT-fondsen.

5. Productiefactoren

De huidige en toekomstige mogelijkheden voor economische groei van ons land worden bepaald door de omvang en kwaliteit van de productiefactoren en door de wijze waarop de productiefactoren gecombineerd worden in het productieproces. In dit hoofdstuk worden de volgende soorten productiefactoren onderscheiden: arbeid, kapitaal en kennis. Ook het combineren van de voorgaande drie wordt als een aparte productiefactor beschouwd, het ondernemerschap.

In 1998 laten alle productiefactoren een groei zien. Het arbeidsvolume nam in vrijwel hetzelfde tempo toe als in 1997 (2,7%). Ook het aantal bedrijven is de afgelopen jaren sterk toegenomen. Het opleidingsniveau van de werkzame beroepsbevolking wordt steeds hoger en de uitgaven aan R&D zijn de afgelopen jaren sterk gestegen. Door de voortgaande werkgelegenheidsgroei nam de krapte op de arbeidsmarkt in 1998 toe. Dit zou een impuls kunnen zijn voor de toenemende arbeidsparticipatie omdat eventueel ook werklozen en WAO'ers (weer) aan het werk kunnen.

5.1 Ondernemerschap

Het aantal bedrijven is de afgelopen jaren sterk toegenomen. Op 1 januari 1998 waren er bijna 665 000 bedrijven en instellingen in Nederland, in 1993 waren dat er nog minder dan 600 000. De onderlinge verschillen tussen bedrijven zijn enorm: enerzijds zijn er ruim 300 000 bedrijven zonder personeel in loondienst, anderzijds hebben enkele honderden bedrijven meer dan duizend werknemers.

Het aandeel van de landbouwbedrijven daalt gestaag. Desondanks omvat deze branche nog ongeveer een zesde van alle bedrijven. De groei van het aantal bedrijven is het sterkst in de zakelijke dienstverlening (vooral ontwerp- en adviesbureaus), in de bouwnijverheid en in de informatie- en communicatietechnologie (ICT). Dat zijn dus ook de branches met relatief veel startende bedrijven. Ook de groothandel kent veel startende bedrijven, maar daar staat een groot aantal opheffingen tegenover.

De 30 600 nieuw opgerichte bedrijven in 1997 waren toen goed voor 50 000 arbeidsplaatsen. Na een jaar heeft doorgaans ruim 20% van de starters de activiteiten weer gestaakt. Dit verlies aan werkgelegenheid werd evenwel gecompenseerd door de groei bij bedrijven die wel overleven.

5.1 Bedrijven naar economische activiteit en grootte ¹⁾, 1 januari 1998*

	Totaal	Klein- bedrijf	Midden- bedrijf	Groot- bedrijf
	<i>x 1 000</i>			
Landbouw en visserij	112,2	110,9	1,2	0,0
Delfstoffenwinning, industrie en openbare nutsbedrijven	46,5	35,4	9,5	1,6
Bouwnijverheid	54,8	47,0	7,4	0,4
Handel, reparatie consumentenartikelen	163,5	149,0	13,8	0,7
Horeca	38,4	35,8	2,4	0,1
Vervoer, opslag en communicatie	25,0	21,0	3,7	0,3
Financiële instellingen	12,7	11,6	1,0	0,1
Verhuur en zakelijke dienstverlening	111,2	103,2	7,2	0,8
Overheid, sociale verzekering en onderwijs	18,0	13,8	3,0	1,1
Gezondheids- en welzijnszorg	42,3	37,2	3,9	1,2
Cultuur, recreatie en overige dienstverlening	40,3	37,6	2,4	0,3
Totaal	664,6	602,5	55,6	6,6

Bron: CBS, Bedrijven in Nederland.

¹⁾ Klein = minder dan 10 werknemers, midden = 10 tot 100, groot = 100 of meer.

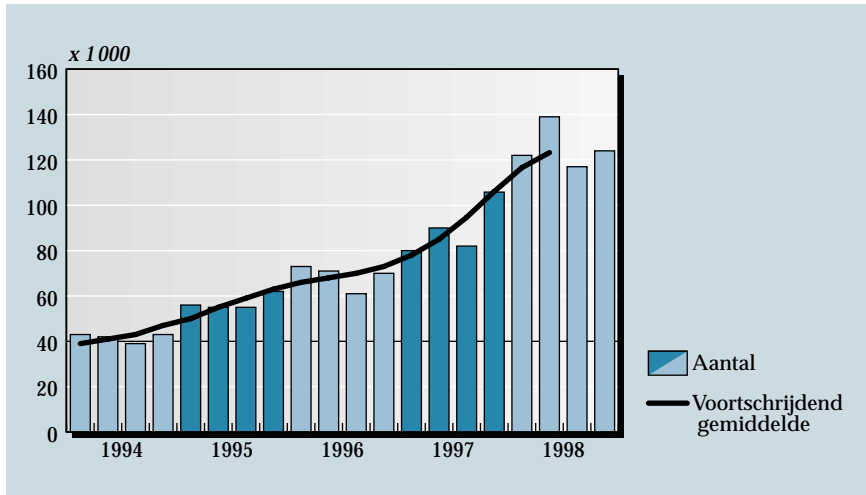
5.2 Arbeid

Krapte op de arbeidsmarkt verder toegenomen

De krapte op de arbeidsmarkt die zich in 1997 al voordeed in de bouw en enkele andere sectoren, is in 1998 verder toegenomen. Na een aanzienlijke toename van het aantal openstaande vacatures in 1997 gaf 1998 een verdere stijging te zien. Het aantal vacatures is van eind 1997 tot eind 1998 met maar liefst 17% gestegen, tot 124 000. Eind september 1998 waren bijna zes van de tien vacatures bestemd voor mensen met een vbo- of mbo-diploma en twee van de tien voor hbo-ers.

Bijna de helft van de openstaande vacatures werd eind september 1998 door de werkgevers als moeilijk vervulbaar beoordeeld. Een jaar eerder gold dit slechts voor een derde van de vacatures. Werkgevers hadden vooral moeite met vacatures voor mensen met een beroeps- of wetenschappelijke opleiding. Vacatures waarvoor alleen basisonderwijs of mavo, havo of vwo werd gevraagd leverden minder vaak problemen op. De minste problemen bij de vacaturevervulling deden zich voor in de bedrijfstakken gezondheids- en welzijnszorg, cultuur en overige dienstverlening, en energie- en waterleidingbedrijven.

5.2 Openstaande vacatures, einde kwartaal

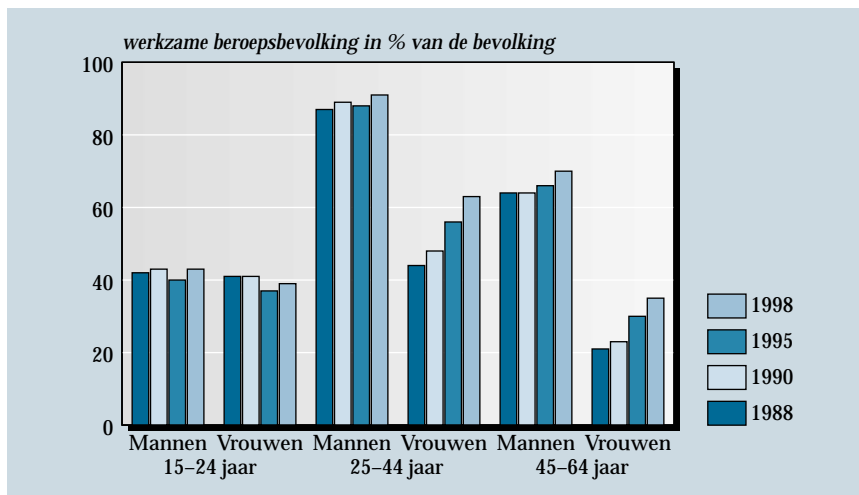

Bron: CBS, Vacature-enquête, 1998.

Vooraf vrouwen veroorzaken groei van de beroepsbevolking

In 1998 telde de beroepsbevolking bijna 7 miljoen mensen: een stijging van ruim 1,5% ten opzichte van 1997 en van bijna 20% ten opzichte van 1988. Vrouwen namen twee derde deel van deze groei voor hun rekening. Het aantal vrouwen met een baan van 12 uur of meer per week is daarmee in tien jaar tijd met ruim 40% toegenomen. In dezelfde periode is de werkzame beroepsbevolking bij de mannen met 13% gegroeid. Aangezien vrouwen die willen werken minder vaak actief op zoek zijn naar werk op korte termijn zou de werkloosheid onder vrouwen, en daarmee de beroepsbevolking, hoger uitkomen wanneer zij zich actiever zoekend op de arbeidsmarkt zouden storten. Misschien speelt hier het feit een rol dat vrouwen die willen werken minder vaak direct beschikbaar zijn dan mannelijke werkzoekenden.

5.3 Participatiegraad naar geslacht en leeftijd

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking (EBB) 1998.

De laatste jaren is vooral de stijging van de arbeidsparticipatie bepalend voor de groei van de beroepsbevolking. In 1988 behoorde 58% van de bevolking van 15-64 jaar tot de beroepsbevolking. In 1998 was dit percentage opgelopen tot 65%. Deze stijging van de arbeidsparticipatie doet zich vooral voor bij de vrouwen, maar de laatste jaren treedt ook bij de wat oudere mannen een duidelijke stijging op. Ook het aantal scholieren en studenten met bijbanen is gegroeid (van 35% in 1993 tot 44% in 1997), maar dit zijn meestal banen van minder dan 12 uur. Een klein deel van de groei van de beroepsbevolking is demografisch bepaald: de bevolking in de leeftijd van 15-64 jaar neemt nog steeds toe, zij het niet meer zo sterk als in het verleden.

5.4 Bevolking en beroepsbevolking van 15-64 jaar, jaargemiddelden

	Niveau				Indexcijfers			
	1988	1990	1995	1998*	1988	1990	1995	1998*
	<i>x 1 000</i>				<i>1988 = 100</i>			
Bevolking	14 715	14 893	15 424	15 654	100	100	104	105
Potentiële beroepsbevolking	10 107	10 228	10 498	10 604	100	100	103	104
Beroepsbevolking	5 867	6 063	6 596	6 957	100	103	109	115
Werkzame beroepsbevolking	5 378	5 644	6 063	6 609	100	105	107	117
Werkloze beroepsbevolking	490	419	533	348	100	86	127	83
Beroepsbevolking, mannen	3 797	3 865	4 067	4 196	100	102	105	109
Beroepsbevolking, vrouwen	2 070	2 198	2 529	2 761	100	106	115	126

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking (EBB).

Opleidingsniveau verder gestegen

Het onderwijsniveau van de werkzame beroepsbevolking is verder toegenomen. In 1990 had 64% van de werkzame personen een middelbare of hogere opleiding, in 1998 was dat al 72%. Een hoge opleiding biedt betere kansen, maar uiteraard geen garantie op een baan: ook het onderwijsniveau van de werkloze beroepsbevolking is toegenomen: in 1990 had 47% van de werklozen een middelbare of hogere opleiding (dat is meer dan basisonderwijs, vbo of mavo) en in 1998 was dat opgelopen tot 53%. Dit is een gevolg van de algemene stijging van het opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking.

Kader 5.a

RSI, werkstress en burnout

Hoge werkdruk veroorzaakt talrijke klachten

In 1997 gaf één op de vier werkenden aan regelmatig kracht te moeten gebruiken bij het werk. De meest voorkomende vorm van fysieke belasting is echter het langdurig gedwongen zijn dezelfde houding aan te nemen of dezelfde bewegingen te maken. Ongeveer 40% van de werkenden heeft hiermee te maken.

Het langdurig met het bovenlichaam in dezelfde houding werken is de belangrijkste risicofactor voor het ontwikkelen van Repetitive Strain Injuries (RSI), naast het repeterende karakter van een aantal handelingen met armen en handen. RSI is de verzamelnaam van een aantal specifieke pijnklachten aan nek, schouder, arm of pols die veroorzaakt worden door het werk. Bijna 20% van de werkzame beroepsbevolking gaf aan last te hebben van dergelijke klachten. Verder gaf 30% aan regelmatig onder hoge tijdsdruk te werken, terwijl ruim 40% regelmatig in een hoog tempo werkt. Een kwart gaf aan dat het werk hen soms teveel werd als gevolg van het werktempo of de werkdruk.

Psychische werkbelasting en werkdruk vormen een belangrijke risicofactor voor het ontwikkelen van burnout-klachten. Burnout-klachten kenmerken zich door ongewone vermoeidheidsklachten en gevoelens van uitputting. Personen die hieraan lijden stellen zich zeer afstandelijk op ten opzichte van hun eigen werk en hebben het gevoel hun werk niet goed meer aan te kunnen. Van de werkzame beroepsbevolking gaf 10% aan last te hebben van burnout-klachten. Dit verschijnsel doet zich relatief vaak voor bij personen die werkzaam zijn in het onderwijs. Voltijdwerkers lopen een groter risico op burnout dan personen die in deeltijd werken. Ook lopen vrouwen (11%) meer risico dan mannen (9%).

Arbeidsvolume blijft stijgen

Het arbeidsvolume, de werkgelegenheid omgerekend naar volledige banen, steeg in 1998 met 2,7% ofwel 160 000 arbeidsjaren. In absolute aantallen betekent deze toename bijna een evenaring van de recordgroei in 1997. Net als in voorgaande jaren werd een groot deel van de groei gerealiseerd bij de uitzendbureaus, hoewel hun aandeel in de groei wel afnam. Van de totale groei in 1998 namen de uitzendbureaus 18% voor hun rekening, terwijl dat in 1996 nog bijna het dubbele was: 33%. Daarentegen was de werkgelegenheidstoename in 1998 beduidend groter bij de handel, horeca en reparatiebedrijven en in de bedrijfstak vervoer, opslag en communicatie. In de industrie bleef het arbeidsvolume bescheiden groeien (0,6%). Bij de landbouw en de energie- en waterleidingbedrijven trad evenwel een daling op.

De arbeidsproductiviteit is in 1998 slechts licht gestegen (1,0%). De grootste stijging van de arbeidsproductiviteit was zichtbaar bij de post en telecommunicatie (14,5%). Desondanks groeide in deze florerende bedrijfstak ook het arbeidsvolume bovengemiddeld met 3,1%. Forse productiviteitswinst werd verder geboekt bij de reclamebureaus (7,6%), de transportmiddelenindustrie (7,2%) en de juridische en economische dienstverlening (7,3%). Bij de eerste twee ging ook dat gepaard met een meer dan gemiddelde werkgelegenheidsgroei (4,5% respectievelijk 3,0%). Opvallend is ook de hoge productiviteitsstijging bij de landbouw. Dit komt doordat de toegevoegde waarde in 1997 door de varkenspest extreem laag was.

5.5 Arbeidsvolume werknemers en zelfstandigen naar bedrijfstakken

	Mutaties			Niveau	Aandeel
	1996	1997*	1998*	1998*	1998*
	1 000 arbeidsjaren				%
Landbouw, bosbouw en visserij	5	-2	-8	232	3,8
Delfstoffenwinning	0	-1	0	9	0,1
Industrie	-10	6	6	964	15,7
Energie- en waterleidingbedrijven	-2	-1	-1	37	0,6
Bouwnijverheid	10	19	14	458	7,5
Handel, horeca en reparatie	21	20	32	1 170	19,1
Vervoer, opslag en communicatie	4	4	11	373	6,1
Financiële en zakelijke dienstverlening	95	75	69	1 194	19,5
w.o. uitzendbureaus	48	35	29	345	5,6
Overheid	-6	5	3	706	11,5
Zorg en overige dienstverlening	29	36	34	985	16,1
Arbeidsvolume werknemers en zelfstandigen	145	160	160	6 128	100,0
w.v.					
werknemers	118	142	160	5 337	87,1
zelfstandigen	27	19	0	791	12,9

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Beloning van werknemers stijgt

De gemiddelde loonsom (inclusief werkgeverslasten) steeg in 1998 met 2,5%. Deze groei overtrof die van de inflatie (2,0%).

De stijging van de gemiddelde loonsom verschilde sterk per bedrijfstak. De hoogste toename was te zien bij de computerservicebureaus (8,3%), en dat is opmerkelijk omdat ook het arbeidsvolume van werknemers hier procentueel het sterkst is toegenomen (17,0%). Andere grote stijgers waren de uitzendbureaus (7,1%) en de chemische eindproductenindustrie (5,7%). Bij de uitzendbureaus ging dit gepaard met een forse stijging van het arbeidsvolume (9,2%), maar bij de chemische eindproductenindustrie juist met een daling van 2,7%.

Exclusief sociale lasten van werkgevers is het gemiddelde bruto loon per arbeidsjaar in 1998 juist gedaald, met 3,4% tot 59 000 gulden. Dit komt vooral door de invoering op 1 januari 1998 van de wet Premiedifferentiatie en marktwerking bij arbeidsongeschiktheidsverzekeringen (Pemba). De premies voor de arbeidsongeschiktheidsverzekeringen worden voortaan door de werkgevers in plaats van de werknemers betaald. In verband hiermee is met ingang van dit jaar de overhevelingstoelage verlaagd van 9,9% naar 1,7% van het brutoloon. De lonen zijn hierdoor gedaald en de sociale lasten van werkgevers gestegen.

Er bestaan grote beloningsverschillen tussen de bedrijfstakken. Het gemiddelde loon per arbeidsjaar was het hoogst in de delfstoffenwinning (96 000 gulden) en de aardolie-industrie (92 000 gulden), en het laagst bij het personeel in dienst van particuliere huishoudens (31 000 gulden).

De arbeidskosten per eenheid product stegen gedurende 1998 met 2,2%. Dit is 0,4 procentpunt hoger dan de prijsmutatie van het BBP. Vooral de delfstoffenwinning en de banken gaven ten opzichte van hun toegevoegde waarde flink meer uit aan arbeidskosten dan in 1997 (9,5% respectievelijk 8,7%). De post en telecommunicatie gaf juist een forse daling te zien: 10,0%. In 1998 was er gemiddeld 59 cent aan arbeidskosten nodig om 1 gulden aan toegevoegde waarde te genereren. De arbeidskosten per eenheid product waren het hoogst bij de uitzendbureaus (97 cent) en het gesubsidieerde onderwijs (95 cent), gevolgd door defensie (84 cent). Verder zijn de delfstoffenwinning en de verhuur van en handel in onroerend goed laag (beide minder dan 10 cent).

5.6 Werkzame beroepsbevolking van 15-64 jaar naar arbeidsrelatie en opleidingsniveau, 1998

	Totaal ¹⁾	Opleidingsniveau						
		bo	mavo	vbo	havo/ vwo	mbo	hbo	wo
	x 1 000	%						
Positie werkring								
Werknemer	5 874	8	7	14	5	38	19	9
vaste arbeidsrelatie	5 270	7	7	13	5	39	19	9
flexibele arbeidsrelatie	604	10	12	16	12	31	14	5
uitzendkracht	223	12	10	18	11	33	11	5
overige flexibele arbeidsrelatie	381	9	13	14	12	30	16	4
Zelfstandige	734	7	5	14	5	42	16	12
Totaal	6 609	7	7	14	5	39	18	9

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking.

¹⁾ Inclusief opleidingsniveau onbekend.

Flexwerkers hebben vaker een laag opleidingsniveau

Het opleidingsniveau hangt samen met de positie in de werkring. Zelfstandigen hebben bijvoorbeeld vaker een mbo- of wo-diploma dan werknemers (53% tegenover 47%). Flexwerkers hebben gemiddeld een lagere opleiding. In 1998 had 32% van alle werknemers met een vaste arbeidsrelatie geen mbo-, hbo- of wo-diploma. Onder de flexwerkers was dat percentage 50%. Bij uitzendkrachten lag dat aandeel nog hoger.

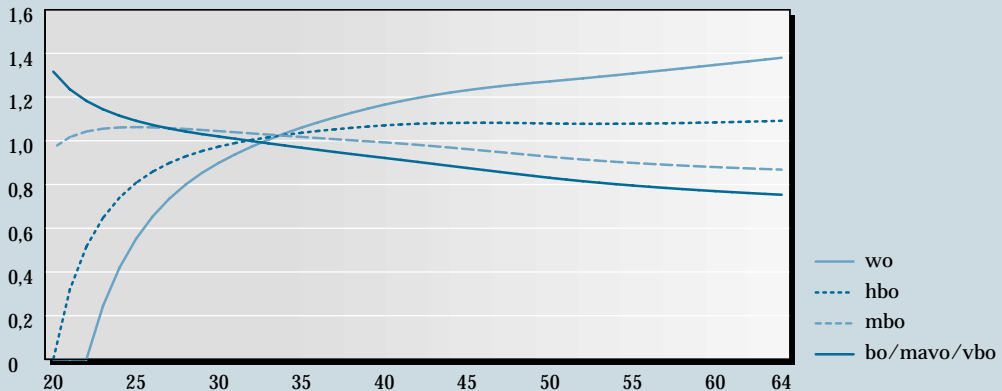
Kader 5.b

Studeren loont

Inkomen nu versus inkomen later

Het volgen van een opleiding wordt wel gezien als een investering in de toekomst, mede omdat tijdens de studieperiode geen inkomen wordt genoten. Binnen welke periode wordt dit tijdens de studie gedeerde loon eigenlijk terugverdiend? Een antwoord op deze vraag kan verkregen worden door van werknemers met een verschillend onderwijsniveau het totale, levenslange inkomen te vergelijken. Hieronder wordt verstaan: het geraamde totaal verdiende bruto loon (in guldens van 1996) vanaf de leeftijd dat men is gaan werken tot de leeftijd die men op zeker moment heeft bereikt. De hier gehanteerde ramingen voor het 'lifetime' inkomen zijn gebaseerd op gemiddelde bruto uurlonen in 1996. Daarbij is verondersteld dat de relatieve uurlonen onveranderd blijven. Daarnaast is verondersteld dat de desbetreffende werknemers blijven deelnemen aan het arbeidsproces, en zijn vakantiebaantjes, studieschulden, pensioenaanspraken en rendementen op gespaarde vermogens niet in de analyse betrokken. Vanzelfsprekend hebben ook de bedrijfstak waarin men werkzaam is, de feitelijke studieduur en de leeftijd waarop men is gaan werken, effect op het uiteindelijk te realiseren lifetime inkomen. Deze veronderstellingen en omstandigheden leiden voor individuen tot een bandbreedte rond het gemiddelde lifetime inkomen.

Lifetime inkomensindex

Bron: CBS, Loonstructuuronderzoek 1996.

In de figuur wordt voor werknemers met een verschillend opleidingsniveau de lifetime inkomensindex gegeven. Deze index wordt verkregen door het lifetime inkomen van de diverse groepen werknemers te delen door het lifetime inkomen van werknemers van dezelfde leeftijd met havo/vwo als hoogst voltooide opleiding. De waarde één geeft dus aan dat het lifetime inkomen gelijk is aan dat van iemand die als hoogst voltooide opleiding het havo/vwo heeft. Gemiddeld hebben werknemers met basisonderwijs, mavo of vbo tot aan hun 32e levensjaar meer verdiend dan werknemers van dezelfde leeftijd met havo/vwo. Daarna begint het havo/vwo diploma zich terug te betalen. Werknemers met een mbo-diploma maken relatief snel carrière. Na hun 21e levensjaar hebben zij al meer verdiend dan werknemers van dezelfde leeftijd met havo/vwo. Dat blijft zo tot aan hun 39e levensjaar. Daarna worden zij weer voorbij gestreefd door mensen met havo/vwo. Werknemers met een hbo- of wetenschappelijke opleiding hebben rond hun 33e levensjaar meer verdiend dan hun collegae van dezelfde leeftijd met alleen havo/vwo. Opvallend is dat het verschil in lifetime inkomen tussen mensen met een hbo-opleiding en mensen met havo/vwo zich zo rond het 40e levensjaar stabiliseert, terwijl mensen met een wo-opleiding dan pas echt beginnen uit te lopen. In het algemeen kan worden gezegd dat het gedeerde inkomen tijdens het volgen van een hogere opleiding zich al snel terugbetaalt.

5.3 *Kapitaal en kennis*

Kapitaal: grote verschillen in kapitaalintensiteit per bedrijfstak

In 1998 was 5,0 gulden aan kapitaalgoederen nodig om 1 gulden toegevoegde waarde te genereren, dat is 0,4% meer dan in 1995. Van de vaste activa bestond 60% uit woningen en bedrijfsgebouwen. Het aandeel van de fysieke infrastructuur (grond-, weg- en waterbouwkundige werken) bedroeg 15%, dat van machines en werktuigen 19% en dat van transportmiddelen voor de productie 5%. De rest bestond uit immateriële en overige activa, zoals de exploratie van minerale reserves, software en originelen in woord, beeld en geluid. Bij de exploratie van minerale reserves worden de kosten van proefboringen, luchtkartering, topografisch onderzoek en vervoerkosten meegerekend.

Per bedrijfstak zijn er aanmerkelijke verschillen in de kapitaalintensiteit van de productie. Bij een onderverdeling in 11 bedrijfstakken is de kapitaalcoëfficiënt, de bruto kapitaalgoederenvoorraad gedeeld door de bruto toegevoegde waarde, het laagst in de bouwnijverheid: 1,1. Voor de energie- en waterleidingbedrijven bedraagt deze coëfficiënt 9,4 (waarvan 57% aan grond-, weg- en waterbouwkundige werken en 31% aan machines en werktuigen). De exploitatie van onroerend goed kent de hoogste kapitaalcoëfficiënt: 22,3.

5.7 Kapitaalcoëfficiënt per bedrijfstak naar type kapitaalgoederen, 1998

	Totaal	Woningen en gebouwen	Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	Transportmiddelen	Machines en werktuigen	Immateriële en overige activa	Kapitaalgoederenvoorraad	Toegevoegde waarde
	%						mld gld	
Landbouw, bosbouw en visserij	4,9	51	4	7	38	0	106	22
Delfstoffenwinning	4,0	4	25	0	41	30	69	17
Industrie	3,8	28	2	2	67	1	460	121
Energie- en waterleidingbedrijven	9,4	11	57	0	31	0	133	14
Bouwnijverheid	1,1	29	3	11	57	1	42	38
Handel, horeca en reparatie	2,0	65	1	8	25	1	208	105
Vervoer en communicatie	5,1	25	21	34	20	1	269	53
Zakelijke dienstverlening	1,4	58	1	15	22	4	172	126
Exploitatie onroerend goed	22,3	100	0	0	0	0	1 320	59
Overheid	7,4	36	57	3	3	0	611	82
Overige dienstverlening	2,2	56	10	3	30	1	168	77
Totaal	5,0	60	15	5	19	1	3 559	714

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

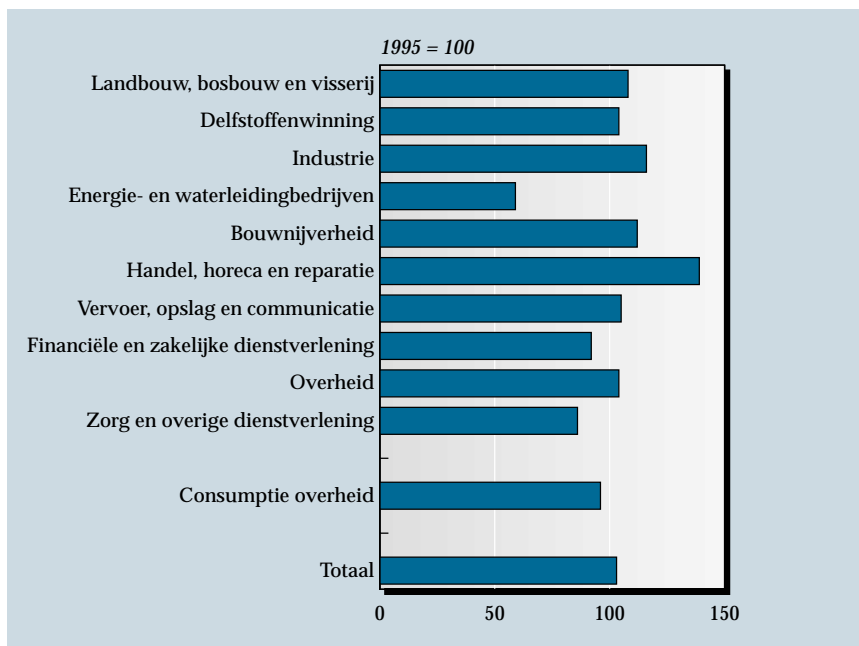
Kennis: uitgaven aan R&D opnieuw gestegen

Speur- en ontwikkelingswerk ('R&D') lijkt steeds belangrijker te worden in de Westerse economieën. In 1998 werd aan R&D door eigen personeel 11 miljard gulden uitgegeven. Inclusief uitbesteed werk was dit in Nederland 17 miljard. Bijna de helft hiervan had betrekking op de industrie: bij de chemische industrie werd 16% van de toegevoegde waarde uitgegeven aan R&D en bij de elektrotechnische industrie zelfs 30%. Bij de overige bedrijfstakken valt vooral de financiële en zakelijke dienstverlening op, omdat speur- en ontwikkelingswerk hieronder valt: in 1998 betrof 64% van de toegevoegde waarde van de onderzoeksinstellingen R&D-uitgaven. Eigenlijk is dit onvergelijkbaar, omdat het bij de andere bedrijfstakken de uitgaven aan R&D betreft ten behoeve van toekomstige groei, maar hier is het gewoon de productie zelf.

In totaal werd 2,18% van het BBP besteed aan R&D-uitgaven; in 1995 was dit nog 2,12%. De hoogste groei is te zien bij de handel, horeca en reparatie, maar ook de industrie en de bouwnijverheid zijn flink gegroeid. Daarentegen gaven de energie- en waterleidingbedrijven in 1998 een veel kleiner percentage van hun toegevoegde waarde uit aan R&D dan in 1995. Ook de financiële en zakelijke dienstverlening en de bedrijfstak zorg en overige dienstverlening gaven in verhouding minder uit.

Een derde van de uitgaven wordt door de overheid gedaan. Het grootste gedeelte hiervan betreft R&D door eigen personeel. Net als bij speur- en ontwikkelingswerk is het voornaamste doel van R&D hier niet toekomstige groei van de overheid zelf, maar wordt het uitgevoerd om de hele gemeenschap van dienst te zijn. Overigens betaalde de overheid in 1998 ook nog 1,4 miljard aan R&D-subsidies, waardoor de uitgaven door de verschillende bedrijfstakken een onderschatting zijn van de werkelijke R&D-bestedingen.

5.8 R&D-uitgaven in percentage van de toegevoegde waarde 1998*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Meer onderzoek vertaalt zich ook in meer innovaties

Een hoge inspanning bij het verrichten van R&D (input) heeft vaak ook geleid tot meer innovatie (output), vooral in de industrie. In de periode 1994–1996 heeft bijna 37% van de bedrijven met 10 of meer werknemers vernieuwende technologische activiteiten uitgevoerd. In de industrie was 60% van de bedrijven innovierend, tegen 45% in de periode 1990–1992.

Eenzijds voeren veel ondernemingen zelfstandig onderzoekprogramma's uit (de 'make' optie). Anderzijds werken ze vaak ook samen met partners, en soms in netwerken, aan innovatieprojecten (de 'co-operate' optie) of besteden ze onderzoek uit en kopen ze kennis in (de 'buy' optie). Van de innoverende bedrijven heeft ongeveer een kwart één of meer (formele) samenwerkingsverbanden voor innovatieprojecten. Bedrijven behorend tot hetzelfde moederconcern zijn de populairste partners (61%). Van de samenwerkende innovatoren kiest respectievelijk 47% en 44% leveranciers en afnemers als partner. Zelfs concurrenten (35%) zijn nog gewilder dan adviseurs van buiten de bedrijfskolom zoals private onderzoekbureaus (20%), researchinstellingen (21%) en universiteiten (22%).

Onderzoeksinspanningen leiden niet altijd tot innovaties: er kunnen knelpunten optreden. Van de innoverende bedrijven geeft 37% te kennen dat er in de periode

1994–1996 knelpunten zijn opgetreden. Dit heeft ertoe geleid dat een innovatieproject niet is gestart, tussentijds is stopgezet of ernstig is vertraagd. Bedrijfsinterne factoren zijn vaker een knelpunt dan bedrijfsexterne factoren, zoals beperkende overheidsregels. De twee belangrijkste bedrijfsinterne knelpunten zijn: financiële risico's omtrent de kosten en opbrengsten van het project en onvoldoende gekwalificeerd personeel. Met name dit laatste is een groeiend probleem. In 1994–1996 noemt 19% van de innovatoren het gebrek aan personeel als een probleem; in 1990–1992 was dat nog 13%.

Nederlandse bedrijven innovatiever dan Britse

Er zijn drie belangrijke doelen voor het uitvoeren van R&D: het ontwikkelen van nieuwe diensten of producten, het verbeteren van bedrijfsprocessen en het voldoen aan nieuwe overheidsregels. Van een aantal landen in de EU is het aantal bedrijven vergeleken dat technologisch nieuwe of sterk verbeterde producten of productiemethoden heeft geïntroduceerd. In 1996 was het percentage innoverende industriële bedrijven in Nederland hoger dan het gemiddelde van de vergeleken landen. Nederland blijft daarmee landen als Zweden en het Verenigd Koninkrijk voor. Hoger op de ranglijst staan Ierland, Duitsland en Oostenrijk. Bij de diensten komt Nederland net onder het gemiddelde uit. Naast eerder genoemde landen staan hier ook Luxemburg en het Verenigd Koninkrijk hoger op de lijst.

Bijlage: De revisie en productiefactoren

Beter zicht op arbeid

Voor de revisie van de Nationale rekeningen sloten de uitkomsten van de Arbeidsrekeningen en de Nationale rekeningen niet goed op elkaar aan. Met de aanpassing van de Nationale rekeningen aan de nieuwste internationale richtlijnen zijn gelijktijdig ook de Arbeidsrekeningen gereviseerd. Beide statistieken bevatten nu dezelfde uitkomsten over werkgelegenheid en beloning van werknemers (loonkosten). Een gevolg van deze volledige aansluiting is dat het nu mogelijk is om de relatie tussen de arbeidsmarkten en de rest van de economie in een grote mate van detail te analyseren.

Kennis beter in beeld gebracht

De kapitaalgoederen omvatten voortaan ook immateriële activa. Deze bestaan uit software, de exploratie van minerale reserves en de productie van originelen in woord, beeld en geluid. De kennis- en informatie-economie komt hiermee beter tot haar recht. Verder zijn bij de revisie van de Nationale rekeningen de uitgaven aan speur- en ontwikkelingswerk ('R&D') beter in beeld gebracht. Met name de R&D-activiteiten van onderzoeksafdelingen bij bedrijven zijn duidelijker zichtbaar. Deze activiteiten worden voortaan expliciet geregistreerd als nevenactiviteiten bij de verschillende bedrijfstakken en leiden tot productie, die door deze bedrijven zelf wordt verbruikt. Voorheen werden deze R&D-activiteiten, samen met die van de afzonderlijke onderzoeksinstituten, ondergebracht in één bedrijfsklasse speur- en ontwikkelingswerk. Na de revisie bestaat deze bedrijfsklasse alleen nog uit de onderzoeksinstellingen.

6. Bevolking, welzijn, milieu en regio

De Nederlandse economie heeft in 1998 de positieve lijn van de voorgaande jaren voortgezet. Dit is van invloed op welvaart en welzijn van de bevolking. Zo is een belangrijk sociaal probleem, de werkloosheid, in 1998 verder afgenomen. Daarnaast wordt de welvaart van de bevolking beïnvloed door bijvoorbeeld gezondheid(szorg), milieu, veiligheid en de regionale inkomensverdeling. Verder hebben demografische veranderingen zoals relativisering of -verbreking, geboorte, pensionering, sterfte en dergelijke vaak ingrijpende gevolgen voor iemands welzijn. Deze aspecten worden in dit hoofdstuk belicht.

Een groeiende groep mensen profiteert van de voorspoedige economische ontwikkelingen van de afgelopen jaren. De stijging van de werkgelegenheid bestond voor een relatief groot deel uit deeltijdwerk. Tezamen met ruimere mogelijkheden voor kinderopvang heeft dat bijgedragen aan een sterke toename van de arbeidsdeelname van vrouwen en van het aantal tweeverdienerhuishoudens.

De uitstoot van milieubelastende stoffen die bijdragen aan verzuring en aan het broeikas-effect bleven in 1998 achter bij de economische groei. Dat is een verschijnsel dat in lijn is met de ontwikkelingen in het afgelopen decennium.

De regionale input-output analyse die dit hoofdstuk afsluit, brengt de 'externe' gerichtheid van de afzonderlijke provincies en van een tweetal mainport regio's in beeld.

6.1 Bevolking

In 1998 is de bevolking van Nederland met 106 000 personen gegroeid tot 15,76 miljoen inwoners op 31 december. De bevolkingsgroei is hiermee 19 000 hoger dan in 1997 en 33 000 hoger dan in 1996. De bevolkingstoename is daarmee de afgelopen jaren versneld.

Overigens groeit de bevolking veel minder snel dan in de jaren vijftig en zestig. Toen kwamen er jaarlijks gemiddeld bijna 150 000 mensen bij, vooral door de hoge geboorteaantallen.

Ontgroening en vergrijzing

De bevolking van Nederland wordt minder jong en de vergrijzing zet door. In 1998 was 24% jonger dan 20 jaar en 14% 65 jaar of ouder. In 1980 was nog 31% van de bevolking onder de 20 jaar en slechts 11% boven de 64. Volgens de middenvariant van de Nationale Bevolkingsprognose van het CBS zal in 2025 nog maar

22% van de bevolking jonger zijn dan 20 jaar, en 20% 65 jaar of ouder. Door de vergrijzing van de bevolking neemt het jaarlijkse aantal overledenen toe en loopt de bevolkingsgroei terug. Vanaf rond 2025 zal het jaarlijkse aantal sterfgevallen groter zijn dan het aantal geboorten. De bevolking blijft dan nog een aantal jaren groeien door het positieve migratiesaldo. Na 2035, als Nederland ruim 17,4 miljoen inwoners zal tellen, wordt de bevolkingsgroei negatief. Het aantal inwoners zal daarna echter niet erg sterk teruglopen.

Geboortegolfje zet waarschijnlijk niet door

In 1998 werden er 199 000 kinderen levend geboren, beduidend meer dan in de jaren 1995–1997, toen het jaarlijkse aantal geboorten iets boven 190 000 lag. Deze stijging van het aantal geboorten zal waarschijnlijk niet doorzetten. Volgens de bevolkingsprognose neemt het jaarlijkse aantal geboorten af tot 176 000 in 2010. Deze afname wordt veroorzaakt doordat het aantal vrouwen in de vruchtbare leeftijd kleiner wordt. Na 1970 zijn er namelijk veel minder kinderen geboren dan in de daaraan voorafgaande jaren.

Daar staat tegenover dat waarschijnlijk minder vrouwen kinderloos zullen blijven dan tot voor kort werd aangenomen. In de bevolkingsprognose 1996 werd nog verondersteld dat de kinderloosheid zou oplopen tot 25%. In de bevolkingsprognose 1998 is dit percentage verlaagd tot 20, op grond van het feit dat sinds 1996 de vruchtbaarheidscijfers voor eerste geboorten op hogere leeftijden beduidend sterker zijn toegenomen dan in de voorgaande jaren.

Sterfte toegenomen door veroudering bevolking

In 1998 overleden 137 000 mensen, 2 000 méér dan in 1997. In maart en april 1998 overleden in totaal ongeveer 1 300 mensen méér dan gewoonlijk in die maanden. Dit grote aantal houdt verband met een griepgolf van half februari tot half april.

Los van deze incidentele factoren neemt het aantal sterfgevallen trendmatig toe, ondanks het feit dat de leeftijdsspecifieke sterftecijfers steeds lager worden en mensen gemiddeld steeds ouder worden. Dit komt doordat de bevolking steeds meer ouderen telt. Bedroeg in 1950 het aantal 65-plussers 771 000, op 1 januari 1999 was het desbetreffende aantal toegenomen tot 2,1 miljoen. Ofwel: het aantal ouderen in de samenleving is in een halve eeuw tijd ruim 2,5 keer zo groot geworden. Ter vergelijking: in dezelfde periode nam de bevolking als geheel met een factor 1,5 toe.

Vrouwen worden gemiddeld ruim vijf jaar ouder dan mannen. Het aantal vrouwen van 65 jaar of ouder is dan ook beduidend hoger dan het aantal mannen in die leeftijdscategorie. Dit komt tevens tot uiting in de sterfte. In 1997 was voor het eerst na de Tweede Wereldoorlog het aantal sterfgevallen onder vrouwen groter dan dat onder mannen. In 1998 heeft deze ontwikkeling zich doorgezet.

Immigratiestijging door Nederlanders en Antillianen

In 1998 werden 120 000 mensen als immigrant ingeschreven in de gemeentelijke basisadministraties, 10% meer dan in 1997. Het aantal immigranten in 1998 was feitelijk het hoogste uit de Nederlandse geschiedenis. Weliswaar was het geregistreerde aantal immigranten over 1975 nog hoger (127 000), maar in dat jaar hebben 10 000 illegaal in Nederland verblijvende personen een verblijfsvergunning gekregen. In werkelijkheid zijn deze voormalige illegalen echter niet in 1975, maar in de daaraan voorafgaande jaren in Nederland komen wonen.

De stijging van de immigratie in 1998 betreft vooral personen met de Nederlandse nationaliteit. Twee groepen personen hebben sterk aan de stijging bijgedragen. De eerste groep bestaat uit personen die zijn geboren in Nederland en na een verblijf in het buitenland terugkeren. Deze stijging houdt waarschijnlijk verband met de gunstige ontwikkeling van de economie en de werkgelegenheid in Nederland. Daarnaast is de immigratie uit de Nederlandse Antillen sterk toegenomen. Laatstgenoemde stijging houdt vooral verband met de minder gunstige economische ontwikkeling in dat land.

Asielaanvragen verder gestegen

In 1998 hebben 45 000 personen asiel aangevraagd, 11 000 meer dan in 1997 en 22 000 meer dan in 1996. Deze stijging is niet direct zichtbaar in de immigratiecijfers, omdat niet iedere asielzoeker tot Nederland wordt toegelaten en omdat gemeenten asielzoekers doorgaans pas als immigrant inschrijven als ze een jaar in Nederland zijn of als ze een verblijfsvergunning hebben gekregen. Evenals in de voorgaande jaren waren in 1998 de grootste aantallen asielzoekers afkomstig uit Irak en Afghanistan.

Fiscale veranderingen droegen bij aan stagnatie emigratiegroei

Aan de voortdurende stijging van het aantal Nederlandse emigranten sinds het midden van de jaren tachtig is in 1997 een einde gekomen. Dit houdt onder andere verband met de relatief gunstige ontwikkeling van de economie en werkgelegenheid in ons land. De emigratie naar onder meer België is gedaald. Dit hangt samen met een per 1 januari 1997 van kracht geworden wetswijziging die beoogde 'een einde te maken aan de fiscaal geïndiceerde emigratie waarbij de aanmerkelijk-belangheffing wordt ontgaan door een - al dan niet tijdelijke - vestiging over de grens'.

Kader 6.a

Meer vertrouwen, meer kinderen?

Consumentenvertrouwen en het geboortecijfer

Zorgt een periode van economische voorspoed voor een geboortegolfje? Het is niet uit te sluiten. Veranderingen in het maandelijkse aantal geboorten lijken namelijk verband te houden met de ontwikkeling van het consumentenvertrouwen anderhalf à twee jaar eerder. Als het vertrouwen van de consument in de economie stijgt, neemt zo'n anderhalf à twee jaar later het aantal geboorten toe. Omgekeerd wordt een daling van het consumentenvertrouwen anderhalf tot twee jaar later gevolgd door een daling van het aantal geboorten. Dit blijkt uit een empirische analyse die in 1997 door het CBS is uitgevoerd (zie: Giersbergen, N. van, en J. de Beer, 1997, Geboorteontwikkeling en consumentenvertrouwen: een econometrische analyse. Maandstatistiek van de bevolking, november 1997, blz. 23-27).

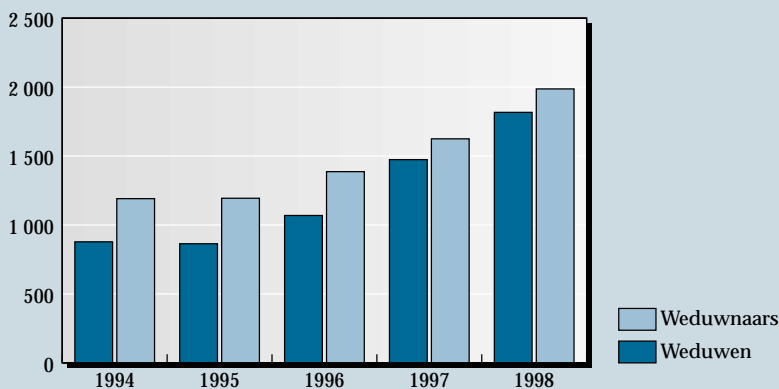
Kader 6.b

Weduwen en weduwnaars vaker hertrouwd sinds 1996

Demografische gevolgen van de Algemene nabestaandenwet

Sinds 1996 is het aantal hertrouwende weduwen en weduwnaars sterk toegenomen. Per 1 juli 1996 is de Algemene nabestaandenwet (ANW) ingevoerd, als opvolger van de Algemene weduwen- en wezenwet (AWW). Omzetten van een samenwonenrelatie in een huwelijk was voor weduwen en weduwnaars, die een uitkering ontvingen in het kader van de AWW financieel onaantrekkelijk, aangezien bij huwelijk het recht op de uitkering verloren ging. Met het inwerkingtreden van de ANW op 1 juli 1996 is het onderscheid tussen trouwen en niet-gehuwd samenwonen komen te vervallen: ook wie gaat samenwonen verliest het recht op uitkering. Voor degenen die desondanks besluiten bij elkaar te gaan of blijven wonen, is de stap naar hertrouw vervolgens geen belemmering meer. In 1994 en 1995 bedroeg het aantal hertrouwende weduwnaars bijna 1 200. Het aantal hertrouwende weduwen was iets lager: rond 870. In 1998 traden evenwel 2 000 weduwnaars en 1 800 weduwen in het huwelijk; dit is ruwweg een verdubbeling in vergelijking met drie jaar eerder.

Hertrouwende weduwen en weduwnaars

Bron: CBS, Bevolkingsstatistieken.

6.1 Bevolking en huishoudens

	Eenheid	Stand						Gemiddelde jaarlijkse mutatie 1993/98
		1993	1994	1995	1996	1997	1998	
Bevolking gemiddeld over het jaar ¹⁾	1000	15290	15383	15459	15530	15611	15707	83,4
w.v.								
0-19 jaar	1000	3749	3756	3766	3779	3798	3825	15,1
20-64 jaar	1000	9545	9606	9646	9679	9716	9762	43,5
65 jaar of ouder	1000	1997	2021	2047	2072	2097	2120	24,7
w.v.								
geboren in Nederland	1000	13938	14001	14062	14110	14159	14216	55,5
geboren in het buitenland	1000	1352	1381	1397	1420	1451	1491	27,9
Levendgeborenen	1000	196	196	191	190	192	199	3,2
gemiddeld kindertal per vrouw	1	1,57	1,57	1,53	1,53	1,56	1,63	0,0
Overledenen	1000	138	133	136	138	136	138	2,5
levensverwachting bij geboorte, mannen	1	73,98	74,58	74,59	74,66	75,17	75,19	0,3
levensverwachting bij geboorte, vrouwen	1	80,00	80,31	80,36	80,34	80,55	80,69	0,1
Immigratie	1000	119	99	96	109	110	120	9,5
Emigratie	1000	59	62	63	65	62	60	2,2
Saldo correcties	1000	-16	-17	-18	-22	-17	-16	2,6
Particuliere huishoudens op 1 juli	1000	6368	6445	6516	6601	6674	.	76,5
w.o. eenpersoonshuishoudens	1000	1968	2003	2048	2100	2158	.	47,5

Bron: CBS, Bevolkingsstatistieken.

¹⁾ Rekenkundig gemiddelde van de aantallen per 1 januari en 31 december.

6.2 Welzijn

Eén op de tien huishoudens heeft een minimuminkomen

In 1997 hadden iets meer dan één op de tien huishoudens in Nederland een inkomen dat ten hoogste 5% boven het sociale minimum uitkwam. In de periode 1990 tot en met 1997 is deze verhouding nauwelijks veranderd. In het genoemde aantal zijn zelfstandig wonende studenten overigens niet meegeteld. Bijna 4% van alle huishoudens moest in 1997 voor het vierde achtereenvolgende jaar rondkomen van een inkomen onder of rond het minimum.

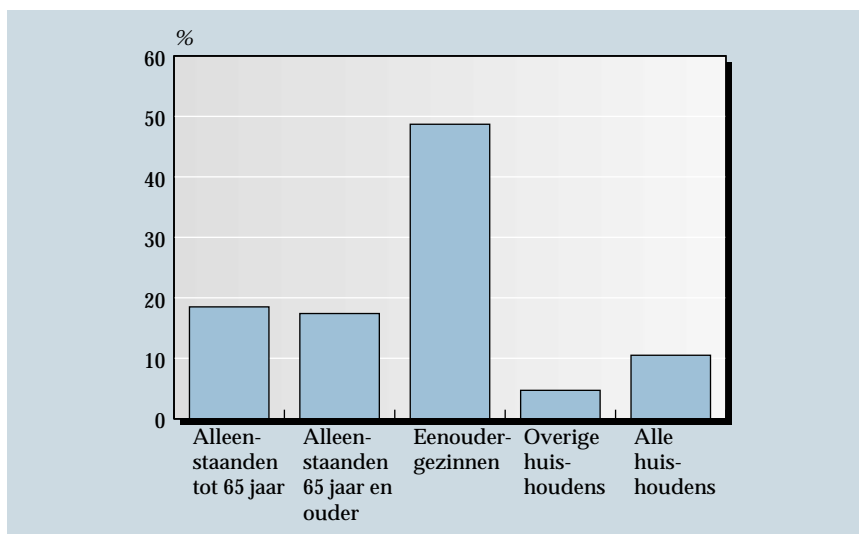
Het sociale minimum bedroeg per 1 januari 1997 voor een echtpaar en voor samenwonenden f 1981,50 netto per maand inclusief vakantie-uitkering. Voor alleenstaanden en eenoudergezinnen golden lagere bedragen (zie kader 6.c).

De huishoudens met een inkomen op of rond het sociale minimum bestonden gemiddeld uit bijna twee personen. In 1997 betrof het in totaal 1,3 miljoen personen, waaronder ruim 360 000 minderjarige kinderen. De huishoudens die tot de langdurige minima behoorden waren iets kleiner en bestonden gemiddeld uit 1,7 personen.

Eenoudergezinnen en bejaarde vrouwen: vaak langdurig minimuminkomen

Vooraf eenoudergezinnen en alleenstaanden moeten vaak rondkomen van een minimuminkomen. Het gaat daarbij vooral om de zogenaamde bijstandsmoeders, gescheiden vrouwen met de zorg voor één of meer jonge kinderen die geen betaalde baan hebben. Van alle eenoudergezinnen moest 17% langdurig van een dergelijk inkomen rondkomen. Verder behoren ook veel alleenstaande vrouwen van 65 jaar en ouder tot de langdurige minima. Van deze groep had 12% al langere tijd een inkomen dat ten hoogste 5% boven het voor hen geldende minimum (het AOW-pensioen) lag. Voor deze laatste groep ontbreekt uiteraard de mogelijkheid om de inkomenspositie te verbeteren door deelname aan betaalde arbeid.

6.2 Aandeel van huishoudens met een minimuminkomen per huishoudentype, 1997

Bron: CBS, Inkomenspanelonderzoek.

Kader 6.c

Definities van 'armoede'

Verschillende maatstaven voor een zelfde begrip

Armoede is een verschijnsel dat niet eenvoudig te definiëren is. Armoede heeft uiteraard te maken met een gebrek aan geld voor langere tijd. Het CBS stelt een tweetal inkomensgrenzen centraal in de beschrijving van de onderkant van de inkomensverdeling.

Eén van de twee inkomensgrenzen die door het CBS worden gehanteerd is gebaseerd op het sociale minimum. Dit minimum is het wettelijk bestaansminimum dat in politieke besluitvorming wordt vastgesteld. Het is verbijzonderd naar de samenstelling van het huishouden. Zo is het minimum voor een alleenstaande ongeveer 30% lager dan voor een (echt)paar, en dat voor een eenoudergezin 10% lager.

In deze CBS-definitie van armoede is de inkomensgrens evenwel gesteld op 105% van het sociale minimum. Het eenduidig vaststellen van huishoudentypen aan de hand van de beschikbare gegevensbestanden levert namelijk diverse problemen op, zoals: gaat het om een samenwonend paar of om twee woningdelers? Ook zijn er allerlei overgangsregelingen waardoor de normbedragen niet altijd eenduidig vast te stellen zijn.

Door politieke beslissingen kan het beleidsmatig minimum van jaar tot jaar verschillen. Deze inkomensgrens is daarom niet zo geschikt om over een langere periode de ontwikkeling van het aantal huishoudens met een laag inkomen te beschrijven. Daarom is een tweede lage-inkomensgrens ontwikkeld, die voor alle onderzoeksjaren een gelijke koopkracht vertegenwoordigt. De hoogte van deze lage-inkomensgrens is afgeleid van de koopkracht van de bijstand in 1979. Doordat de koopkracht van het sociale minimum in de beginjaren tachtig sterk is gedaald, lag het sociale minimum in de jaren negentig ruim onder deze lage-inkomensgrens.

Voor internationale vergelijkingen op het gebied van armoede wordt daarnaast nog de OESO-armoedegrens gebruikt. Deze armoedegrens wordt voor elk land vastgesteld als een bepaald percentage (meestal 50%) van het gemiddelde inkomen. Op deze wijze wordt armoede als een relatief begrip gezien, direct in samenhang met de inkomensverdeling per land.

Bij de armoedebeleving spelen naast de financiële situatie uiteraard ook andere factoren een rol. Een belangrijke daarvan is de mate van sociale uitsluiting (het niet meer op een 'normale' wijze deel kunnen nemen aan maatschappelijke activiteiten). Aangezien belevingsaspecten moeilijk te meten zijn, wordt armoede toch vaak gedefinieerd op basis van het inkomen.

Kader 6.d

Werkloosheidsbegrippen

Werkloosheid niet in één cijfer te vangen

Voor de beschrijving van werkloosheid hanteert het CBS vier verschillende begrippen: de werkloze beroepsbevolking, de geregistreeerde werkloosheid, mensen die betaald werk willen hebben en mensen met een werkloosheidsuitkering. Elk begrip kent zijn eigen specifieke toepassing.

De werkloze beroepsbevolking bestaat uit mensen die geen werk hebben of een baan van minder dan twaalf uur per week en zelf actief zoeken naar werk voor twaalf uur per week of meer. Het ingeschreven staan bij een arbeidsbureau of het hebben van een werkloosheidsuitkering doet hierbij niet ter zake. Dit werkloosheidsbegrip staat centraal in deze publicatie en wordt ook gebruikt door bijvoorbeeld het Centraal Planbureau (CPB) voor arbeidsmarktanalyses. Het cijfer over de werkloze beroepsbevolking komt ongeveer overeen met het officiële internationale werkloosheidscijfer. Het enige verschil is dat in het internationale cijfer een ondergrens van één uur wordt gebruikt, terwijl Nederland een grens van twaalf uur hanteert.

De geregistreeerde werkloosheid geeft de korte-termijnontwikkeling van de werkloosheid weer. Dit cijfer wordt maandelijks gepubliceerd, en heeft betrekking op mensen zonder werk of met werk van minder dan twaalf uur per week die bij een arbeidsbureau staan ingeschreven en direct beschikbaar zijn voor een baan van minstens twaalf uur per week. Een bredere afbakening van het onbenut arbeidsaanbod wordt gevormd door de *mensen die thans minder dan twaalf uur per week werken maar wel betaald werk van twaalf uur of meer willen hebben*, ongeacht of men actief werk zoekt, op korte termijn beschikbaar is of ingeschreven staat bij een arbeidsbureau. Dit cijfer kan worden gezien als de totale potentiële arbeidsreserve.

In figuur 6.3 is de relatie tussen de drie genoemde indicatoren van het onbenut arbeidsaanbod weergegeven.

De vierde indicator voor werkloosheid is het aantal *werkloosheidsuitkeringen*. Het betreft hier met name uitkeringen in het kader van de Werkloosheidswet (WW). Tot 1996 maakten ook uitkeringen in het kader van de Rijksgroepsregeling werkloze werknemers (RWW) deel uit van deze indicator, maar als gevolg van de invoering van de nieuwe Algemene Bijstandswet in 1996 is het (nog) niet goed mogelijk om hierbinnen onderscheid te maken tussen werkloosheids- en overige bijstandsuitkeringen. Het cijfer is van belang vanwege de budgettaire consequenties voor de overheid.

Werkloosheid blijft dalen bij vrijwel alle groepen

De werkloze beroepsbevolking is in 1998 met 90 000 gedaald tot 348 000 personen. Dit was 5% van de beroepsbevolking, een daling van ruim 1 procentpunt ten opzichte van het jaar daarvoor.

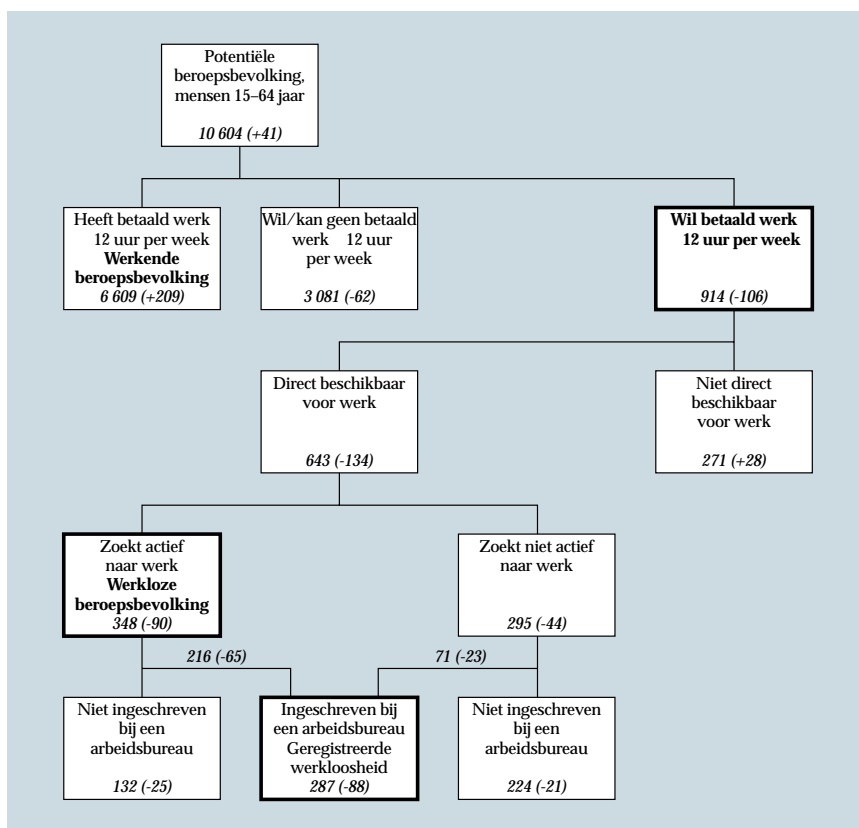
De werkloosheid is bij vrijwel alle groepen op de arbeidsmarkt vermindert. Niet alle groepen profiteerden echter in dezelfde mate van deze daling. De werkloosheid onder vrouwen is het afgelopen jaar met 2 procentpunt gedaald tot 7%, die onder mannen is met 1 procentpunt afgenomen tot 4%. De werkloosheid onder schoolverlaters (15–24 jaar) bleef met 8% relatief hoog, ondanks een afname met 2 procentpunt. Vooral de werkloosheid onder allochtone schoolverlaters is opval-

lend hoog: één van de vijf onder hen heeft geen werk. Opmerkelijk daarbij is het verschil in werkloosheidspercentages van allochtone mannen en vrouwen tussen 15 en 24 jaar: 24% van de allochtone mannen is werkloos tegen 16% van de allochtone vrouwen.

De werkloosheid onder de gehele groep allochtonen bleef hoog ondanks een daling van 16% in 1997 naar 13% in 1998. Daarmee was de werkloosheid onder allochtonen ruim drie maal zo hoog als die onder autochtonen (4%). Opvallend is dat de Marokkanen niet meeprofitteerden van de gunstige economische ontwikkelingen; hun werkloosheid bleef steken op hetzelfde niveau als het jaar daarvoor (22%). Hierbij speelt het relatief lage opleidingsniveau van de beroepsbevolking van Marokkaanse afkomst een rol. Ruim 40% van hen heeft niet meer dan basisonderwijs voltooid. Onder de totale beroepsbevolking in ons land ligt dat aandeel op 8%.

6.3 Relatie indicatoren onbenut arbeidsaanbod (in duizendtallen), 1998

Tussen haakjes staat de mutatie t.o.v. 1997 vermeld

Met 12% bleef de werkloosheid onder laagopgeleiden (alleen basisonderwijs) relatief hoog. Ook onder mensen met een algemeen vormende opleiding (mavo/havo/vwo) lag de werkloosheid hoger (8%) dan voor de beroepsbevolking als geheel.

Langdurig werklozen hebben wat minder kunnen profiteren van de werkgelegenheids groei dan kortdurig werklozen. Het aantal werklozen dat ingeschreven stond bij een arbeidsbureau is in vergelijking met 1997 met bijna een kwart gedaald tot 287 000. Het aantal langdurig ingeschrevenen daalde met 20%, waardoor het aandeel in de totale geregistreerde werkloosheid toenam met 2 procentpunt tot 54%.

Herintredende vrouwen oververtegenwoordigd bij werklozen

Onder werklozen zijn relatief veel vrouwen tussen de 35 en 44 jaar. Dit zijn vooral herintredende vrouwen, vrouwen die (weer) actief werk gaan zoeken wanneer de kinderen naar school gaan. Slechts 4% van de werkloze beroepsbevolking was ouder dan 55 jaar, terwijl deze leeftijdscategorie 14% van de potentiële beroepsbevolking uitmaakte. Velen onder hen zijn al vóór hun 65e gestopt met werken of arbeidsongeschikt. Van alle 55-plussers had slechts 29% werk voor minstens 12 uur per week. De arbeidsdeelname van ouderen is evenwel de afgelopen zes jaar met ruim 4 procentpunt toegenomen.

Arbeidsparticipatie vrouwen verder gestegen

De helft van de vrouwen in de leeftijdscategorie 15–65 jaar werkte minstens 12 uur per week, terwijl van de mannen in deze leeftijdsgroep er drie van de vier werkten. In 1988 werkten nog slechts één van de drie vrouwen en twee van de drie mannen. Vooral de arbeidsdeelname van vrouwen neemt dus met rasse schreden toe, hetgeen ook blijkt uit de sterke toename van het aantal tweeverdieners. Vooral onder paren die jonger zijn dan 35 jaar bevonden zich veel tweeverdieners. De geboorte van een kind is steeds minder reden voor de vrouw om te stoppen met werken: van de paren onder de 35 jaar met kinderen was in 1997 drie kwart tweeverdiener. De paren zonder kinderen waren praktisch allemaal tweeverdiener.

Eén derde beroepsbevolking deeltijder

Vrouwen werkten in 1998 veel vaker in deeltijd dan mannen: zes van de tien vrouwen werkten tussen 12 en 34 uur per week, terwijl bij de mannen één van de tien een verkorte arbeidsweek had. In totaal werken bijna 2 miljoen mensen in deeltijd, dat is 30% van de werkzame beroepsbevolking. Ook de werkgelegenheids groei onder vrouwen betrof vooral deeltijdbanen: het aantal deeltijdbanen nam toe met 90 000 en het aantal voltijdbanen met 10 000. Onder mannen betrof iets minder dan de helft van de werkgelegenheids groei deeltijdbanen. Het percentage mannen dat in deeltijd werkt is de afgelopen tien jaar nauwelijks veran-

derd, maar bij vrouwen is het percentage in deeltijd werkenden in deze periode met ruim 10 procentpunt toegenomen. Een kwart van de deeltijdbanen wordt vervuld door mannen. Bij de voltijdbanen is die verhouding net andersom: drie kwart wordt vervuld door mannen.

Medicijnverbruik 'op recept' blijft stabiel

Van de bevolking van 16 jaar en ouder rookt 35% en kan 12% worden aangemerkt als zwaardere roker. Ongeveer 85% van de bevolking van 16 jaar en ouder zegt wel eens alcohol te drinken en 13% is een zwaardere drinker.

In 1998 kwalificeerde 19% van de bevolking de eigen gezondheid als minder dan 'goed', evenveel als in 1997. Het aantal mensen dat de huisarts raadpleegt is in de afgelopen jaren vrijwel stabiel met 57,5 miljoen consulten. In de jaren tachtig en begin jaren negentig was nog sprake van een jaarlijkse toename van het bezoek aan de huisarts. Het aantal tandartsbezoeken (34,8 miljoen) is licht toegenomen door een kleine stijging in het aantal mensen dat de tandarts bezoekt, bij een gelijkblijvende bezoekfrequentie. Het aantal mensen dat een specialist bezoekt is vrijwel stabiel met 28,1 miljoen consulten. Het aantal ziekenhuisopnames (1,5 miljoen) is in 1998 licht gedaald ten opzichte van vorig jaar. In de afgelopen jaren lijkt het gebruik van medicijnen op voorschrift (exclusief 'de pil' en geneesmiddelen tijdens ziekenhuisopname) zich te stabiliseren. De groei in het gebruik van vrij verkrijgbare geneesmiddelen zet evenwel door.

De kosten van de gezondheidszorg zijn in 1998 met 5,0% gestegen tot 63,7 miljard gulden. Deze uitgaven nemen de laatste jaren weer sneller toe, maar stijgen minder snel dan het bruto binnenlands product. Daardoor is het aandeel van de kosten van de gezondheidszorg in het BBP gedaald van 8,4% in 1996 tot 8,1% in 1998. Belangrijke oorzaken voor de kostenstijging in 1998 vormden onder meer hogere lonen in de intramurale gezondheidszorg, tariefsverhogingen bij specialisten en prijsstijgingen van geneesmiddelen. De uitgaven voor medicijnen lijken ook toe te nemen door verschuivingen in het gebruik bijvoorbeeld als gevolg van de introductie van andere, nieuwe medicijnen.

Criminaliteit lijkt stabiel gebleven

Meer dan een kwart van de bevolking van 15 jaar en ouder is in 1998 slachtoffer geworden van veel voorkomende criminaliteit. Ruim 5% is slachtoffer geweest van geweldsdelicten, 13% van diefstal, 11% van vandalisme en 1% van doorrijden na een ongeval. In 1997 lagen deze uitkomsten op ongeveer hetzelfde niveau.

De totale door de politie geregistreerde criminaliteit laat in de afgelopen jaren een stabilisering zien. Gedurende enkele jaren werd een stijging van het aantal geweldsdelicten, vernielingen en openbare-ordemisdrijven namelijk gecompenseerd door een daling in de vermogensmisdrijven. In 1998 is echter sprake van

een stabilisering bij al deze categorieën misdrijven. Het aantal opgehelderde misdrijven ligt in 1998 eveneens vrijwel op hetzelfde niveau als in 1997, terwijl in de voorgaande jaren sprake was van een daling. Het aantal gehoorde verdachten is na enkele jaren van stijging in 1998 ongeveer even groot als een jaar eerder.

Bij de meeste soorten misdrijven nam in 1997 het aantal veroordelingen toe, maar werden vooral extra geldboeten en alternatieve straffen uitgedeeld. Evenals in voorgaande jaren vond in 1997 een stijging plaats van het aantal veroordelingen wegens geweldsmisdrijven (+5%) en vernielingen (+6%), terwijl bij de vermogensmisdrijven sinds enkele jaren een daling optreedt (-11% in 1997). Ook stegen de aantallen veroordelingen voor misdrijven op grond van de Wegenverkeerswet (vooral rijden onder invloed en doorrijden na een ongeval) (+13%) en van de Opiumwet (+20%) alsook economische delicten (+8%) in 1997. Het aantal opgelegde gevangenisstraffen vertoonde in 1997 een lichte daling (-2%) en het aantal opgelegde geldboeten enige stijging (+3%). De stijging in het aantal opgelegde dienstverleningen zette zich voort (+8%), terwijl ook het aantal ontzeggingen van de rijbevoegdheid fors toenam (+8%).

Podiumkunsten vooral bij twintigers en dertigers geliefd

In het seizoen 1997/98 is het aantal voorstellingen en bezoekers van professionele podiumkunsten (exclusief popconcerten) opnieuw gestegen. Na een daling in het seizoen 1996/97 is daarmee de stijgende lijn van eerdere jaren weer opgepakt. Er vonden bijna 57 000 uitvoeringen plaats, 20% meer dan acht jaar daarvoor. Deze voorstellingen werden bezocht door 15,6 miljoen bezoekers, een toename van 37% ten opzichte van eind jaren tachtig. De stijging is toe te schrijven aan enerzijds een voortgezette toename bij cabaret en moderne dans en anderzijds een ombuiging van de dalende lijn bij toneel, poppentheater en ensembleconcerten.

Voor vrijwel alle uitvoerende kunsten is het percentage van de vrouwen dat wel eens een voorstelling bezoekt hoger dan dat van de mannen. Alleen bij het bezoek van concerten van popmuziek, jazz of musical is er nauwelijks verschil. Bezien naar leeftijd is het aantal deelnemers het grootste in de leeftijdsgroep 18-35 jaar, terwijl boven die leeftijd de deelname geleidelijk afneemt naarmate men ouder is. Het aantal bezoekers is onder hoog opgeleiden aanzienlijk hoger dan onder lager opgeleiden.

Deelname kunstzinnige vorming stabiel

Bij muziekscholen, creativiteitscentra en andere instellingen van kunstzinnige vorming waren in 1997 circa 379 000 leerlingen en cursisten ingeschreven. In vergelijking tot 1989/90 betekent dat een stijging van ongeveer 15%. In de afgelopen jaren is het aantal deelnemers vrijwel stabiel. Jeugdigen maken ongeveer twee derde uit van het bestand van leerlingen en cursisten.

Vrouwen lezen vaker een boek dan mannen. Op de vraag of men in de voorgaande maand een boek heeft gelezen, antwoordt ongeveer de helft van de mannen en twee derde van de vrouwen bevestigend. Een derde van de mannen en de helft van de vrouwen is lid van een bibliotheek.

Monumentenzorg vooral naar kerken en molens

Aan subsidies voor monumentenzorg is in 1997 ongeveer 115 miljoen gulden uitgegeven. Ongeveer de helft werd toegekend aan de zorg voor kerkelijke gebouwen. Het aantal gesubsidieerde objecten is in de afgelopen vijf jaar ongeveer gelijk gebleven. Kerkelijke gebouwen en molens vormen de grootste groepen.

Vakanties: meer maar korter

In 1998 ging 80% van de Nederlandse bevolking op vakantie. Deze 11,7 miljoen personen waren goed voor in totaal 19,0 miljoen lange vakanties (ten minste vier opeenvolgende overnachtingen) en 10,6 miljoen korte vakanties (maximaal drie overnachtingen).

In Nederland werden 7,7 miljoen lange vakanties doorgebracht, een groei van 2% ten opzichte van 1997. Wel ging men in 1998 gemiddeld iets korter met zo'n vakantie dan in het voorgaande jaar. Het aantal korte vakanties nam in deze periode af met 5% tot 8,3 miljoen. Per saldo resulteerden deze ontwikkelingen in een geringe afname van het totaal aantal overnachtingen in ons land tot ruim 90 miljoen. In negen van de tien vakanties in Nederland ging men met de auto op pad. De uitgaven van vakantiegangers in eigen land zijn met 5% gestegen tot 4,2 miljard gulden. Aan een korte vakantie werd gemiddeld 155 gulden per persoon uitgegeven en aan een lange vakantie 380 gulden per persoon.

Het aantal lange vakanties in het buitenland steeg ten opzichte van 1997 met 8% tot 11,3 miljoen. Met 13,7 dagen was de gemiddelde verblijfsduur de afgelopen dertig jaar echter niet eerder zo laag. Het aantal korte vakanties naar het buitenland nam af met 4% tot 2,2 miljoen. Door de sterke groei van het aantal lange vakanties steeg het aantal overnachtingen in het buitenland met 4% tot het recordaantal van 148 miljoen. Frankrijk (19%), Spanje (13%) en Duitsland (10%) bleven de belangrijkste bestemmingen. Vooral de zombestemmingen Griekenland, Turkije en Portugal boekten winst, terwijl Groot-Brittannië enigszins uit de gratie lijkt. Ook de Verenigde Staten mogen zich in een grote belangstelling verheugen. Bij de buitenlandse vakanties nam het aantal vliegreizen een enorme vlucht. Het aantal van 3,8 miljoen passagiers betekende voor het zevende opeenvolgende jaar een record. De auto blijft echter het belangrijkste middel van vervoer. In 1998 lijkt de touringcar zich enigszins te herstellen van het forse verlies in de voorgaande jaren. De Nederlanders hebben in 1998 17,1 miljard gulden aan buitenlandse vakanties besteed, een groei van 10% in vergelijking met 1997. Aan een lange buitenlandse vakantie werd gemiddeld 1 435 gulden per persoon

uitgegeven, terwijl de gemiddelde uitgaven voor een korte vakantie 384 gulden per persoon bedroegen.

Sport vooral zaak voor mannen en jongeren

Mannen sporten aanzienlijk intensiever dan vrouwen. Mannen besteden gemiddeld 3,9% van hun vrije tijd aan sport en vrouwen 2,7%. Bijna de helft van de mannen die sporten, doet dit wekelijks zes uur of meer, terwijl nog geen derde van de vrouwelijke sporters zo intensief met sport bezig is. Het aandeel van sport in de vrijetijdsbesteding is kleiner naarmate men ouder is. Hoger opgeleiden besteden meer tijd aan sportbeoefening dan lager opgeleiden. De Nederlandse huishoudens hebben in 1996 tezamen 3,7 miljard gulden uitgegeven aan sport. Gemiddeld per huishouden kwam dit neer op 560 gulden aan sportkleding en schoeisel, sportartikelen, huur van sportaccommodaties en contributies van sportverenigingen.

Mannen besteden hun tijd anders dan vrouwen

Mannen nemen steeds meer zorgtaken op zich, terwijl vrouwen vaker dan vroeger betaald werk verrichten. Desondanks geven mannen en vrouwen toch nog steeds een andere invulling aan hun dag.

Een dag duurt 24 uur, niet langer. Mensen tussen de 18 en 64 jaar brengen gemiddeld ongeveer 10 uur hiervan door met slapen, zichzelf aankleden en wassen en eten. Na aftrek van contractueel vastgelegde verplichtingen (betaald werk en onderwijs), reistijd en huishoudelijke en zorg verplichtingen, resteert de vrije tijd. Dit is gemiddeld bijna 5 uur en 3 kwartier per persoon per dag. Deze tijd wordt vooral doorgebracht met televisiekijken, lezen, sporten en contacten met familie en vrienden.

Door mensen tussen 18 en 64 jaar wordt gemiddeld $6\frac{1}{2}$ uur per dag besteed aan productieve activiteiten. Hiertoe behoort niet alleen betaald werk maar ook huishoudelijke verplichtingen en zorgtaken, zoals maaltijden bereiden, schoonmaken, het opvoeden van kinderen, onderhoud aan de woning en vrijwilligerswerk. Deze activiteiten dragen weliswaar bij aan de welvaart, maar worden niet meegeteld bij de berekening van het bruto binnenlands product (BBP). In werkelijkheid wordt er immers niets voor betaald en hangt er dus ook geen prijskaartje aan. Het vaststellen van een hypothetische prijs is uitermate hachelijk, aangezien er meestal geen goed vergelijkingsmateriaal is. Zo is de waarde van een thuis bereide maaltijd niet vergelijkbaar met die in een restaurant. Een nog groter probleem is dat het conventionele BBP beduidend lager zou uitvallen indien er voor zorgtaken een geldelijke beloning zou worden uitgekeerd of toegerekend. In dat geval zou de tijd besteed aan formele arbeid namelijk afnemen, omdat immers al een behoorlijk inkomen verdiend zou worden met de zorgtaken. Elke toerekening van waarde aan zorgtaken en huishoudelijke taken is derhalve hypothetisch en

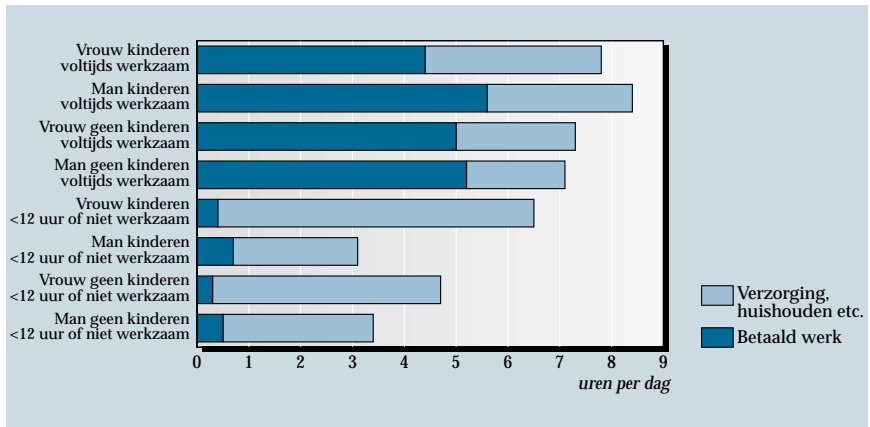
niet optelbaar bij het feitelijk verdiende BBP. Uiteraard kan wel de tijd die besteed wordt aan betaalde en niet-betaalde productieve activiteiten worden vergeleken.

Gemiddeld genomen verrichten mannen en vrouwen ongeveer evenveel productieve werkzaamheden per dag. Afhankelijk van de gezins- en arbeidssituatie geven mannen aan tussen de 3 uur en 10 minuten en de $8\frac{1}{2}$ uur aan productieve activiteiten te besteden. Voor vrouwen ligt dat tussen de $4\frac{1}{2}$ uur en 8 uur. Het aantal productieve uren is in het algemeen hoger naarmate het aantal betaald gewerkte uren hoger is. De verdeling over de onderscheiden soorten niet-betaalde productieve activiteiten is duidelijk verschillend tussen mannen en vrouwen. Over het algemeen besteden vrouwen in een vergelijkbare gezins- en arbeidssituatie twee keer zoveel tijd aan het huishouden en aan boodschappen doen dan mannen. Deze activiteiten kosten mannen gemiddeld tussen de 1 en $1\frac{1}{2}$ uur per dag en vrouwen tussen de 2 en 4 uur per dag. Daarentegen zijn mannen traditioneel nog steeds de klussers in en om het huis. Hiermee zijn mannen gemiddeld tussen een half uur en ruim een uur per dag zoet en vrouwen tussen 5 en 20 minuten.

De verzorging van anderen lijkt ook nog steeds vooral een vrouwentaak. Als er geen minderjarige kinderen zijn, besteedt een man hier 10 minuten per dag aan. Een vrouw daarentegen tussen de 20 en 30 minuten als zij geen volledige baan heeft en minder dan 10 minuten wanneer zij wel een volledige werkweek heeft. Opvallend is dat, wanneer er geen minderjarige kinderen binnen het huishouden zijn, vrouwen met een fulltime baan minder tijd aan de verzorging van anderen besteden dan hun mannelijke collega's.

Als er wel minderjarige kinderen in het huishouden zijn loopt de zorg voor anderen op tot tussen ruim een half uur en 1 uur en 15 minuten voor de man en tot tussen de 1 uur en 2 uur en 10 minuten voor de vrouw. Opmerkelijk is dat mannen die niet of korter dan 12 uur per week werken minder tijd aan de verzorging van anderen besteden dan mannen met een langere werkweek. Bij vrouwen daarentegen besteedt juist de groep die niet of minder dan 12 uur per week werkt de meeste tijd aan de verzorging van anderen.

6.4 De invloed van kinderen en werktijd op de tijdsbesteding, 1997

Bron: CBS, Permanent Onderzoek Leefsituatie, 1997.

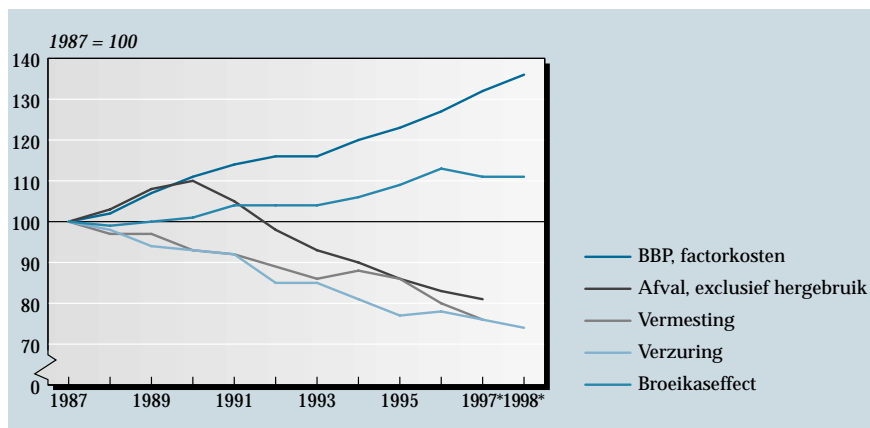
6.3 Milieu

De uitstoot van verzurende stoffen en het storten van afval is in 1998 verder afgenomen, zij het in een lager tempo dan enkele jaren geleden. Bij de emissie van broeikasgassen is sprake van een lichte stijging, die echter achterblijft bij de economische groei. Uitgezonderd bij het broeikaseffect ligt de uitstoot bij alle onderscheiden milieuthema's lager dan in 1987, ondanks de sterke groei van productie en consumptie. Rookgasontzwaveling, de invoering van de katalysator en andere maatregelen hebben geleid tot een verbeterde 'milieu-efficiency' (koppeling tussen de milieudruk en economische activiteiten) van de economie.

Relatief warme winter remt uitstoot broeikasgassen

De uitstoot van broeikasgassen (op basis van CO₂-equivalenten) nam in 1998 met bijna 0,5% toe, vooral door een stijging van de uitstoot van kooldioxide (CO₂) met 1,2%. De uitstoot van andere broeikasgassen daalde juist, zoals methaan (CH₄, -3,6%) en lachgas (N₂O, -2,3%). De stijging van de CO₂-uitstoot vond plaats ondanks het in 1996 door de overheid ingezette CO₂-reductieplan en het lagere brandstofverbruik door een relatief milde winter. Het jaar 1998 was gemiddeld nog warmer dan 1997, hetgeen een gunstige invloed had op de totale uitstoot van kooldioxide. De groei heeft betrekking op de emissie veroorzaakt door de totale Nederlandse economie, inclusief bijvoorbeeld de volledige uitstoot door Nederlandse scheepvaart- en luchtvaartmaatschappijen (zie ook kader 6.e). In de IPCC- en Milieubalanscijfers wordt de CO₂-emissie tijdens vluchten van Nederlandse luchtvaartmaatschappijen overigens niet meegerekend. Dit geldt ook voor de uitstoot door Nederlandse scheepvaart en wegtransport buiten de territoriale wateren c.q. landsgrenzen van Nederland.

6.5 Volumeontwikkeling bruto binnenlands product en milieu-indicatoren

Bron: CBS, Nationale rekeningen, 1998.

Reductie vrijgekomen afval afgezwakt

Vanaf 1987 is er een aanzienlijke daling gerealiseerd in de uitstoot van emissies die bijdragen aan de verzuring. In 1998 bedroeg de uitstoot van verzurende stoffen 74% van het niveau van 1987. De ammoniakuitstoot (NH_3) is in de landbouw tussen 1996 en 1998 met circa 5% gedaald nadat deze in de eerste helft van de jaren negentig met ongeveer 20% was teruggedrongen. In 1997 is de uitstoot van zwaveldioxide (SO_2) bij de aardolie-industrie verder teruggebracht. Hierdoor is overigens wel de CO_2 -emissie in deze bedrijfstak enigszins toegenomen. Ook de energiebedrijven hebben de uitstoot van SO_2 in de afgelopen twee jaar verder gereduceerd. De uitstoot van stikstofoxiden (NO_x), die tevens bijdragen aan de verzuring, wordt in belangrijke mate veroorzaakt door verkeer en vervoer. In de jaren negentig is de uitstoot van NO_x door het wegverkeer jaarlijks met ongeveer 2 à 3% teruggedrongen. Dit ondanks een aanzienlijke toename van het aantal verreden kilometers in deze jaren. Deze reductie is in belangrijke mate het gevolg geweest van de toepassing van driewegkatalysatoren in nieuwe auto's. In 1998 is de uitstoot van NO_x door het Nederlandse wagenpark opnieuw met 5% verminderd. De totale emissie van NO_x daalde nauwelijks in 1998, hetgeen vooral werd veroorzaakt door een stijging van de NO_x bij het vervoer over water.

Ook de aanzienlijke daling in het vrijkomen van afval (exclusief hergebruik), die in de eerste helft van de jaren negentig werd gerealiseerd, lijkt zich enigszins te stabiliseren. Terwijl deze daling in 1995 en 1996 nog 4% bedroeg, kwam deze in 1997 uit op iets meer dan 1%. Omdat de bruto afvalstroom in 1997 steeg, was deze bescheiden reductie van de afvalberg geheel te danken aan een grotere toename van het hergebruik. Per saldo daalden de hoeveelheden huishoudelijk afval en

afval afkomstig van de bouwnijverheid (beide exclusief hergebruik), terwijl de afvalproductie in de chemie verder steeg.

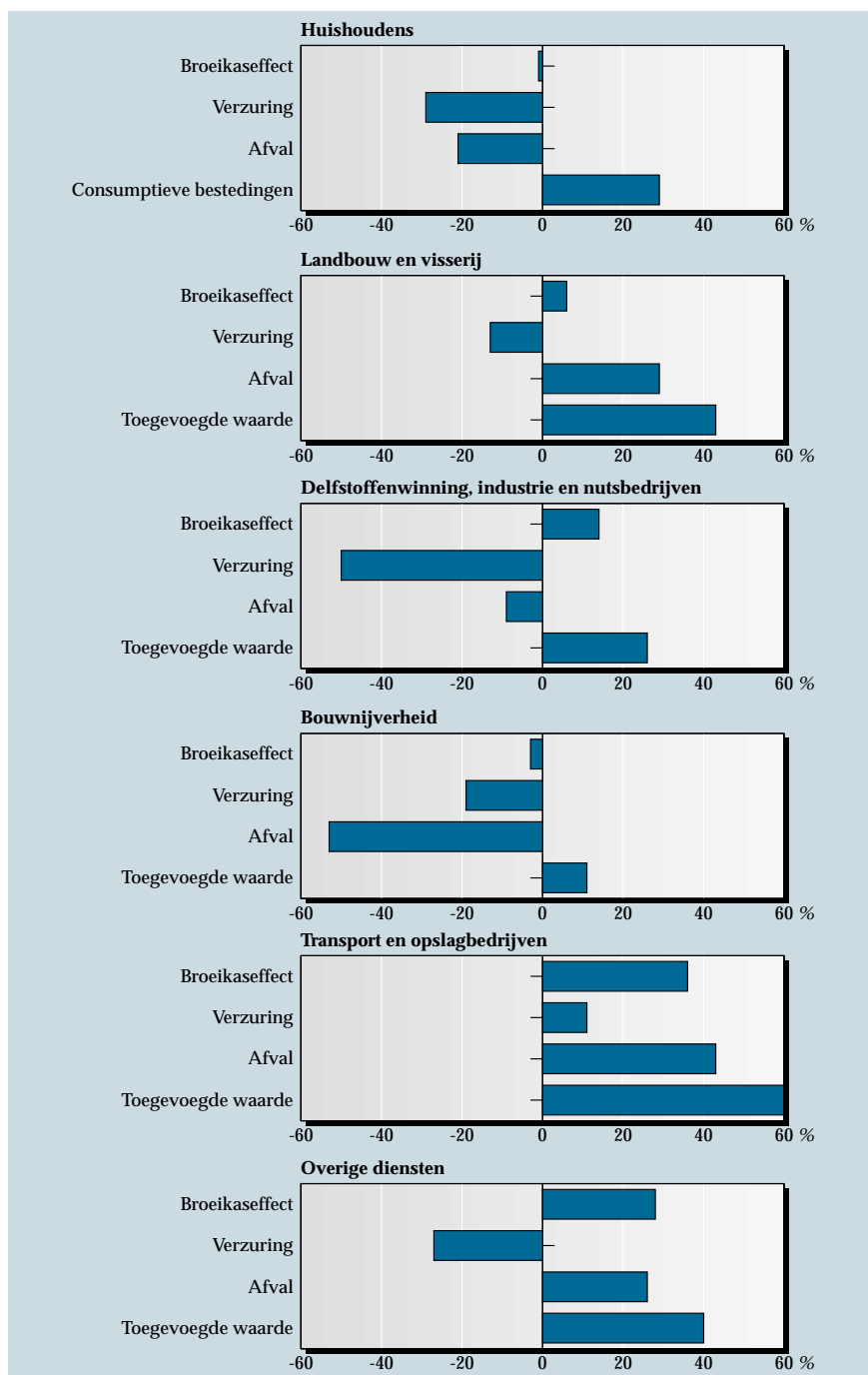
Het is opvallend dat de milieulast voor de thema's verzuring, vermesting en afval in 1997/1998 ongeveer hetzelfde relatieve niveau heeft bereikt ten opzichte van 1987, te weten ongeveer 80%. Tussen de thema's verzuring en vermesting bestaat een onderlinge samenhang, die wordt veroorzaakt door de belangrijke invloed van de mestproblematiek op beide thema's.

Milieu-efficiency belangrijk bij beperking uitstoot

Bij de meeste economische activiteiten is de economische groei de afgelopen jaren groter geweest dan de toename van de verontreiniging. In de grafieken 6.6 is voor een aantal afzonderlijke activiteiten het niveau van een aantal verontreinigings-categorieën in 1998 vergeleken met dat van 1987. De gegevens over afval hebben daarbij betrekking op het jaar 1997. Tevens is een vergelijking gemaakt van deze verontreiniging met de economische ontwikkeling per activiteit. Hierbij gaat het om de volumeontwikkeling van de consumptieve bestedingen bij huishoudens en om de volumeontwikkeling van de bruto toegevoegde waarde bij bedrijfstakken. In alle activiteiten is de economische groei groter geweest dan de groei in verontreiniging. In de beschouwde periode was de stijging van broeikasgassen overigens het hoogst in de transport- en opslagbedrijven (+36%). De groei in de uitstoot van verzurende stoffen in deze bedrijfstak is volledig toerekenbaar aan de zeevaart. Bij het wegtransport daarentegen werden aanzienlijke reducties behaald in de emissie van verzurende stoffen, zoals SO₂, NO_x. Ook de volumegroei van de toegevoegde waarde was het hoogst bij de transport en opslagbedrijven (60%). Bij de overige diensten ging de aanzienlijke economische groei gepaard met een toename van zowel de uitstoot van broeikasgassen als het vrijkomen van afval. Hierbij is overigens de afvalverwerking door milieureinigingsbedrijven niet in mindering gebracht. Bij de delfstoffenwinning, industrie en nutsbedrijven is zowel het vrijkomen van afval als de uitstoot van verzurende stoffen flink teruggedrongen. Hetzelfde geldt voor de huishoudens waarbij in de beschouwde periode de volumegroei van de consumptieve bestedingen bijna 30% bedroeg.

De NAMEA, het systeem van milieurekeningen behorend bij de Nationale rekeningen, kan onder andere worden gebruikt om een aantal individuele oorzaken van veranderingen in de uitstoot van milieubelastende stoffen uiteen te rafelen. Zo is in grafiek 6.7 de totale groei van de CO₂-uitstoot door producenten in de periode 1987-1998 onderverdeeld naar een drietal afzonderlijke factoren. Bij een gelijkblijvende economische structuur en een constante milieu-efficiency (verontreiniging per gulden productie) zou de CO₂-uitstoot in 1998 met bijna 35% zijn toegenomen ten opzichte van 1987 op basis van deze factoren. De geleidelijke verandering in de economische structuur ('meer diensten en minder goederen') en

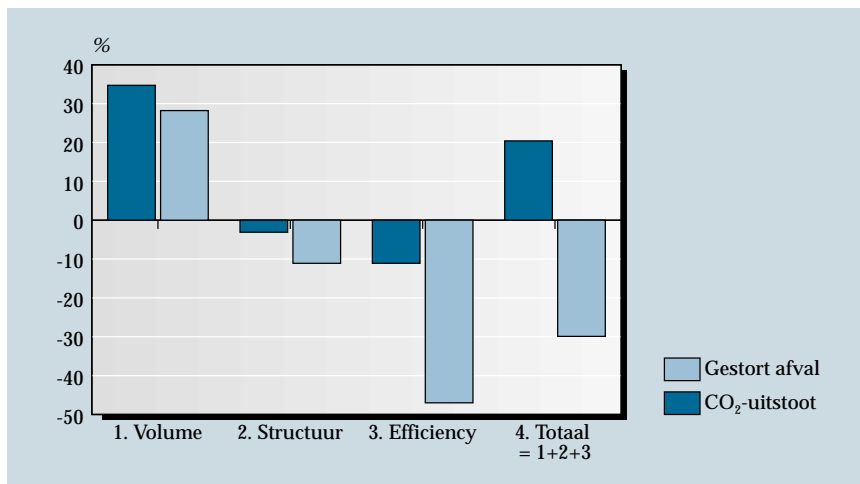
6.6 Ontwikkeling milieu-indicatoren, consumptieve bestedingen en toegevoegde waarde, 1987/1998*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

een toename in de milieu-efficiency van meer dan 10% hebben uiteindelijk geleid tot een 14 procentpunt lagere toename in de CO₂-uitstoot door producenten.

6.7 Decompositie van de veranderingen in CO₂-uitstoot en gestort en geloosd afval in 1998 ten opzichte van 1987

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Grafiek 6.7 toont dezelfde analyse ook voor de totale hoeveelheid gestort of geloosd afval. Bij afval heeft de milieu-efficiencywinst het volume-effect ruimschoots overtroffen. Deze efficiencygroei werd veroorzaakt door het toegenomen hergebruik van afval en door de toegenomen afvalverwerking in vuilverbrandingsinstallaties in de desbetreffende periode. Dit effect is vooral na 1992 opgetreden.

Kader 6.e

CO₂-uitstoot op verschillende manieren gedefinieerd

Verschillen in de definities van de uitstoot van kooldioxide

De uitstoot van broeikasgassen staat hoog op de politieke agenda vanwege de invloed ervan op klimatologische veranderingen. Algemeen wordt erkend dat de totale mondiale uitstoot van deze gassen moet afnemen. De verdeling van emissiereducties over landen en regio's is vastgelegd in het zogenaamde Kyoto-protocol. In de periode 2008–2012 zal in Nederland de emissie van broeikasgassen moeten zijn teruggebracht met 6% ten opzichte van het niveau van 1990. Dit betekent een forse beleidsintensivering ten aanzien van deze problematiek, waarbij voor statistische gegevens een belangrijke rol is weggelegd.

Kooldioxide (CO₂) is verreweg het belangrijkste broeikasgas. Over de totale uitstoot van CO₂ is een aantal definities in omloop. Helaas hebben de hiermee samenhangende verschillen in CO₂-cijfers in het verleden nog wel eens tot verwarring geleid. Vandaar dat in de onderstaande tabel nu een volledige aansluiting wordt getoond tussen de verschillende definities voor de jaren 1995–1998. Hierbij gaat het in de eerste plaats om het CO₂-totaal op voorschrift van het IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change), ten tweede om het totaal zoals gepubliceerd in de 'Milieubalans' van het RIVM en ten slotte om de actuele emissie zoals die wordt berekend door het CBS en gepresenteerd in de NAMEA. Bij het CBS-cijfer wordt in de NAMEA nog onderscheid gemaakt naar de totale emissie in Nederland en de emissie door ingezetenen. Alleen dit laatste cijfer is rechtstreeks vergelijkbaar met de macro-economische kerngegevens, ontleend aan de Nationale rekeningen van het CBS. Hieronder worden de verschillen in het kort toegelicht.

Voor het voeren van internationaal beleid is door het IPCC een voorschrift opgesteld op basis waarvan per land de emissie van broeikasgassen wordt vastgesteld en gerapporteerd. In het IPCC-totaal blijft de zogenaamde korte koolstofkringloop (in de tabel: 8. Houtkachels en 9. Biochemische processen) buiten beschouwing, omdat hiervan wordt verondersteld dat deze niet structureel bijdraagt aan de toenemende concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer. Overigens wordt wel rekening gehouden met de accumulatie van koolstof in biomassa. Deze bedroeg in de jaren 1995–1998 bij benadering 1,7 miljard kilogram CO₂. Deze hoeveelheid is niet in mindering gebracht op het IPCC-emissiecijfer in de tabel. De verontreiniging door verkeer wordt berekend aan de hand van de totale hoeveelheid in het binnenland afgeleverde motorbrandstof, ongeacht de nationaliteit van de gebruiker of de locatie van het daadwerkelijke gebruik en de hiermee samenhangende emissie. Daarnaast wordt bunkering (afleveringen van brandstof aan vliegtuigen en schepen) afzonderlijk gerapporteerd. Op deze wijze kan inclusief de bunkeringen een mondiaal dekend CO₂-totaal worden vastgesteld. Echter, bij de reducties die in het Kyoto-protocol per land of regio zijn vastgelegd blijft het bunkeren buiten beschouwing.

Het RIVM publiceert jaarlijks de 'Milieubalans'. De hierin gepresenteerde totale CO₂-uitstoot voor Nederland is gebaseerd op het IPCC-getal waarbij aansluitend een zogenaamde temperatuurcorrectie wordt toegepast. Met deze correctie wordt beoogd het verbruik van aardgas te corrigeren voor een koude dan wel een warme winter, ten einde de trendmatige ontwikkeling van CO₂-emissies inzichtelijk te maken. Ook blijft in de Milieubalans de emissie van CO₂ samenhangend met bunkering buiten beschouwing.

Het CBS publiceert jaarlijks de actuele emissie van CO₂. Hierbij gaat het in de eerste plaats om de daadwerkelijke uitstoot van CO₂ binnen de Nederlandse landsgrenzen. Afwijkend van het IPCC-voorschrift en de Milieubalans wordt hierbij gekeken naar de uitstoot van verkeer en andere mobiele bronnen in Nederland ongeacht waar de brandstof is getankt. Evenals bij het IPCC-totaal wordt geen temperatuurcorrectie uitgevoerd. Wanneer een jaar met een hoge gemiddelde jaartemperatuur wordt gevolgd door een jaar met een lage gemiddelde jaartemperatuur kan het CBS-cijfer (en dat van het IPCC) een daling vertonen terwijl de indicator in de Milieubalans juist toeneemt (zie ter illustratie de jaarmutaties voor 1997 in de tabel).

De actuele emissie zoals berekend door het CBS wordt onder meer gepresenteerd in de NAMEA, de milieumodule bij de Nationale rekeningen. In de NAMEA wordt de milieudruk weergegeven in relatie tot de Nederlandse economie, verbijzonderd naar bedrijfstakken en consumptiedoelinden. Bij de aansluiting van milieugegevens op economische kerngegevens, ontleend aan de Nationale rekeningen, is het onderscheid tussen ingezetenen en niet-ingezetenen van belang. In de Nationale rekeningen wordt de totale productie bepaald als de som van de productie door alle ingezetenen producenten. Deze productie en de hiermee samenhangende verontreiniging kan echter ook in het buitenland plaatsvinden. Het gaat hierbij voornamelijk om internationaal transport zoals wegverkeer, luchtvaart en scheepvaart. Omgekeerd is het

mogelijk dat niet-ingezetenen verontreiniging veroorzaken binnen de landsgrenzen van Nederland. Het verschil tussen de verontreiniging samenhangend met de Nederlandse economie en de totale CO₂-uitstoot op Nederlands grondgebied wordt dus bepaald door de verontreiniging van ingezetenen in het buitenland (12) minus de verontreiniging van niet-ingezetenen in Nederland (13).

In de onderstaande tabel is dit verschil per transporttype weergegeven. Opmerkelijk is dat de CO₂-uitstoot door de Nederlandse economie beduidend groter is dan de CO₂-emissie binnen de landsgrenzen. Zo'n 13% van de totale CO₂-uitstoot door de Nederlandse economie werd in 1998 buiten de landsgrenzen van Nederland gerealiseerd. Deze uitstoot wordt voor het grootste deel veroorzaakt door de luchtvaart en de scheepvaart. Bij de berekening van de CO₂-uitstoot in Nederland wordt bij de luchtvaart slechts de emissie bij starts en landingen (inclusief taxiën) opgenomen. Echter, het merendeel van de CO₂-uitstoot door luchtvaart wordt tijdens de vlucht gerealiseerd. Daarnaast kunnen de starts en landingen in Nederland deels worden toegerekend aan buitenlandse luchtvaartmaatschappijen. Uit punt 13 van de tabel blijkt dat het hier gaat om relatief onbetekenende hoeveelheden CO₂. Voor de scheepvaart kan een analoge redenering worden gevolgd, zij het dat de emissies door buitenlandse schepen in Nederland wel enig verschil uitmaken.

Het berekenen van de emissie door de Nederlandse economie, in het kader van een milieumodule (NAMEA) bij de Nationale rekeningen, heeft twee voordelen. In de eerste plaats resulteert deze berekening in een mondiaal optelbare emissie-indicator die volledig toedeelbaar is aan de afzonderlijke economieën van landen. Emissies door internationaal transport blijven dan niet buiten schot, zoals is gebeurd in de huidige Kyoto-afspraken. In de tweede plaats kunnen de milieuprestaties en economische prestaties van landen, bedrijfstakken, periodes etc. dan pas echt goed vergeleken worden.

Aansluitingstabel koolstofdioxide-emissies (CO₂) in Nederland

	1995	1996	1997*	1998*	1997*	1998*
	mld kg				% -verandering t.o.v. voorgaand jaar	
1. Stationaire bronnen	139	146	141	141		
2. Potentiële CO ₂	3	3	2	3		
3. Mobiele bronnen volgens IPCC	32	34	34	35		
4. Statistisch verschil	3	2	6	4		
5. Totaal, IPCC = 1 + 2 + 3 + 4	177	185	183	182	-0,8	-0,6
6. Temperatuurcorrectie	3	- 5	2	4		
7. Totaal, Milieubalans (RIVM) = 5 + 6	180	180	186	186	2,8	0,2
8. Houtkachels	1	1	1	1		
9. Organisch afval en biochemische processen	3	4	3	3		
10. Bijstelling emissie mobiele bronnen	1	- 1	.	.		
11. Totale emissie in Nederland, NAMEA (CBS) = 7 + 8 + 9 + 10 - 2 - 4 - 6 (= 1 + (3 + 10) + 8 + 9)	177	184	179	181	-2,6	0,7
12. Ingezetenen in het buitenland	23	23	25	26		
Wegverkeer	5	5	5	5		
Luchtvaart	9	9	10	11		
Scheepvaart	9	9	10	10		
13. Niet-ingezetenen in Nederland	4	3	4	3		
Wegverkeer	2	1	2	1		
Luchtvaart		
Scheepvaart	2	2	2	2		
14. Totale emissie door ingezetenen, NAMEA (CBS) = 11 + 12 - 13	196	204	201	203	-1,8	1,2

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

6.4 Regio

Regionale economieën zijn in sterke mate afhankelijk van externe ontwikkelingen. Zowel bij de vraag als bij het aanbod zijn er veel relaties met andere regio's in binnen- en buitenland. De mate van externe afhankelijkheid verschilt echter tussen regio's. Vooral in gebieden met omvangrijke conjunctuurgevoelige bedrijfstakken is de invloed van de vraagontwikkeling buiten de regio goed merkbaar. Voorbeelden zijn Groot-Rijnmond, Zeeland en Limburg, waar de conjunctuurgevoelige chemie een belangrijke rol speelt in de regionale economie. Met behulp van een analyse op basis van regionale input-output tabellen kan de externe gerichtheid van afzonderlijke delen van Nederland in kaart gebracht worden.

Bedrijfstakkenstructuur belangrijk voor mate van openheid

Externe afhankelijkheid wordt onder andere bepaald door de bedrijfstakkenstructuur in een regio. In vergelijking met andere regio's is Noord-Holland het meest op de eigen regio gericht. Ongeveer 60% van de totale productie door bedrijven en instellingen in deze provincie wordt binnen de eigen provincie verkocht.

Het meest open zijn de provincies Groningen en Zeeland en de mainportregio Groot-Rijnmond. Groningen kent een relatief grote export (circa 60%), hetgeen sterk samenhangt met de winning van aardgas. Zeeland en Groot-Rijnmond vertonen zowel een relatief hoog exportpercentage (iets minder dan 60%) als een hoog invoerpercentage (circa 60%). Een belangrijke bijdrage daaraan wordt geleverd door de petrochemische industrie, die in deze beide regio's prominent aanwezig is. Enerzijds importeert deze bedrijfsklasse veel van buiten de regio. Anderzijds wordt het overgrote deel van de productie ervan naar andere regio's geëxporteerd.

Ook regionale omvang beïnvloedt externe gerichtheid

Naast de invloed van de productiestructuur spelen ook verschillen in de omvang van de regio's uiteraard een rol bij het relatieve belang van de in- en uitvoer. In het algemeen zijn grote regio's meer op het eigen gebied gericht dan de wat kleinere regio's. Een uitzondering hierop wordt gevormd door de provincie Friesland: een kleinere provincie met toch relatief weinig banden met andere regio's en het buitenland. De Friese regionale economie lijkt wat meer op zichzelf gericht dan vergelijkbare andere Nederlandse regio's.

Bij de provincie Flevoland speelt niet alleen de kleine omvang een belangrijke rol bij het verhoudingsgewijs hoge invoerpercentage (ongeveer 58%). In deze relatief jonge economie wordt een belangrijk deel van de gevraagde goederen en diensten (nog) niet zelf geproduceerd.

Aandeel diensten in uitvoer eveneens belangrijk

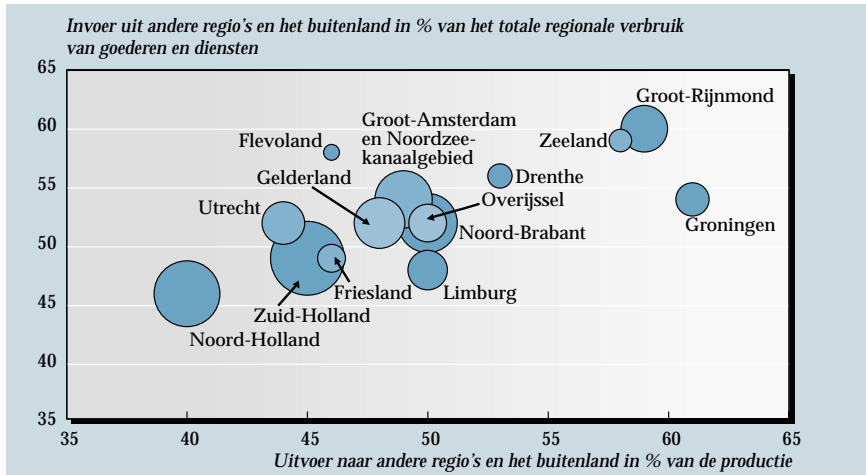
Naast de bedrijfstakkenstructuur en de omvang speelt ook het productenpakket een rol bij het verklaren van verschillen in openheid tussen regio's. Daarbij gaat het vooral om het onderscheid tussen goederen en diensten. Goederen worden over het algemeen veelvuldig verhandeld tussen regio's en met het buitenland. Diensten zijn over het algemeen meer lokaal gericht, zij het niet altijd in dezelfde mate. Aan de ene kant levert de kapper op de hoek echte lokale diensten, aan de andere kant worden handels- en vervoersdiensten tot ver over de regiogrenzen aangeboden. De vervoersdiensten via havens en luchthavens zijn daar voorbeelden van.

De verschillen tussen regio's in het aandeel van diensten in de uitvoer zijn groot. In de provincies Utrecht en Noord-Holland en de regio Groot-Amsterdam en Noordzeekanaalgebied bestaat respectievelijk 52%, 49% en 51% van de uitvoer uit diensten. In deze regio's worden relatief veel diensten geproduceerd: naast lokale diensten vooral financiële, zakelijke en handels- en vervoersdiensten.

Regio's die meer op landbouw en nijverheid zijn gericht laten lagere percentages voor het aandeel van diensten in de uitvoer zien. Zo bestaat in de provincie Zeeland niet meer dan 20% van de totale export naar andere regio's in binnen- en buitenland uit diensten. Ook in de provincies Groningen (23%), Drenthe (23%), Overijssel (22%) en Noord-Brabant (23%) is het aandeel van de diensten in de uitvoer laag. Deze provincies zetten relatief veel van hun productie buiten de eigen regio af.

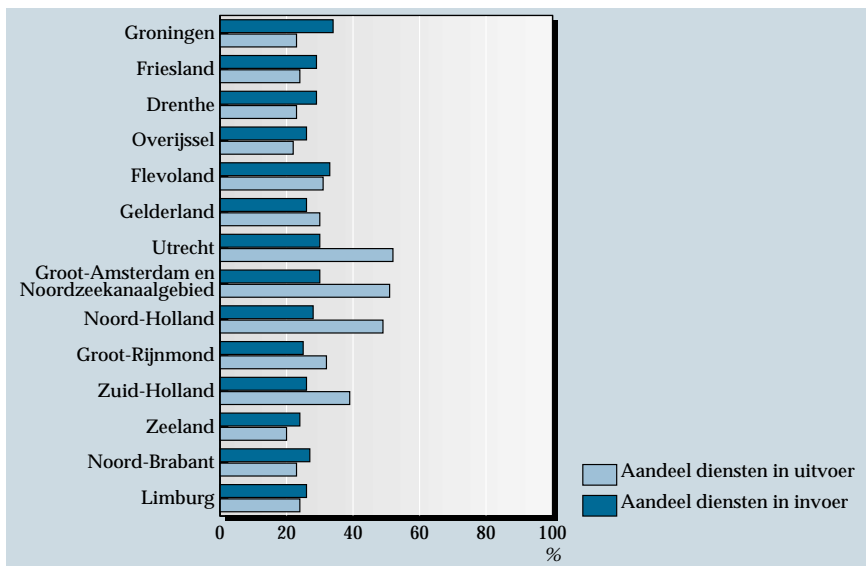
Bij de invoer zijn de verschillen tussen regio's gering. Het aandeel van diensten in de totale invoer is relatief het hoogst in de provincies Groningen (34%) en Flevoland (33%). Relatief laag zitten de provincie Zeeland en de regio Groot-Rijnmond, wat vooral samenhangt met de omvangrijke invoer van aardolie door de petrochemische industrie.

6.8 Invoer en uitvoer van goederen en diensten voor 12 provincies en de twee mainport-regio's Groot-Rijnmond en Groot-Amsterdam en Noordzeekanaalgebied (de grootte van de bollen geeft de waarde van het bruto regionaal product weer)

Bron: CBS / Rijksuniversiteit Groningen, project Regionale Input-Output Tabellen 1992, Rijksuniversiteit Groningen / CBS, Regionale Samenhang in Nederland, 1999, Stichting Ruimtelijke Economie Groningen.

6.9 Diensten als percentage in de regionale uitvoer en invoer van goederen en diensten 12 provincies en de twee mainport-regio's Groot-Rijnmond en Groot-Amsterdam en Noordzeekanaalgebied.

Bron: CBS / Rijksuniversiteit Groningen, project Regionale Input-Output Tabellen 1992, Rijksuniversiteit Groningen / CBS, Regionale Samenhang in Nederland, 1999, Stichting Ruimtelijke Economie Groningen.

7. Internationale vergelijkingen

Nederland heeft een zeer open economie. Daarom is het nuttig om de ontwikkelingen in Nederland te vergelijken met die in andere landen. Een goede internationale vergelijkbaarheid wordt op dit moment bemoeilijkt door het feit dat een aantal Europese landen bezig is hun nationale rekeningen te herzien. Omdat voor de meeste en de belangrijkste landen herziene cijfers beschikbaar zijn, wordt in dit hoofdstuk zoveel mogelijk gebruik gemaakt van cijfers volgens de nieuwe internationale richtlijnen: het SNA 1993 en het ESR 1995.

7.1 Ontwikkelingen in 1998

In 1998 hebben Europa en de Verenigde Staten de economische groei van 1997 kunnen vasthouden, terwijl Japan verder in het slop raakte. De economische groei in de EU kwam in 1998 uit op 2,7% en in de VS op 3,9%. In de Eurozone bedroeg de groei 2,8%. Japan daarentegen kende geen groei, maar juist een krimp: het volume van het bruto binnenlands product (BBP) kwam 2,9% lager uit dan in 1997.

De VS waren net als in de afgelopen jaren de trekker van de internationale economie. Niet alleen was de groei in de VS hoger dan die in Europa en Japan, maar door de invoerstijging van bijna 11% had de Amerikaanse economie ook een sterke internationale uitstraling.

In Nederland was de groei van het BBP in 1998 relatief hoog. Binnen de EU kenden alleen Finland, Ierland, Spanje en Luxemburg een hogere groei. Het Nederlandse groeicijfer van 3,7% lag een procentpunt boven het Europese gemiddelde (2,7%) en was vrijwel even groot als dat van de VS (3,9%).

Van belang is de aantrekkende groei in Duitsland en Frankrijk, die samen ook wel 'de as van Europa' worden genoemd. Daar staat tegenover dat de groei in Italië laag blijft en die in het Verenigd Koninkrijk terugloopt.

Azië-crisis vooral zichtbaar bij in- en uitvoercijfers

Het effect van de Azië-crisis was tweeledig. In de eerste plaats zakte de binnenlandse vraag in Indonesië, Maleisië en andere direct getroffen Aziatische landen in. In de tweede plaats volgde hierop een stroom van goedkope exporten naar Japan, Europa en de VS, onder andere door de sterke koersdalingen van de valuta van Indonesië, Maleisië enzovoorts. De gevolgen van de Azië-crisis zijn dan ook het duidelijkst zichtbaar in de internationale in- en uitvoercijfers. Zowel in de VS als in de EU is de exportgroei in 1998 sterk teruggelopen. In Indonesië,

Maleisië en de andere direct getroffen Aziatische landen was het omgekeerde het geval: de volumegroei van de uitvoer nam toe, terwijl de invoergroei terugliep. In Japan liep zowel de in- als de uitvoergroei terug.

7.1 Bruto binnenlands product

	1990/1995 ¹⁾	1996	1997*	1998*
<i>volumemutaties in %</i>				
Nederland	2,1	3,0	3,8	3,7
België	1,3	0,9	3,2	2,9
Denemarken	2,5	3,2	3,3	2,4
Duitsland	1,5	0,8	1,8	2,3
Finland	-0,5	4,1	5,5	4,7
Frankrijk	1,1	1,1	2,0	3,2
Griekenland ¹⁾	1,2	2,4	3,2	3,7
Ierland	6,1	7,7	10,7	8,9
Italië	1,1	0,9	1,5	1,3
Luxemburg ¹⁾	5,4	2,6	4,1	5,7
Oostenrijk ¹⁾	2,0	2,0	2,5	3,3
Portugal ¹⁾	1,8	3,2	3,5	3,5
Spanje	1,3	2,3	3,7	4,0
Verenigd Koninkrijk	1,3	2,6	3,5	2,1
Zweden	0,6	1,3	1,8	2,6
Europese Unie (15)	1,4	1,6	2,5	2,7
Eurozone	1,5	1,3	2,3	2,8
Verenigde Staten	2,0	3,4	3,9	3,9
Japan	1,4	5,0	1,5	-2,9

Bron: OESO, National Accounts en Main Economic Indicators; CBS, Nationale rekeningen 1998; Eurostat.

¹⁾ Ongereviseerde cijfers.

Bij de uitvoer was vooral in Japan de klap groot: een uitvoergroei van 11,6% in 1997 werd in 1998 gevolgd door een volumedaling van de uitvoer van 2,3%. Ook in de VS was de terugval groot: van 12,8% naar 1,5%. In Europa kenden zowel de EU als de Eurozone een terugval in de uitvoergroei die minder sterk was dan in de VS en Japan.

In de VS viel ook de invoergroei terug, maar veel minder dan de uitvoergroei. In de EMU en de EU groeide de invoer vrijwel net zo snel als in 1997. Uitgedrukt in procenten van het BBP verslechterde de handelsbalans in de meeste landen dan ook (zie tabel 7.4 in paragraaf 7.2). In Japan en de meeste Aziatische landen daarentegen trad een verbetering op.

7.2 In- en uitvoer ¹⁾

	1997*		1998*	
	uitvoer	invoer	uitvoer	invoer
	<i>volumemutaties in %</i>			
Nederland	9,0	9,0	6,4	7,7
Duitsland	10,9	8,2	6,5	8,0
Frankrijk	10,7	6,2	6,2	8,7
België	7,1	6,0	3,4	5,3
Italië	5,2	10,1	1,1	6,0
Verenigd Koninkrijk	8,6	9,4	3,1	8,4
Europese Unie (15)	9,5	8,6	5,6	8,2
Eurozone	9,6	8,4	6,1	8,3
Verenigde Staten	12,8	13,9	1,5	10,6
Japan	11,6	0,5	-2,3	-7,7

Bron: OESO, Quarterly National Accounts en National Accounts; Eurostat.

¹⁾ Cijfers Europese landen conform het SNA 1993 en ESR 1995.

De Nederlandse uitvoergroei viel terug van 9,0% naar 6,4%, minder dus dan die van de EU als geheel. Daarbij speelt de sterke gerichtheid van het Nederlandse exportpakket op andere landen van de EU een rol (zie ook paragraaf 7.2). Met name in Duitsland, Frankrijk, België en Luxemburg, het Verenigd Koninkrijk en Italië was de teruggang in de invoergroei namelijk verhoudingsgewijs beperkt. Deze landen nemen samen circa drie kwart van de Nederlandse uitvoer voor hun rekening. Opmerkelijk is dat de Nederlandse uitvoergroei in 1998 wat achterbleef bij de invoergroei van onze belangrijkste handelspartners. In 1997 was de Nederlandse exportgroei juist hoger. Dit kan erop duiden dat Nederland ook op de Europese markt last had van de concurrentie van goedkope exporten uit Azië.

Investeringsgroei VS en Japan teruggelopen

De recente internationale ontwikkelingen lijken het vertrouwen van de producenten in de VS en Japan in de toekomst te hebben getemperd. In de VS zijn de investeringen in 1998 minder snel gegroeid dan in 1997 en in Japan kenden de investeringen in 1998 zelfs een volumedaling. Europese ondernemers zagen de toekomst juist zonniger in dan in 1997: zowel in de EU als in de Eurozone versnelde de investeringsgroei.

Binnen Europa valt vooral het herstel op van de investeringen in Frankrijk, Italië, Spanje en Zweden. Ook in Duitsland lijkt de investeringsgroei wat aan te trekken, maar het herstel is slechts bescheiden.

In Nederland was de teruggang van de investeringsgroei relatief beperkt, van 5,9% in 1997 naar 5,2% in 1998. Het zijn vooral lidstaten die relatief kort deel uitmaken van de EU waar de investeringsgroei de afgelopen jaren bovengemiddeld is geweest. Zo kenden Spanje, Portugal, Ierland, Zweden en Finland in de jaren negentig regelmatig investeringsgroei cijfers van meer dan 10%.

Gezinsconsumptie belangrijke drager economische groei

Tegenover de vertraagde groei van de uitvoer en ten dele ook van de investeringen stond in 1998 in het algemeen een versnelling van de groei van de consumptie door huishoudens. In de EU liep de consumptiegroei op van 1,8% in 1997 tot 2,6% in 1998 en in de VS van 3,4% tot 4,9%. In Japan daarentegen deelde ook de gezinsconsumptie in de malaise, met een volumedaling van 1,1%.

Binnen de EU versnelde de consumptiegroei het sterkst in Nederland, Spanje, Frankrijk, België, Portugal en Finland. Vooral Frankrijk valt op: in 1997 groeide de consumptie met 0,2%, in 1998 met 3,4%. Dit hangt samen met de aanschaf van personenauto's. Door het vervallen van een fiscaal gunstige regeling in 1997 waren de autoverkopen eind 1997 extra hoog en in 1998 extra laag. In het Verenigd Koninkrijk, Italië en Luxemburg daarentegen liep het groeitempo van de consumptie terug.

Door de versnelling van de consumptiegroei werd de economische groei in de VS en de EU veel sterker dan in 1997 gedragen door de consumptieve bestedingen van huishoudens. Vooral in de VS kwam het merendeel van de BBP-groei in 1998 voor rekening van de gezinsconsumptie.

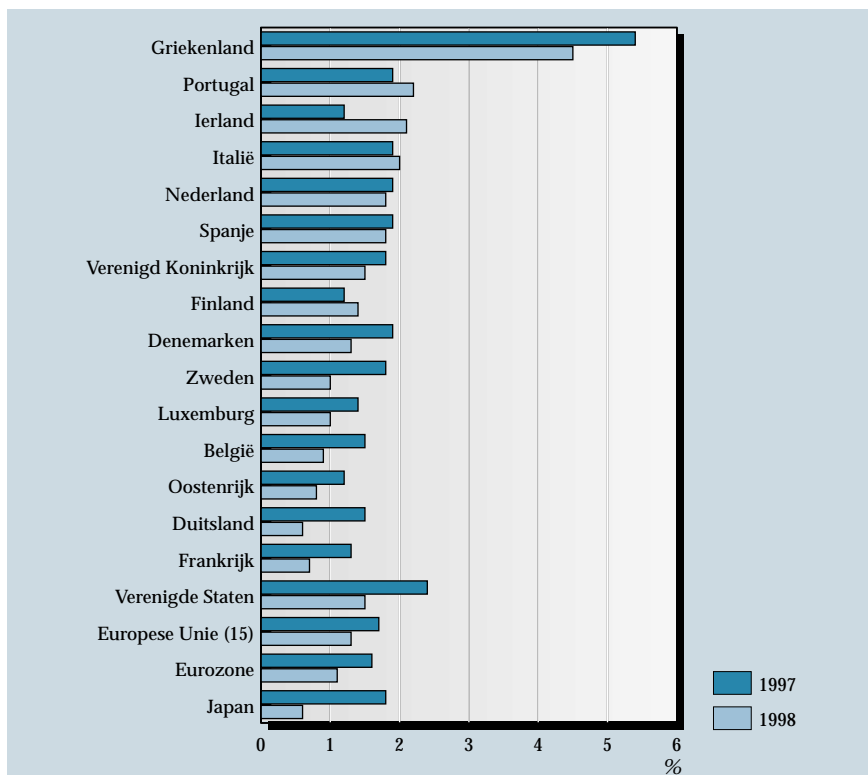
Inflatiespook in bedwang

De gelijkblijvende economische groei in de VS en de EU ging in 1998 gepaard met een vermindering van de inflatie. Het in het verleden vaak geconstateerde verband tussen aanhoudende economische groei en oplopende inflatie lijkt de laatste jaren minder sterk te zijn dan bijvoorbeeld in de jaren zestig en zeventig. Twee incidentele factoren die hierbij een rol spelen zijn: de daling van de olieprijs en de sterke internationale prijsconcurrentie als gevolg van de Azië-crisis. Voor een meer structurele verklaring wordt vaak gewezen op het toegenomen belang van dienstverlenende bedrijfstakken en automatisering.

In Japan kwam de stijging van het algemene prijspeil eveneens lager uit dan in 1997. Daar ging dit evenwel gepaard met een volumedaling van het BBP.

Binnen Europa liep de inflatie op in vier van de vijftien lidstaten. In Finland, Ierland en Portugal ging dat samen met een relatief hoge groei. Aangezien Nederland in 1998 qua groei tot de Europese kopgroep behoort, is het opvallend dat de inflatie iets lager uitkomt dan in 1997. Ook in Spanje is dat het geval.

7.3 Geharmoniseerde inflatie

Bron: Eurostat, datapocket; OESO, Main economic indicators.

7.2 Productie en bestedingen

Nederland meest dienstengeöriënteerde EU-land

Zowel in de Europese Unie als in Japan en de VS krijgen de dienstverlenende bedrijfstakken een steeds grotere rol. De VS blijven veruit het meest op dienstverlening geöriënteerd: in 1997 was 73% van de werkenden actief in de diensten. In de EU was dat 64% en in Japan 62%. Binnen de EU zijn Nederland (74%), België (71%), Zweden (71%) en het Verenigd Koninkrijk (71%) de landen met het hoogste dienstenaandeel in de werkgelegenheid. In de EU-landen rond de Middellandse Zee is het aandeel van diensten het laagst: 60% of minder. Ook in Duitsland zijn de dienstverlenende bedrijven minder belangrijk dan in Europa als geheel. Dit typeert de sterke oriëntatie van Duitsland op industrie en goederenexport. Daarnaast is er in Duitsland minder sprake van uitbesteding door industriële bedrijven aan zakelijke dienstverleners. Het verrichten van diensten binnen een industrieel bedrijf wordt dan tot de industriële werkgelegenheid gerekend.

7.4 Directe buitenlandse investeringen EU-lidstaten, 1998

	Directe investeringen door andere landen	Directe investeringen in andere landen	Directe investeringen buiten EU	Per saldo in het buitenland geïnvesteerd	
	<i>mld ecu</i>			<i>in % BBP</i>	
Nederland	28	34	18	6	1,7
België en Luxemburg	19	21	4	2	0,9
Denemarken	6	3	0	-2	-1,5
Duitsland	18	74	52	57	3,0
Finland	9	20	1	11	9,7
Frankrijk	25	34	19	10	0,8
Ierland	6	2	1	-4	-5,7
Italië	2	11	5	8	0,8
Oostenrijk	4	2	1	-2	-1,1
Portugal	1	2	1	1	1,4
Spanje	10	16	12	6	1,3
Verenigd Koninkrijk	49	79	69	30	2,4
Zweden	17	19	9	2	1,0
Europese Unie (15) ^{1) 2)}	94	192	192	97	1,3

Bron: Eurostat, Statistics in focus Economy and finance.

¹⁾ Alleen investeringen uit/in landen buiten de EU.

²⁾ Inclusief Griekenland.

EU op overnamepad in de VS

De Europese Unie is een belangrijke kapitaalexporteur: in 1998 investeerde de Unie 97 miljard ecu meer in landen buiten de EU dan andersom. Bij deze zogenaamde directe buitenlandse investeringen gaat het vooral om overnames, deelnemingen en dochtermaatschappijen in andere landen. Verreweg de meeste aankopen buiten de EU zijn in de Verenigde Staten gedaan. De EU-landen investeerden 112 miljard ecu in de VS, terwijl Amerikaanse bedrijven 59 miljard ecu in de Unie investeerden. Voor Europese ondernemingen waren Amerikaanse bedrijven in 1998 extra interessant vanwege de hoge economische groei en de verhoudingsgewijs lage beurskoersen in de VS. Vooral het Verenigd Koninkrijk, Duitsland, Nederland en Frankrijk waren in de VS actief. Per saldo investeerde de EU 53 miljard ecu in de Amerikaanse economie. Daarmee leverde deze kapitaalstroom uit de EU een aanzienlijke bijdrage aan de dekking van het Amerikaanse tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans. Mede daardoor kon de dollarkoers haar sterke positie op de valutamarkten handhaven. Sterker nog: ten opzichte van een aantal Europese munten was de dollar in 1998 zelfs wat duurder dan in het voorafgaande jaar.

In verhouding tot hun BBP zijn binnen de EU achtereenvolgens Finland, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Nederland de landen die per saldo het meeste in het buitenland investeren. Denemarken, Oostenrijk en vooral Ierland zijn daarentegen de landen die zelf voornamelijk buitenlandse investeerders aantrekken. Ook in absolute bedragen is Nederland een grote buitenlandse investeerder: de op drie na grootste binnen de EU, na het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Frankrijk. Tegelijkertijd is Nederland ook een geliefde bestemming voor investeerders: op de ranglijst van directe investeringen vanuit het buitenland staat Nederland tweede, achter het Verenigd Koninkrijk. Bijna de helft daarvan is afkomstig uit de VS.

Zuidelijke EU-lidstaten hebben de meeste zelfstandigen

In Nederland wordt de laatste jaren gestreefd naar een flexibilisering van het productieproces en van de arbeidsmarkt. In dat verband wordt onder andere het starten van een eigen onderneming aangemoedigd. Hoewel het aantal starters in Nederland de afgelopen jaren duidelijk weer in de lift zit, vormen ondernemers en zelfstandigen een kleine minderheid binnen de categorie werkenden.

In 1997 maakten ondernemers en zelfstandigen in Nederland 10% uit van de werkzame beroepsbevolking. Wanneer landbouwers buiten beschouwing worden gelaten bedroeg het aandeel 8%. Nederland zit daarmee ruim onder het EU-gemiddelde van 15% inclusief landbouwers en 12% exclusief agrarische ondernemers. De Nederlandse situatie is vergelijkbaar met die van Duitsland (9% exclusief landbouwers), Frankrijk (9%), Denemarken (7%), Luxemburg (7%) en Oostenrijk (7%). In deze landen spelen loonontwikkelingen dus een relatief belangrijke rol in bijvoorbeeld de ontwikkeling van de consumptieve bestedingen en van de kostenstructuur van het productieproces.

Landen met verhoudingsgewijs veel zelfstandigen zijn vooral in het zuiden van de EU te vinden. In Griekenland is in totaal 33% van de werkenden ondernemer of zelfstandige, waarvan 12 procentpunt landbouwer, in Italië is dat 24% en 3 procentpunt, in Spanje 21% en 4 procentpunt en in Portugal 27% en 11 procentpunt.

Uitvoer Nederland sterk EU-gericht

De structuur van de handelsrelaties tussen landen is één van de factoren die bepalen hoe internationale economische ontwikkelingen zich verspreiden over de nationale economieën. Zo speelt de samenstelling en de bestemming van het exportpakket een grote rol bij de mate waarin landen rechtstreeks getroffen worden door de Azië-crisis.

De grootste Europese goederenexporteurs zijn Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Nederland staat op de vijfde plaats. Het Nederlandse aandeel in de totale Europese goederenuitvoer bedroeg 9,7%. Dit is ruim twee maal

zo veel als mocht worden verwacht op grond van de omvang van de Nederlandse economie. Het Nederlandse BBP bedraagt thans circa 4,5% van het EU-BBP. Alleen België/Luxemburg en Ierland exporteren naar verhouding van het BBP nóg meer dan Nederland.

Alle lidstaten zijn met hun goederenexport vooral gericht op de Europese markt. In totaal heeft 62% van de export een bestemming binnen de Europese Unie. Koploper is Portugal, direct gevolgd door Nederland. Van deze landen blijft circa 80% van de goederenexport binnen Europa. Griekenland is het sterkst op landen buiten de EU gericht: bijna de helft van de uitvoer verlaat de EU. Veruit de belangrijkste handelspartner buiten Europa zijn de Verenigde Staten, op afstand gevolgd door Zwitserland en Japan.

7.5 Het goederenexportpakket van de EU-lidstaten, 1997

	Aandeel in EU-BBP	Aandeel in totale goederen-uitvoer EU	Aandeel bestemming EU in goederen-uitvoer lidstaat	Aandeel in goederenexport lidstaat		
				landbouw- producten en voeding	energie en ruwe grond- stoffen	machines, apparaten en vervoer- middelen
	%					
Nederland	4,5	9,7	79	14	12	30
België en Luxemburg	3,2	8,2	75	10	5	28
Denemarken	2,0	2,3	66	23	8	27
Duitsland	26,0	23,9	56	5	3	50
Finland	1,5	1,9	53	3	10	39
Frankrijk	17,2	14,1	62	12	4	45
Griekenland	1,5	0,5	51	23	15	9
Ierland	1,0	2,5	69	12	2	38
Italië	14,1	11,2	55	6	3	38
Oostenrijk	2,5	2,8	62	5	5	41
Portugal	1,3	1,1	81	7	7	31
Spanje	6,6	4,7	68	14	5	41
Verenigd Koninkrijk	16,0	13,1	56	6	7	46
Zweden	2,8	3,9	56	3	9	48
Europese Unie (15)	100,0	100,0	62	9	6	41

Bron: Eurostat.

Ongeveer 40% van alle EU-goederenexport betreft machines en transportmidde- len. De export naar landen buiten de EU bestaat zelfs voor bijna de helft uit deze conjunctuurgevoelige producten. Het gaat immers grotendeels om investerings- goederen en duurzame consumptiegoederen. Vooral in Duitsland is het aandeel van deze categorie in de uitvoer nogal groot (50%).

In Nederland bedraagt het aandeel machines en transportmiddelen in de totale goederenexport slechts 30%. Het aandeel van landbouw- en voedingsmiddelen en van energiedragers (met name olie, olieproducten en aardgas) in het exportpakket is voor Nederland daarentegen bovengemiddeld. Het Nederlandse exportpakket is daardoor minder gevoelig voor schommelingen in de internationale conjunctuur. In tijden van een sterk groeiende wereldhandel blijft de Nederlandse uitvoergroei doorgaans wat achter, maar tijdens magere jaren valt de exportgroei van Nederland meestal minder ver terug dan in andere landen.

7.6 Uitvoeroverschot

	1990/1995 ¹⁾	1996	1997*	1998*
<i>in % van het bruto binnenlands product</i>				
Nederland	5,4	5,7	6,1	5,6
België	3,3	4,0	4,5	3,9
Denemarken	5,6	4,5	3,4	2,4
Duitsland	0,9	1,1	1,5	1,7
Finland	3,2	7,7	8,3	8,7
Frankrijk	1,2	1,7	2,9	2,6
Griekenland ¹⁾	-9,7	-8,8	-8,3	-8,2
Ierland	9,8	11,0	12,2	11,7
Italië	1,9	5,1	4,1	3,5
Luxemburg ¹⁾	6,3	15,8	16,0	16,7
Oostenrijk ¹⁾	0,5	-0,6	-0,6	0,2
Portugal ¹⁾	-7,6	-7,7	-8,1	-9,6
Spanje	-1,6	0,5	0,8	0,3
Verenigd Koninkrijk	-1,3	-0,6	0,0	-0,9
Zweden	3,0	6,4	6,7	5,9
Europese Unie (15)	0,8	1,9	2,2	1,9
Eurozone	1,2	2,3	2,7	2,5
Verenigde Staten	-1,1	-1,5	-1,5	-1,8
Japan	1,7	0,5	1,2	2,0

Bron: OESO, National Accounts en Main Economic Indicators; CBS, Nationale rekeningen 1998.

¹⁾ Ongereviseerde cijfers.

Uitvoeroverschot Europa blijft groot

De uitstraling van de Verenigde Staten op de wereldeconomie blijkt onder andere uit de handelsbalans met het buitenland. Europa en Japan hebben een structureel uitvoeroverschot, de VS een structureel tekort. De Amerikanen verbruiken dus meer producten dan ze zelf produceren, waardoor andere landen meeprofiten van de sterke groei van de Amerikaanse economie.

Binnen de Europese Unie hebben Griekenland, Portugal en het Verenigd Koninkrijk een vrij structureel tekort. Oostenrijk heeft voor het eerst in jaren weer een klein overschot. De overige elf lidstaten hebben een vrij structureel overschot. Uitgedrukt in procenten van het BBP hebben Ierland, Luxemburg en Finland de hoogste uitvoeroverschotten. Nederland neemt binnen de overschotlanden een middenpositie in.

7.3 Arbeidsmarkt en werkloosheid

De economische groei in de EU en de VS in de afgelopen jaren ging gepaard met een verdere uitbreiding van de werkgelegenheid, een daling van de werkloosheid en een stijging van de participatiegraad. Bij de mate waarin economische groei leidt tot een daling van de werkloosheid spelen meerdere factoren een rol. Eén daarvan is de opkomst van deeltijdwerk. Als de banengroei voor een deel bestaat uit deeltijdbanen, zal economische groei tot een relatief sterke daling van de werkloosheid leiden. Gegevens over de participatiegraad illustreren dat het Nederlandse succes bij de terugdringing van de werkloosheid meer dan in andere landen samenhangt met de groei van deeltijdwerk.

Werkloosheid westerse landen verder gedaald

De aanhoudende economische groei in de westerse landen vertaalde zich in een verdere terugdringing van de werkloosheid. In de VS en in de EU als geheel liep het werkloosheidspercentage in 1998 terug. In Japan daarentegen ging de economische krimp gepaard met een oplopende werkloosheid.

Binnen Europa zijn het de landen met de hoogste groei waarin de werkloosheid het sterkst daalt: Spanje, Portugal, Ierland, Finland en Nederland. Alleen in Oostenrijk liep het werkloosheidspercentage iets op, terwijl de economische groei toch behoorlijk was.

Deeltijdwerk in Nederland belangrijk voor hoge arbeidsparticipatiegraad

De arbeidsparticipatie van de (potentiële) beroepsbevolking in de EU is de afgelopen jaren gestegen. In de EU als geheel verrichte 60% van de bevolking tussen de 15 en 64 jaar in 1997 op de één of andere manier betaalde arbeid. In Denemarken (76%) en het Verenigd Koninkrijk (70%) was de participatiegraad het hoogst. Daarna volgden Nederland, België, Oostenrijk en Zweden met ieder een participatiegraad van 67%. In Spanje (48%), Italië (51%) en Ierland (56%) namen verhoudingsgewijs het minste mensen deel aan het (betaalde) arbeidsproces.

In deze cijfers tellen kleine banen even zwaar mee als voltijdbanen. Wanneer alleen de banen van 11 uur of meer per week worden meegeteld, daalt de participatiegraad voor de EU naar 58%. In het Verenigd Koninkrijk, Denemarken en vooral Nederland is het verschil echter groter. De Nederlandse participatiegraad zakt dan zelfs van 67% tot 60% en ons land belandt daarmee in de Europese middenmoot. In de meeste landen spelen kleine baantjes geen rol van betekenis en verandert de participatiegraad niet of nauwelijks als gevolg van een dergelijke verandering van invalshoek.

7.7 Netto participatiegraad van de bevolking van 15-64 jaar, 1997

	Werkzaam	Werkzaam voor 11 uur of meer per week	Vershil
	%		%-punt
Nederland	67	60	7
Duitsland	64	61	2
Frankrijk	59	58	1
België	67	66	1
Verenigd Koninkrijk	70	66	4
Italië	51	50	1
Luxemburg	60	59	1
Spanje	48	47	1
Portugal	63	63	0
Griekenland	55	55	0
Denemarken	76	71	5
Ierland	56	55	1
Oostenrijk	67	66	1
Zweden	67	65	2
Finland	62	60	2
Europese Unie (15)	60	58	2

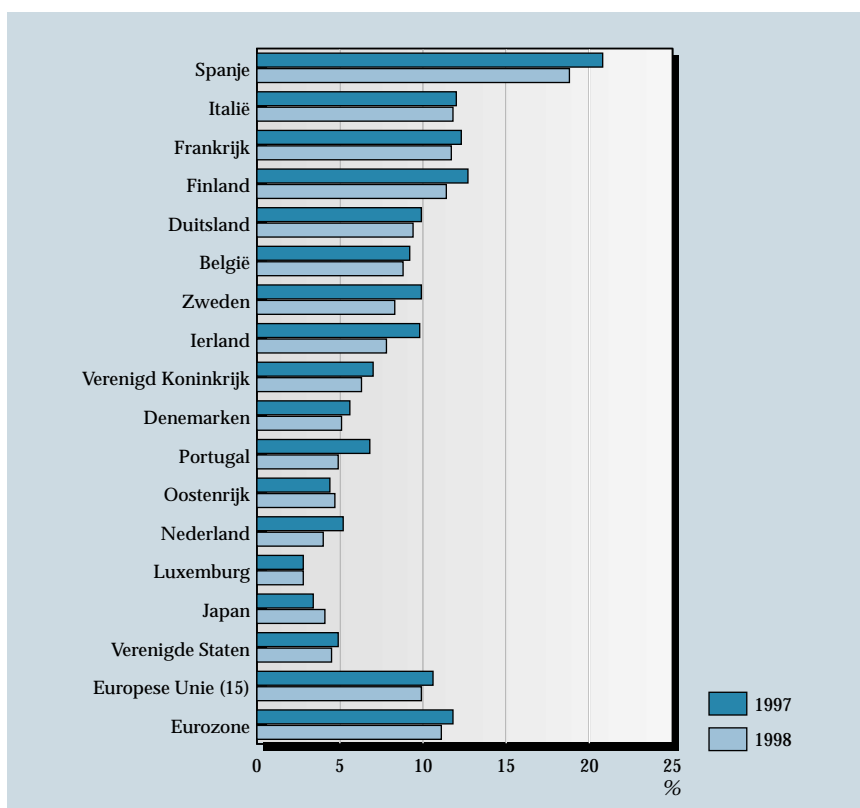
Bron: Eurostat, Labour Force Survey.

Werkloosheid blijft belangrijk Europees probleem

Door de stijging van de werkloosheid in Japan en de daling ervan in de VS naderen de werkloosheidspercentages van deze landen elkaar. In Japan bedroeg de werkloosheid 4,1% en in de VS 4,5%. Voor de VS wordt een dergelijk werkloosheidspercentage gezien als laag en mogelijk zelfs onder het niveau van de zogenaamde natuurlijke werkloosheid: het werkloosheidsniveau waarbij de inflatie niet toeneemt. Voor Japan is het huidige niveau juist erg hoog: jarenlang lag de werkloosheid hier onder de 3%. In de EU werd de werkloosheid in 1998 eveneens teruggedrongen, maar bleef meer dan twee keer zo hoog als in de VS en Japan: 9,9%. Werkloosheid blijft zodoende vooral een Europees probleem. Onderzoek

van de universiteiten van Leiden en Amsterdam wijst er overigens op dat de natuurlijke werkloosheid in de EU hoger ligt dan in de VS en Japan. In een artikel in ESB (1-5-1998) noemen de onderzoekers C.P. van Beers en J.J.M. Theeuwes als verklaring vooral 'hysteresis': als de werkloosheid een groot aantal jaren op een hoog niveau ligt, dan wordt het terugdringen ervan steeds lastiger. Vooral langdurige werkloosheid zou bijdragen aan hysteresis: enerzijds neemt na verloop van tijd de motivatie af om te blijven solliciteren, anderzijds verouderen de vaardigheden van langdurig werklozen en kunnen bij werkgevers vooroordelen tegen langdurig werklozen ontstaan.

7.8 Gestandaardiseerde werkloosheid

Bron: Eurostat Datapocket.

Binnen Europa is Nederland het land met de laagste werkloosheid op Luxemburg na, waarbij het niveau thans vergelijkbaar is met dat van de VS. Ook in Oostenrijk en Portugal is de werkloosheid minder dan 5%. Aan de andere kant van de schaal hebben Finland, Frankrijk en Italië werkloosheidspercentages van meer dan 10% en Spanje zelfs van bijna 20%. Overigens bevat dit cijfer voor de mediterrane landen, en vooral voor Spanje, een zeer hoge seizoenscomponent. Het jaarcijfer is

gebaseerd op een peiling in april, dus vlak voordat het toeristenseizoen begint. Deze vertekening beïnvloedt overigens ook het beroep van vooral Spanje op de regionale structuurfondsen van de EU, die grotendeels afhankelijk zijn van het werkloosheidspercentage.

Opmerkelijk is dat in Ierland een relatief lage participatiegraad niet gepaard gaat met een hoge werkloosheid. Bij Italië en Spanje is dat immers wel het geval. Dit impliceert dat in Ierland relatief veel minder inactieven op zoek zijn naar betaald werk dan in Spanje en Italië.

Helpt Europese werklozen langdurig zonder baan

De hoge werkloosheid in de EU is des te schrijnender omdat ongeveer de helft van de Europese werklozen langer dan een jaar zonder werk zit. Bijna een derde (30% in 1997) was zelfs langer dan twee jaar werkloos. Naarmate iemand langer zonder werk zit, daalt de kans om weer aan het werk te komen.

Bij Nederland is het aandeel van de langdurige werkloosheid gelijk aan het EU-gemiddelde: 49%. In Frankrijk (40%), Finland (40%), het Verenigd Koninkrijk (39%), Zweden (34%) en vooral Oostenrijk (29%) komt langdurige werkloosheid relatief minder voor dan in de andere lidstaten. Daarentegen kampen vooral Italië (66%) en België (61%) met een extra groot probleem van mensen die langer dan een jaar zonder baan zitten.

De kortdurende werkloosheid geeft een indicatie van de snelheid waarmee baanzoekers aan de slag komen. Van de mensen die korter dan een jaar werkloos zijn, zat voor de EU als geheel 64% minder dan een half jaar zonder baan. In het Verenigd Koninkrijk (74%), Oostenrijk (74%) en Portugal (75%) waren relatief de meeste mensen korter dan een half jaar werkloos. Dit kan niet verklaard worden door een oplopend werkloosheidspercentage en wijst dus op relatief korte zoektijden op de arbeidsmarkt. In Nederland lijkt de zoektijd het langst: nog geen 40% van de kortdurende werklozen is minder dan een half jaar op zoek.

7.4 Agenda 2000: hervorming van de EU

Op 24 en 25 maart 1999 onderhandelden de Europese regeringsleiders in Berlijn over de Agenda 2000, een voorstel voor hervormingen van de Europese Unie. De belangrijkste resultaten bestonden uit een ongewijzigd BBP-gerelateerd uitgavenplafond voor de EU voor de jaren 2000–2006, een betere beheersbaarheid van de uitgaven bij de structuurfondsen en de landbouwuitgaven en ten slotte een concrete toetredingsstrategie bij de verdere uitbreiding van de EU met nieuwe lidstaten. Nederland en andere 'netto-betalers' boekten nog een extra succes: zij konden voorkomen dat het verschil tussen hun betalingen aan en ontvangsten van de EU verder zou oplopen.

Hervorming noodzakelijk voor verdere uitbreiding

De EU staat de komende jaren voor drie belangrijke uitdagingen. In de eerste plaats zal de werking van de in 1999 gestarte Economische en Monetaire Unie (EMU) moeten worden verbeterd. Met name een snellere terugdringing van de hoge werkloosheid is gewenst. Ten behoeve van een verbeterde werking is besloten tot grensoverschrijdende projecten en een ander gebruik van de structuurfondsen van de EU. In de tweede plaats zullen de werkwijze en de beleidsinstrumenten van de EU zelf moeten worden aangepast om slagvaardiger te kunnen opereren. Ook in dit kader is een herziening van de structuurfondsen nodig. Daarnaast zal het gemeenschappelijk landbouwbeleid moeten worden aangepast. Ten slotte zal de voorziene verdere uitbreiding met lidstaten uit vooral Midden- en Oost-Europa moeten verlopen zonder verstoringen van de huidige interne markt. Daartoe zal een deel van de structuurfondsen gebruikt worden voor voorbereidende aanpassingen van de kandidaat-lidstaten. Er zijn inmiddels 'Partnerschappen voor de toetreding' gesloten met Cyprus, Hongarije, Polen, Tsjechië, Estland en Slovenië.

Toetredingsvoorwaarden: maatschappelijke 'software' belangrijk

De uitbreiding van de Europese Unie is een complexe operatie. De kandidaat-lidstaten moeten namelijk niet alleen een goed functionerende en concurrerende markteconomie hebben. De EU eist ook dat ze beschikken over stabiele instellingen die de democratie, de rechtsorde en de mensenrechten garanderen. Naast economische hardware speelt de sociale en politieke software dus ook een belangrijke rol.

De kandidaat-lidstaten krijgen van de EU ondersteuning bij de voorbereiding op de toetreding tot de Unie (pre-toetredingssteun) en bij de toetreding zelf. Dit betreft voor een deel financiële steun voor bijvoorbeeld verbetering van de infrastructuur en versterking van de landbouw. Daarnaast zijn er programma's waarin vooral technische bijstand wordt gegeven bij het opbouwen van kennis en instituties: het PHARE-programma.

Met de goedkeuring van Agenda 2000 is besloten dat de huidige EU voor de toetreding jaarlijks een bedrag uittrekt dat oploopt (in prijzen van 1999) van 3,1 miljard euro in 2000 tot 17,3 miljard euro in 2006.

EU-uitgaven: eigen begrotingsbeleid net zo stringent als dat voor lidstaten

Met de introductie van Agenda 2000 is het de bedoeling 'dat op het niveau van de Unie een even stringent begrotingsbeleid wordt gevoerd als op nationaal niveau'. Voor het bereiken van een goede begrotingsdiscipline zijn vooral over de uitgaven van de EU maatregelen afgesproken. Aan de uitgavenkant bestond al de regel dat de uitgaven van de Unie maximaal 1,27% van het totale bruto nationaal product van de EU-lidstaten mochten bedragen. Met Agenda 2000 is besloten om het

feitelijke huidige percentage (1,13% van het BNP) te handhaven in 2006. Om dat te bereiken worden vooral de uitgaven in het kader van de structuurfondsen en van het cohesiefonds verlaagd, van 29,4 miljard euro (in prijzen van 1999) in 2000 tot 26,7 miljard euro in 2006. De structuurfondsen zijn bedoeld om de economische en sociale samenhang in de EU te verbeteren. Daarbij gaat het met name om het bevorderen van de ontwikkeling van achtergebleven regio's. Het cohesiefonds is vooral bestemd voor het milieu en voor trans-Europese netwerken, zoals hogesnelheidslijnen.

De reële landbouwwitgaven stijgen de eerste jaren nog, van 40,9 miljard euro (in prijzen van 1999) in 2000 tot 43,8 miljard euro in 2003. Daarna dalen ze weer tot 41,7 miljard euro in 2006. De belangrijkste hervorming van het landbouwbeleid bestaat uit een overgang van directe prijssubsidies naar inkomenstoeslagen per hectare of per dier. Daarmee zijn de uitgaven beter in de hand te houden en wordt de marktversturende werking verminderd.

De begrotingsruimte die ontstaat door de voorziene economische groei wordt vooral gebruikt voor steun aan de kandidaat-lidstaten bij hun toetreding, vanaf 2002. De kosten hiervoor lopen op van 4,1 miljard euro (in prijzen van 1999) in 2002 tot 14,2 miljard euro in 2006.

7.9 Uitgaven Europese Unie

	2000	2002	2004	2006
	<i>mld euro, prijzen 1999</i>			
Uitgavenmaximum	89,6	98,3	100,6	103,5
w.v.				
Landbouwwitgaven	40,9	43,9	42,8	41,7
Structuurmaatregelen	32,0	30,9	29,6	29,2
Intern beleid	5,9	6,0	6,1	6,2
Extern beleid	4,6	4,6	4,6	4,6
Administratieve uitgaven	4,6	4,7	4,9	5,1
Reserves	0,9	0,7	0,4	0,4
Pre-toetredingssteun	3,1	3,1	3,1	3,1
Beschikbaar voor toetreding	0,0	4,1	8,9	14,2
	<i>in % van het bruto nationaal product</i>			
Uitgavenmaximum	1,13	1,18	1,15	1,13

Bron: Europese Raad.

Aan inkomstenkant vooral andere verdeling lasten over lidstaten

Aan de inkomstenkant blijft de financieringsstructuur op zich hetzelfde en is het vooral de verdeling van de lasten over afzonderlijke lidstaten die wordt aangepast. De geldbronnen van de EU blijven onveranderd: de landbouwheffingen, de invoerrechten en een vast deel van de BTW-inkomsten van de lidstaten vormen de basis van de EU-inkomsten. Om de begroting sluitend te maken wordt het resterende deel jaarlijks vastgesteld en over de lidstaten verdeeld op basis van hun aandeel in het BNP van de EU. Daarbij wordt voor het Verenigd Koninkrijk een correctie toegepast, om te voorkomen dat dit land onevenredig veel aan de EU moet afdragen.

De landbouwheffingen en de invoerrechten zijn bestemd voor de EU, maar worden door de afzonderlijke lidstaten geïnd. Ieder land mag een vast percentage van de geïnde gelden zelf houden als 'inningskosten'. Dit percentage bedraagt nu 10% en wordt in 2001 verhoogd tot 25%. Nederland en andere lidstaten die veel geld innen, hoeven door deze maatregel minder geld af te dragen aan de EU dan de andere landen.

Bij de BTW wordt de maximumafdracht verlaagd van 0,75% in 2002 tot 0,50% van de BTW-grondslag in 2004. Ook deze maatregel heeft gevolgen voor de verdeling van de lasten over lidstaten.

7.10 Nettopositie EU-lidstaten¹⁾

	1999	2006
	% BNP	
Nederland	-0,83	-0,69
Duitsland	-0,59	-0,51
Frankrijk	-0,17	-0,17
België	0,40	0,34
Verenigd Koninkrijk	-0,27	-0,30
Italië	-0,14	-0,16
Luxemburg	4,30	4,56
Spanje	1,35	1,24
Portugal	2,87	2,19
Griekenland	4,29	3,63
Denemarken	-0,01	-0,22
Ierland	3,42	1,55
Oostenrijk	-0,45	-0,35
Zweden	-0,51	-0,44
Finland	-0,09	-0,13

Bron: Europese Commissie.

¹⁾ Zonder verdere uitbreiding van de Europese Unie.

Ten slotte is de financiering gewijzigd van de correctie op de afdracht voor het Verenigd Koninkrijk. Oostenrijk, Duitsland, Nederland en Zweden krijgen een verlaging van hun normale aandeel met 25% en de andere landen dragen navent meer bij.

Nederland wordt minder grote netto-betaler

Nederland is op dit moment verhoudingsgewijs de grootste 'netto-betaler' van de EU. In verhouding tot het BNP is het verschil tussen de betalingen aan en de ontvangsten van de EU het grootst: 0,83%. De maatregelen van Agenda 2000 leiden tot een verkleining van dit verschil, tot 0,69% in 2006. Desondanks blijft Nederland ook dan de grootste netto-betaler aan de EU. Ook Duitsland, Oostenrijk en Zweden gaan relatief minder bijdragen aan de EU, maar blijven beduidend meer betalen dan ze ontvangen.

Tegelijkertijd zien vooral Griekenland, Ierland en Portugal hun reële netto-ontvangsten in verhouding tot hun BNP teruglopen. Opmerkelijk is dat Luxemburg, het rijkste land van de EU, netto verreweg het meeste profiteert van de EU-begroting. De vestiging van veel Europese instellingen in dit land speelt daarbij een belangrijke rol.

Bijlage: De gevolgen van de revisie voor de BBP-ranglijst

Nederland passeert België, Frankrijk en Finland

In 1999 heeft een herberekening plaatsgevonden van de nationale rekeningen van de meeste lidstaten van de Europese Unie. Door deze aanpassing aan de nieuwste internationale richtlijnen verandert de hoogte van het bruto binnenlands product. Van alle landen zijn inmiddels herziene gegevens bekend, behalve van Luxemburg, Oostenrijk, Griekenland en Portugal. De herziening blijkt vooral gevolgen te hebben voor de 'subtop' van de ranglijst van het BBP per hoofd van de bevolking.

7.11 Gevolgen revisie voor BBP per hoofd van de bevolking, 1997

	Bruto binnenlands product per hoofd v.d. bevolking na revisie	Rangnummer na revisie	Rangnummer voor revisie
	<i>euro</i>		
Luxemburg ¹⁾	34 320	(1)	1
Denemarken	28 400	2	2
Zweden	23 580	3	3
Duitsland	22 810	4	5
Oostenrijk ¹⁾	22 530	(5)	4
Nederland	21 400	6	9
Frankrijk	21 220	7	7
België	21 150	8	6
Finland	20 860	9	8
Verenigd Koninkrijk	19 610	10	10
Ierland	18 960	11	11
Italië	17 790	12	12
Spanje	12 520	13	13
Griekenland ¹⁾	10 100	(14)	14
Portugal ¹⁾	9 040	(15)	15

Bron: Eurostat.

¹⁾ Voor revisie

Duitsland verdringt Oostenrijk van de vierde plaats, Nederland haalt België, Frankrijk en Finland in en Frankrijk passeert België. Nederland stijgt van de negende naar de zesde plaats. Luxemburg en Denemarken blijven de rijkste landen van de Unie, Griekenland en Portugal de armste.

Bij deze berekening is overigens geen rekening gehouden met verschillen in prijspeil tussen de lidstaten. Als daar met behulp van koopkrachtpariteiten wél voor zou worden gecorrigeerd, dan passeert Nederland waarschijnlijk Zweden op de ranglijst. Zelf zou ons land dan mogelijk weer door België worden ingehaald.

8. Tot besluit

De EMU is in 1998 haar derde fase ingegaan. Begin mei 1998 is Nederland met nog tien andere landen toegelaten tot de Economische en Monetaire Unie. Dit is gebeurd op basis van de uitkomst van een toetsing op een vijftal statistische criteria. De EMU-criteria hadden betrekking op de uitkomsten over 1997 van het overheidstekort en de overheidsschuld uitgedrukt in procenten van het BBP, de inflatie, de kapitaalmarktrente en de wisselkoersstabiliteit. Sindsdien zijn met name de overheidstekortquote en overheidsschuldquote nog beter aan de eisen gaan voldoen. Dit is mede te danken aan de goede prestatie van de Nederlandse economie in de huidige tijd van voortgaande Europese integratie. De uitstraling van de Azië-crisis in 1997 bleef ook in 1998 beperkt, terwijl de consumptie van huishoudens sterk aantrok. De inflatie bleef ondanks de hoogconjunctuur gematigd.

Onze economie heeft in de afgelopen periode een voorspoedige groei meegeemaakt. Een dergelijke omvang en duur van de groei heeft zich in geen twintig jaar voorgedaan. Tegelijkertijd is de werkloosheid sterk teruggelopen en neemt een steeds groter deel van de bevolking tussen 15–64 jaar deel aan het arbeidsproces. Vooral het aantal tweeverdieners is sterk toegenomen. Tevens vonden luxe producten zoals computers, auto's, huishoudelijke apparaten en audio- en videoapparatuur gretig aftrek en werd er meer buiten de deur gegeten. Aan de andere kant van het spectrum is ook de koopkrachtsituatie verbeterd van de armste huishoudens die niet van arbeidsmarktpositie veranderden in vergelijking met het voorgaande jaar. Deze huishoudens bestaan namelijk voor een groot deel uit 65-plussers en andere groepen die geen toegang tot de arbeidsmarkt hebben. Daardoor ontbreekt de mogelijkheid voor een inkomensverbetering door het verwerven van een (beter betaalde) baan, door promotie of door een incidentele loonsverhoging. Ongeacht dergelijke eenmalige inkomensverbeteringen gingen de armste huishoudens er evenwel relatief meer in koopkracht op vooruit dan de hogere inkomensgroepen.

De gestage economische groei zorgt ervoor dat de krapte op de arbeidsmarkt steeds duidelijker voelbaar wordt. Over het algemeen schiet de opleiding van de beroepsbevolking tekort bij de behoefte van werkgevers. Ondanks de toenemende geschooldheid van de beroepsbevolking is dat gat nog niet gedicht.

Achter de forse groei van de consumptie zit niet alleen het toegenomen (loon)inkomen. Vooral in 1998 lijkt ook gebruik gemaakt te zijn van het te gelde maken van de gestegen prijs van de eigen woning. Daarnaast trachten vele huishoudens hun toekomstige inkomsten te vergroten door hun effectenbezit uit te

breiden, meestal in de vorm van aandelen. Deze tendensen zijn mede ontstaan door de lage rentestand van de afgelopen jaren. Geld lenen is goedkoop en het stallen van overtollig geld op een spaarrekening levert weinig rendement op. De in hoofdstuk 4 beschreven confrontatie van reële en financiële transacties in 1997 en 1998 duidt er evenwel op dat ook de risico's voor de economische groei van eventuele waardedalingen van huizen en aandelen beperkt kunnen zijn. De analyse biedt een indicatie dat de impuls vanuit de financiële sfeer in 1997 gering is geweest en ook in 1998 een bijdrage van minder dan 10% aan de economische groei heeft geleverd. In deze analyse zijn overigens vertrouwens-, inflatie- en multipliereffecten buiten beschouwing gebleven.

De afgelopen jaren zag vooral de overheid haar beschikbaar inkomen snel toenemen. Dit had rechtstreeks te maken met de voorspoedige economische groei. De inkomsten uit belastingen en sociale premies namen gestaag toe, terwijl de rente-uitgaven en de betalingen aan bijstand en andere sociale uitkeringen nagenoeg stabiliseerden. In de praktijk is deze conjuncturele verbetering van de staatshuishouding niet of nauwelijks gebruikt voor lastenverlichting of uitgavenvergroting (oftewel beleidsintensivering), maar met name voor tekortreductie, conform de voorschriften in het Europese Groei- en Stabiliteitspact.

Statistische bijlage

Tabel 1. Bestedingen

	1996	1997*	1998*
	<i>volumemutaties in %</i>		
Bruto binnenlands product	3,0	3,8	3,7
Consumptieve bestedingen	2,5	2,9	3,9
Overheid	-0,4	3,3	3,3
Huishoudens incl. IZW huishoudens	4,0	2,6	4,1
Investerings in vaste activa (bruto)	6,3	5,9	5,2
Vennootschappen, huishoudens en IZWh	6,0	7,6	5,9
Overheid	8,3	-4,0	0,8
Veranderingen in voorraden	.	.	.
Uitvoer	4,6	9,0	6,4
Invoer	4,4	9,0	7,7
	<i>prijsmutaties in %</i>		
Bruto binnenlands product	1,2	2,0	1,9
Consumptieve bestedingen	1,5	2,0	1,9
Overheid	0,7	1,6	2,3
Huishoudens incl. IZW huishoudens	1,9	2,1	1,8
Investerings in vaste activa (bruto)	1,8	1,7	1,7
Vennootschappen, huishoudens en IZWh	1,8	1,8	1,7
Overheid	1,7	1,5	1,6
Veranderingen in voorraden	.	.	.
Uitvoer	0,5	2,6	-1,2
Invoer	1,2	2,6	-1,5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Tabel 2. Macrogegevens nationale rekeningen

	1996	1997*	1998*	1998*
	waardemutaties in %			mln gld
Het BBP benaderd vanuit de productiekant				
1 Productie (basisprijzen)	5,4	6,6	4,5	1 429 527
2 Intermediair verbruik (aankooprijzen exclusief aftrekbare BTW)	7,2	7,9	3,5	715 180
3 (1-2) Toegevoegde waarde (basisprijzen)	3,6	5,4	5,5	714 347
4 Saldo van productgebonden belastingen en subsidies	10,6	10,3	7,8	82 536
5 Verschil toegerekende en afgedragen BTW	-24,3	-26,6	-30,3	956
6 Verbruik toegerekende bankdiensten	-0,4	2,8	8,7	21 678
7 (3 t/m 5-6) Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	4,2	5,8	5,6	776 161
Het BBP benaderd vanuit de bestedingenkant				
1 Consumptieve bestedingen	4,1	4,9	5,9	562 670
2 Investerings in vaste activa (bruto)	8,2	7,7	7,0	168 580
3 Veranderingen in voorraden ¹⁾	.	.	.	1 421
4 Uitvoer van goederen en diensten	5,1	11,9	5,2	472 941
5 Invoer van goederen en diensten	5,6	11,8	6,1	429 451
6 (1 t/m 4-5) Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	4,2	5,8	5,6	776 161
Het BBP benaderd vanuit de inkomenskant				
1 Beloning van werknemers	3,9	5,0	5,6	392 804
2 Saldo van belastingen op productie en invoer en subsidies	7,8	4,8	9,3	83 677
3 Afschrijvingen	4,1	4,3	4,8	114 628
4 Exploitatie-overschot/gemengd inkomen (netto)	3,6	9,2	4,5	185 052
5 (1 t/m 4) Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	4,2	5,8	5,6	776 161

Tabel 2. Macrogegevens nationale rekeningen (slot)

	1995	1996	1997*	1998*
	<i>mln gld</i>			
Verdeling beschikbaar nationaal inkomen				
6 Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	666 035	694 298	734 853	776 161
7 Saldo uit het buitenland ontvangen primaire inkomens	8 005	3 498	13 125	8 615
8 (6+7) Nationaal inkomen (bruto, marktprijzen)	674 040	697 796	747 978	784 776
9 Saldo uit het buitenland ontvangen inkomensoverdrachten	-5 075	-5 700	-6 852	-5 903
10 (8+9) Beschikbaar nationaal inkomen (bruto)	668 965	692 096	741 126	778 873
w.v. afschrijvingen	100 680	104 858	109 410	114 628
w.v. beschikbaar nationaal inkomen (netto)	568 285	587 238	631 716	664 245
huishoudens incl. IZWh	349 554	367 107	384 634	401 134
overheid	134 612	146 130	158 619	172 509
vennootschappen	84 119	74 001	88 463	90 602
11 Consumptieve bestedingen	486 714	506 687	531 402	562 670
12 Correctie pensioenvoorziening (saldo buitenland)	155	161	320	293
13 (10-11+12) Nationale besparingen (bruto)	182 406	185 570	210 044	216 496
14 Investerings in vaste activa (bruto)	135 192	146 285	157 568	168 580
15 Veranderingen in voorraden	4 568	1 451	957	1 421
16 (13-14-15) Nationaal inkomensoverschot (= Saldo lopende transacties met het buitenland)	42 646	37 834	51 519	46 495
17 Saldo uit het buitenland ontvangen kapitaaloverdrachten	-2 444	-3 929	-3 126	-1 520
18 (16+17) Nationaal vorderingenoverschot (+) c.q. -tekort (-)	40 202	33 905	48 393	44 975
huishoudens incl. IZWh	32 436	24 969	25 983	20 533
overheid	-60 484	-12 660	-8 780	-5 979
vennootschappen	68 250	21 596	31 190	30 421
w.v. verandering van vorderingen op het buitenland	87 851	123 393	219 800	.
w.v. verandering van schulden aan het buitenland (-)	48 039	91 985	176 113	.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

¹⁾ Inclusief saldo aan- en verkopen van kostbaarheden.

Tabel 3. Toegevoegde waarde (bruto, factorkosten) naar bedrijfstakken en -klassen

	1996	1997*	1998*	1998*
	volumemutaties in %			mln gld
Landbouw, bosbouw en visserij	-0,7	2,6	-3,1	21 822
Delfstoffenwinning	13,3	-9,6	-5,8	17 126
Industrie	0,7	5,5	2,4	120 687
Voedings- en genotmiddelenindustrie	1,7	4,8	1,8	22 564
Textiel- en lederindustrie	-0,9	5,5	4,7	3 075
Papierindustrie	-2,1	8,3	1,0	3 466
Uitgeverijen en drukkerijen	3,1	4,4	5,6	11 979
Aardolie-industrie	2,2	6,9	0,5	3 641
Chemische basisproductenindustrie	-4,7	4,8	-1,2	9 393
Chemische eindproductenindustrie	-1,9	6,1	2,6	6 982
Rubber- en kunststofindustrie	1,5	2,4	3,3	3 882
Basismetalaalindustrie	-2,4	4,9	0,1	3 804
Metaalproductenindustrie	0,4	4,7	0,9	9 710
Machine-industrie	4,5	6,5	0,5	9 296
Elektrotechnische industrie	0,9	7,3	3,3	11 888
Transportmiddelenindustrie	5,8	11,3	10,9	6 529
Overige industrie	0,5	4,1	1,7	14 478
Energie- en waterleidingbedrijven	4,8	1,2	3,6	14 116
Bouwnijverheid	-1,6	3,3	2,3	38 533
Handel, horeca en reparatie	3,7	5,4	4,4	104 113
Autohandel en -reparatie	5,1	8,8	9,7	12 256
Groothandel	6,5	5,6	4,6	51 152
Detailhandel en reparatie	0,1	3,9	2,4	27 602
Horeca	-0,1	5,1	3,3	13 103
Vervoer, opslag en communicatie	3,8	7,1	7,9	52 849
Financiële en zakelijke dienstverlening	6,7	6,6	5,4	184 097
Banken	6,8	5,6	2,6	21 682
Verzekeringswezen en pensioenfondsen	3,8	1,6	0,0	12 620
Financiële hulpactiviteiten	13,1	9,0	3,4	7 537
Verhuur van en handel in onroerend goed	3,1	2,9	2,6	56 949
Verhuur van roerende goederen	-0,7	1,4	6,2	5 899
Computerservicebureaus e.d.	21,9	30,0	20,0	11 796
Speur- en ontwikkelingswerk	3,3	9,6	6,3	4 121
Juridische en economische dienstverlening	4,6	7,5	8,9	22 222
Architecten- en ingenieursbureaus	3,4	6,0	5,4	8 271
Reclamebureaus	5,0	10,2	12,5	3 985
Uitzendbureaus	24,3	14,8	10,3	18 133
Zakelijke dienstverlening n.e.g.	7,4	3,4	2,5	10 882
Overheid	0,9	2,2	2,1	82 311
Overheidsbestuur en sociale verzekering	2,4	2,6	2,5	47 362
Defensie	-7,0	-1,9	-2,1	7 683
Gesubsidieerd onderwijs	0,8	2,5	2,6	27 266
Zorg en overige dienstverlening	2,2	1,0	2,2	77 552
Verschil toegerekende en afgedragen BTW	.	.	.	956
Verbruik toegerekende bankdiensten (-)	6,2	3,6	2,1	21 678
Toegevoegde waarde (bruto, factorkosten), = binnenlands product (bruto, factorkosten)	2,9	4,1	3,3	692 484

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Tabel 4. Werkgelegenheid werknemers en zelfstandigen per bedrijfstak

	Groei werkgelegenheid in arbeidsjaren			Werk- gelegenheid 1998*
	1996	1997*	1998*	
	%			1 000 arbeidsjaren
Landbouw, bosbouw en visserij	2,1	-0,9	-3,2	232
Delfstoffenwinning	4,4	-6,3	2,2	9
Industrie	-1,1	0,7	0,6	964
Voedings- en genotmiddelenindustrie	-4,7	-1,1	0,4	136
Textiel- en lederindustrie	-7,4	0,0	0,0	33
Papierindustrie	0,0	-2,7	1,6	25
Uitgeverijen en drukkerijen	-1,4	0,9	2,0	96
Aardolie-industrie	5,3	-5,0	-1,3	8
Chemische basisproductenindustrie	-2,9	0,5	-1,9	36
Chemische eindproductenindustrie	0,0	-2,8	-2,6	37
Rubber- en kunststofindustrie	-4,4	5,6	0,9	32
Basismetalenindustrie	-2,6	1,1	0,0	27
Metaalproductenindustrie	3,8	-0,6	2,3	103
Machine-industrie	1,4	2,1	1,6	83
Elektrotechnische industrie	1,4	3,2	-3,4	99
Transportmiddelenindustrie	-4,4	-1,9	3,0	59
Overige industrie	-0,2	2,2	1,5	191
Energie- en waterleidingbedrijven	-4,4	-3,1	-2,6	37
Bouwnijverheid	2,4	4,4	3,1	458
Handel, horeca en reparatie	1,9	1,7	2,8	1 170
Autohandel en -reparatie	-0,5	2,3	2,6	124
Groothandel	3,2	2,1	3,4	416
Detailhandel en reparatie	1,8	1,4	2,4	453
Horeca	1,1	1,4	2,7	177
Vervoer, opslag en communicatie	1,0	1,1	2,9	373
Financiële en zakelijke dienstverlening	9,9	7,1	6,1	1 194
Banken	2,7	3,9	6,1	136
Verzekeringswezen en pensioenfondsen	0,0	0,7	0,2	41
Financiële hulpactiviteiten	7,0	5,8	6,3	60
Verhuur van en handel in onroerend goed	2,4	1,3	2,9	49
Verhuur van roerende goederen	-1,6	-0,5	1,6	19
Computerservicebureaus e.d.	28,7	19,6	14,3	91
Speur- en ontwikkelingswerk	3,4	6,5	5,7	28
Juridische en economische dienstverlening	3,3	4,9	1,5	170
Architecten- en ingenieursbureaus	9,6	3,7	5,7	80
Reclamebureaus	6,9	4,4	4,5	32
Uitzendbureaus	20,7	12,5	9,0	345
Zakelijke dienstverlening n.e.g.	8,1	3,0	4,5	143
Overheid	-0,9	0,7	0,5	706
Overheidsbestuur en sociale verzekering	-0,5	1,4	1,5	352
Defensie	-12,6	-5,5	-3,4	69
Gesubsidieerd onderwijs	2,1	1,5	0,3	286
Zorg en overige dienstverlening	3,3	4,0	3,6	985
Totaal	2,6	2,8	2,7	6 128

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Tabel 5. Arbeidsproductiviteit werknemers en zelfstandigen per bedrijfstak

	Arbeidsproductiviteitsontwikkeling ¹⁾			Arbeids- productiviteit 1998*
	1996	1997*	1998*	
	%			<i>1 000 gld per arbeidsjaar</i>
Landbouw, bosbouw en visserij	-3,9	-5,0	10,2	95
Delfstoffenwinning	8,6	-3,5	-7,9	1 885
Industrie	1,6	4,5	1,6	125
Energie- en waterleidingbedrijven	9,7	4,4	6,4	386
Bouwnijverheid	-4,1	-1,3	-0,9	84
Handel, horeca en reparatie	1,6	3,5	1,5	89
Vervoer, opslag en communicatie	2,7	5,5	4,9	141
Financiële en zakelijke dienstverlening	-3,1	-0,8	-0,8	155
Overheid	1,5	1,4	1,2	116
Zorg en overige dienstverlening	-1,5	-3,3	-1,6	78
Totaal	0,4	1,0	1,0	127

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

¹⁾ Volume-ontwikkeling bruto toegevoegde waarde per arbeidsjaar.

Tabel 6. Beloning van werknemers per arbeidsjaar per bedrijfstak

	Mutatie beloning van werknemers per arbeidsjaar			Beloning van werknemers per arbeidsjaar 1998*
	1996	1997*	1998*	
	%			<i>1 000 gld</i>
Landbouw, bosbouw en visserij	4,7	4,4	2,3	56,0
Delfstoffenwinning	-0,3	1,2	0,9	121,6
Industrie	2,2	1,9	1,9	76,2
Energie- en waterleidingbedrijven	1,1	2,9	3,5	93,2
Bouwnijverheid	1,2	2,2	2,3	70,9
Handel, horeca en reparatie	1,6	3,1	1,5	62,5
Vervoer, opslag en communicatie	2,6	2,3	2,0	77,8
Financiële en zakelijke dienstverlening	-0,2	2,8	3,6	76,0
Overheid	2,0	2,5	4,2	91,8
Zorg en overige dienstverlening	1,8	-0,1	1,5	64,6
Totaal	1,4	2,1	2,5	73,6

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Tabel 7. Consumptieve bestedingen

	1996	1997*	1998*	1998*
	<i>volumemutaties in %</i>			<i>mln gld</i>
Consumptieve bestedingen	2,5	2,9	3,9	562 670
Consumptieve bestedingen door de overheid	-0,4	3,3	3,3	178 237
w.v. individuele consumptie	-1,7	4,0	3,6	92 597
Consumptieve bestedingen door IZW huishoudens	4,3	0,4	1,8	4 204
Consumptieve bestedingen door huishoudens	4,0	2,7	4,2	380 229
Werkelijke individuele consumptie	2,8	2,9	4,0	477 030
Voeding en niet-alcoholische dranken	1,8	2,3	0,2	45 044
Alcoholische dranken en tabak	1,0	0,6	-0,3	12 188
Kleding en schoeisel	1,7	3,1	5,4	23 959
Huisvesting, water en energie	3,5	0,2	1,7	83 248
Woninginrichting en huishouding	3,3	2,7	6,4	27 496
Gezondheid	4,5	12,2	2,9	44 574
Vervoer	2,9	4,2	6,3	45 620
Communicatie	8,6	15,9	23,8	10 872
Recreatie en cultuur	3,5	4,3	7,7	46 149
Onderwijs	-0,1	2,8	3,2	32 253
Horeca	1,7	3,9	3,8	21 761
Overige goederen en diensten	3,4	-0,6	3,8	79 023
Niet-ingezetenen in Nederland (-)	.	.	.	11 429
Ingezetenen in het buitenland	.	.	.	16 272

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Tabel 8. Investerings in vaste activa (bruto) naar type van activa

	1996	1997*	1998*	1998*
	<i>volumemutaties in %</i>			<i>mln gld</i>
Woningen	3,9	6,4	-0,9	44 981
Bedrijfsgebouwen	-3,5	3,2	7,7	25 893
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	6,4	-4,2	5,7	17 908
Vervoermiddelen	1,1	-0,6	16,4	19 621
Machines en installaties	11,5	9,2	-0,7	32 479
Overige vaste activa	16,1	14,6	13,4	31 840
Investerings in vaste activa uit productie en invoer	.	.	.	172 722
Af: verkoop van gebruikte vaste activa	.	.	.	4 142
Investerings in vaste activa (bruto)	6,3	5,9	5,2	168 580

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

Tabel 9. Netto bijdragen van economische activiteiten aan milieuthema-indicatoren en toegevoegde waarde, 1998* 1)

	Broei- kas- effect	Ver- zuring	Ver- mes- ting	Afval	Toege- voegde waarde (factor- kosten)
	%				
Consumenten	15,1	8,6	13,1	46,1	
Producenten	80,7	91,4	82,2	53,9	
Overige herkomst	4,2	-	4,7	-	
Totale vervuiling door ingezetenen, netto	100	100	100	100	
Producenten	100	100	100	100	100
Landbouw	12,8	37,6	81,2	15,0	3,1
Visserij	1,9	10,2	1,6	1,9	0,1
Delfstoffenwinning, uitgezonderd aardolie en aardgas	0,2	0,2	0,0	2,1	0,1
Aardolie- en aardgaswinning	2,7	0,4	0,1	1,6	2,5
Industrie					
Voedings- en genotmiddelenindustrie	2,4	0,7	2,6	7,9	3,2
Textiel- en lederindustrie	0,2	0,0	0,1	0,9	0,4
Papierindustrie	1,0	0,2	0,9	6,6	0,5
Uitgeverijen en drukkerijen	0,2	0,1	0,0	1,6	1,7
Aardolie-industrie	5,8	6,4	0,4	1,2	0,4
Chemische industrie	16,3	4,2	6,6	35,4	2,4
Rubber- en kunststofindustrie	0,1	0,0	0,0	1,4	0,6
Basismetalenindustrie	4,2	1,6	0,4	2,1	0,6
Metaalproductenindustrie	0,3	0,1	0,1	1,4	1,4
Machine-industrie	0,2	0,1		1,4	1,3
Elektrotechnische industrie	0,6	0,2	0,1	1,6	1,7
Transportmiddelenindustrie	0,1	0,0	0,0	1,0	0,9
Houtindustrie	0,0	0,0	0,1	0,7	0,2
Bouwmaterialenindustrie	1,6	1,5	0,3	3,0	0,7
Overige industriële bedrijven	0,2	0,1	0,2	16,4	1,1
Energie- en waterleidingbedrijven					
Energiebedrijven	23,3	4,8	1,0	1,0	1,7
Waterleidingbedrijven	0,1	0,0	0,0	0,3	0,3
Bouwnijverheid	1,0	1,6	0,4	23,2	5,3
Autohandel en -reparatie	0,3	0,2	0,0	1,7	1,8
Groothandel	0,9	0,6	0,2	3,0	7,3
Detailhandel, horeca en reparatie	1,2	0,2	0,1	2,4	5,7
Vervoer over land	4,5	7,7	2,1	1,6	2,4
Vervoer over water	4,0	16,5	3,0	10,6	0,5
Vervoer door de lucht 2)	5,2	.	0,0	0,3	0,8
Dienstverlening t.b.v. vervoer	0,2	0,5	0,0	0,9	1,3
Zakelijke dienstverlening, verhuur en communicatie	2,1	1,1	0,3	8,9	27,9
Overheidsbestuur en sociale verzekering 2)	1,4	2,2	0,3	3,1	7,7
Onderwijs	0,5	0,1	0,0	1,2	3,8
Gezondheids- en welzijnszorg	0,9	0,2	0,0	2,3	7,1
Milieudienstverlening 3)	2,9	0,5	-2,3	-64,7	0,6
Overige diensten	0,7	0,2	0,1	1,0	3,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

1) Gegevens over vermesting en afval hebben betrekking op 1997.

2) Met uitzondering van CO₂ zijn gegevens over luchtmissies exclusief luchtvaart.

3) Negatieve netto uitstoot heeft betrekking op de netto absorptie door milieureinigingsbedrijven.

Tabel 10. Gemiddelde jaarlijkse procentuele verandering in netto bijdragen van economische activiteiten aan milieuthema-indicatoren en toegevoegde waarde, 1995/1998* 1)

	Broei- kas- effect	Ver- zuring	Ver- mes- ting 2)	Afval 2)	Toege- voegde waarde (factor- kosten)	Con- sump- tieve beste- dingen door huis- houdens
	%					
Totaal (door ingezetenen)	0,8	-1,3	-5,3	-2,7	3,5	
Consumenten	-0,4	-5,4	-0,7	-2,6		1,9
Producenten	1,3	-0,9	-5,7	-2,7	2,2	
Landbouw	-4,0	1,0	-6,4	-1,7	-0,3	
Visserij	1,5	1,3	4,2	-14,4	-3,2	
Delfstoffenwinning, uitgezonderd aardolie en aardgas	-	-	1,4	15,5	1,3	
Aardolie- en aardgaswinning	1,5	-	-4,2	13,4	-1,3	
Industrie						
Voedings- en genotmiddelenindustrie	-0,2	-9,8	-22,4	6,1	2,8	
Textiel- en lederindustrie	-	-	-	-	3,1	
Papierindustrie	2,4	-	-24,2	-4,9	2,4	
Uitgeverijen en drukkerijen	-	-	-	-	4,5	
Aardolie-industrie	1,0	-7,9	-	-	3,3	
Chemische industrie	0,7	2,5	-1,6	2,3	0,6	
Rubber- en kunststofindustrie	-	-	-	-	2,5	
Basismetalaalindustrie	5,7	-8,7	-	-10,6	0,8	
Metaalproductenindustrie	-	-	-	-	2,0	
Machine-industrie	-	-	-	-	3,9	
Elektrotechnische industrie	-	-	-	-5,1	3,9	
Transportmiddelenindustrie	-	-	-	-	10,2	
Houtindustrie	-	-	-	-	-1,2	
Bouwmaterialenindustrie	1,5	-0,6	-	-19,1	2,4	
Overige industriële bedrijven	-	-	-	11,6	2,5	
Energie- en waterleidingbedrijven						
Energiebedrijven	1,6	-7,7	-10,4	-	3,4	
Waterleidingbedrijven	-	-	-	-	2,9	
Bouwnijverheid	-4,1	-6,1	-	-15,0	1,3	
Autohandel en -reparatie	-	-	-	5,4	8,5	
Groothandel	-1,4	-10,7	-	-10,0	5,9	
Detailhandel, horeca en reparatie	-4,2	-	-	-6,5	2,4	
Vervoer over land	1,5	-4,2	-3,6	6,1	3,8	
Vervoer over water	8,5	8,4	9,4	0,0	11,4	
Vervoer door de lucht 3)	4,6	-	-	-	5,1	
Dienstverlening t.b.v. vervoer	-	-	-	-	3,3	
Zakelijke dienstverlening, verhuur en communicatie	3,9	-2,4	-	-3,7	7,1	
Overheidsbestuur en sociale verzekering 3)	2,6	10,3	-	-7,4	1,6	
Onderwijs	-	-	-	-	2,0	
Gezondheids- en welzijnszorg	-6,2	-	-	-9,9	2,2	
Milieudienstverlening	10,0	-	-2,9	6,7	5,1	
Overige diensten	8,0	-	-	-	0,4	

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1998.

1) Voor milieu-indicatoren zijn uitsluitend mutaties weergegeven voor bedrijfstakken met een aandeel groter dan 0,5% van het totaal.

2) Gegevens over vermessing en afval hebben betrekking op de periode 1995-1997, en op de bruto uitstoot, dus inclusief het aandeel dat is geabsorbeerd door milieureinigingsbedrijven.

3) Met uitzondering van CO₂ zijn gegevens over luchtmissies exclusief luchtvaart.

Lijst van gebruikte begrippen

afschrijvingen: de berekende waardevermindering van *vaste activa* (zoals machines, gebouwen, software en andere duurzame productiemiddelen) die worden ingezet in het productieproces, voor zover die vermindering het gevolg is van normale technische slijtage, economische veroudering of verzekerbare schade.

arbeidsjaar: komt overeen met de gemiddelde contractuele arbeidsduur van een voltijdbaan op jaarbasis. Personen die niet gedurende het gehele jaar een volledige werkkring hebben gehad, tellen daarbij slechts mee voor het aantal (gedeelten van) dagen dat de werkkring voor hen bestond.

arbeidsproductiviteitsontwikkeling: de volumeverandering van de *toegevoegde waarde* per arbeidsjaar.

arbeidsvolume werknemers en zelfstandigen: de hoeveelheid arbeid die in een bepaalde periode is ingezet. Wordt uitgedrukt in arbeidsjaren.

balans: een overzicht van de vorderingen (aan de activa-zijde) en de schulden (aan de passiva-zijde) van een *sector* of land op een bepaald moment. Het saldo van vorderingen en schulden is het eigen vermogen. De vorderingen bestaan uit *vaste activa* (zoals machines en gebouwen), niet-geproduceerde activa (zoals grond en minerale reserves) en financiële activa (zoals spaarrekeningen en aandelenbezit). Schulden bestaan uit financiële passiva (zoals hypothecair krediet).

bankwezen: zie *kredietinstellingen*.

basisprijzen: wordt gebruikt als waardering voor de *toegevoegde waarde*. De waardering tegen basisprijzen gaat uit van de prijs die de producent uiteindelijk overhoudt, dus exclusief handels- en vervoersmarges van derden en exclusief het saldo van productgebonden belastingen en productgebonden subsidies. Zie ook *factorkosten en marktprijzen*.

belastingen: door de overheid opgelegde verplichte heffingen (exclusief successierechten), zonder een direct aanwijsbare tegenprestatie, die dienen ter dekking van overheidsuitgaven.

belastingen op inkomen en vermogen: *belastingen* die rechtstreeks bij de betaler worden geheven over het inkomen en vermogen van personen, de winsten van bedrijven en aan het buitenland betaalde dividenden.

belastingen op productie en invoer: *belastingen* die verband houden met de productie en de invoer van goederen en diensten. Zij omvatten alle door bedrijven (en de overheid zelf) betaalde belastingen, met uitzondering van die welke worden geheven op de winst of het vermogen van de bedrijven. Veelal worden zij direct doorberekend aan de consumenten. Voorbeelden zijn de BTW en accijnzen.

beloning van werknemers: de *loonsom*.

beroepsbevolking: alle personen van 15–64 jaar die ten minste twaalf uur per week werken of actief dergelijk werk zoeken.

beschikbaar inkomen: het inkomen na belastingen, uitkeringen en dergelijke, dat besteed wordt aan consumptie en besparingen; dit komt overeen met het secundair inkomen, dat wil zeggen alle inkomens die een *sector* ontvangt na herverdeling van het *primaire inkomen*.

besparingen (nationale): het deel van het *beschikbaar (nationaal) inkomen* dat niet gebruikt wordt voor de (*nationale*) *consumptie*.

besparingen (van een sector): het bedrag dat, samen met de per saldo ontvangen *kapitaalsoverdrachten*, beschikbaar is voor investeringen in niet-financiële activa dan wel voor het beleggen in obligaties, aandelen en andere financiële titels (of het aflossen van schulden).

binnenlands product: het totale inkomen dat door middel van productie in Nederland is gevormd. Het is daarmee gelijk aan de som van de toegevoegde waarden van alle bedrijfstakken. Wordt meestal *bruto* gebruikt. Kan worden uitgedrukt in *marktprijzen* en in *factorkosten*.

bruto (binnenlands product etc.): inclusief *afschrijvingen*.

buitenland (ten opzichte van Nederland): omvat alle transacties van *ingezetenen* van Nederland met alle deelnemers die niet tot de Nederlandse economie worden gerekend. Het betreft hier onder andere de invoer en uitvoer van goederen en diensten, ontvangsten (betalingen) van rente, dividenden en dergelijke uit (aan) het buitenland, en de aan- en verkopen van aandelen en andere financiële titels met het buitenland.

centrale overheid: het onderdeel van de *overheid* dat omvat: het Rijk, de universiteiten, de Publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties (PBO's zoals het landbouwschap) en een aantal tot de overheid behorende non-profit instellingen met een landelijk werkingsgebied (zoals Railinfrabeheer, NOVIB, Open Universiteit, Informatiseringsbank en enkele researchinstellingen).

conjunctuur: de op- en neergaande ontwikkeling van de economie binnen een periode van 5 tot 10 jaar. Doorgaans kunnen de volgende fases worden onderscheiden: opleving, hoogconjunctuur, *recessie* en *depressie*.

consumptiequote (gemiddelde): het verhoudingsgetal van de *gezinsconsumptie* en het (bruto) *binnenlands product* tegen *marktprijzen*.

consumentenprijsindex: indexcijfer dat de gemiddelde prijsverandering weergeeft van een vooraf bepaald pakket consumptiegoederen en -diensten. Kan afwijken van de *prijsmutatie* van de gezinsconsumptie door bijvoorbeeld een verschil in pakketsamenstelling of verhoudingen tussen producten.

consumptieve bestedingen: de goederen en diensten die gebruikt worden voor rechtstreekse bevrediging van individuele of collectieve behoeften. Kan worden onderscheiden in *overheidsconsumptie* en *gezinsconsumptie* en in *werkelijke individuele consumptie* en *werkelijke collectieve consumptie*.

contractloonstijging: de stijging van het looninkomen per werknemer als direct gevolg van de afgesloten collectieve arbeidsovereenkomsten in het bedrijfsleven en van de afspraken met het overheidspersoneel.

deflator: zie *prijsmutatie*.

depressie: de *conjunctuurfase* die gekenmerkt wordt door een daling van het geheel aan economische activiteiten, afgemeten aan een volumedaling van het BBP.

diensten: producten die niet tastbaar zijn.

directe belastingen: zie *belastingen op inkomen en vermogen*.

doorvoer: de goederenstroom die, op weg van het ene naar het andere land, door Nederland heen vervoerd wordt maar in bezit blijft van het *buitenland*. Maakt geen deel uit van de *uitvoer* of de *invoer*. Nauw verwant aan de *wederuitvoer*.

duurzame ontwikkeling: vorm van economische ontwikkeling die niet gepaard gaat met een afname van niet-vervangbare productiefactoren (zoals minerale reserves) of met onherstelbare milieuschade.

economische groei: de procentuele *volumegroei* van de *toegevoegde waarde* ofwel het BBP (meestal tegen marktprijzen) in een bepaalde periode ten opzichte van een eerdere periode.

exploitatie-overschot: het deel van de *toegevoegde waarde* tegen *factorkosten* dat resteert na de beloning van werknemers. Bij vennootschappen kan het worden opgevat als beloning voor de inzet van kapitaal in het productieproces. In het geval van zelfstandigen bevat het daarnaast een beloning voor de ingezette arbeid van zelfstandigen en eventueel hun meewerkende gezinsleden.

export: zie *uitvoer*.

factorkosten: wordt gebruikt als waardering voor de *toegevoegde waarde* en het *binnenlands product*. De waardering tegen factorkosten omvat de beloningen voor de productiefactoren arbeid en kapitaal en is als zodanig gelijk aan de *loonsom* plus het *exploitatie-overschot*. Zie ook *basisprijzen* en *marktprijzen*.

finale bestedingen: de waarde van de geproduceerde eindproducten, dat wil zeggen de goederen en diensten die in dezelfde periode niet (geheel) in het Nederlandse productieproces worden gebruikt. Deze bestaan uit *uitvoer*, *consumptieve bestedingen* en *investeringen* en vormen samen met het *intermediair verbruik* de totale bestedingen aan goederen en diensten.

financiële transacties: de veranderingen in diverse typen vorderingen op en schulden van een *sector* aan andere sectoren en het buitenland. Zijn vaak het spiegelbeeld van reële transacties zoals de verkoop van goederen. Ze kunnen echter ook op zichzelf staan, bijvoorbeeld wanneer de ene vordering of schuld wordt omgezet in de andere.

flexibele arbeidsrelatie: arbeidsrelatie op basis van een contract korter dan één jaar en/of een contract waarin geen vaste arbeidsduur is opgenomen.

flexibilisering: aanpassing van regels en vermindering van de beperkingen, waardoor ondernemers en consumenten hun gedrag adequater af kunnen stemmen op veranderingen in de economie.

geregistreeerde werkloosheid: mensen zonder werk (of met werk van minder dan twaalf uur per week) die bij een arbeidsbureau staan ingeschreven en direct beschikbaar zijn voor een baan van minstens twaalf uur per week.

gezinsconsumptie: de *consumptieve bestedingen van huishoudens*. Ook wel particuliere consumptie genoemd, ter onderscheiding van de *overheidsconsumptie*. Betreft in het algemeen alleen de goederen en diensten die door huishoudens zelf worden aangekocht voor consumptieve doeleinden, in tegenstelling tot de *werkelijke individuele consumptie*.

gezinshuishoudingen: zie *huishoudens*.

globalisering: het verschijnsel waarbij de onderlinge verwevenheid van de nationale economieën toeneemt. Voorbeelden zijn de wereldwijde groei van in- en uitvoer van goederen en diensten, de explosieve groei van internationale kapitaalbewegingen en de groei van multinationale ondernemingen.

goederen: tastbare producten.

huishoudens: de *sector* in de economie die alle particuliere huishoudens en de personen in bejaardenoorden en andere instellingen in Nederland omvat. Dit is inclusief de bedrijven van zelfstandige ondernemers voorzover die geen BV, NV of een andere rechtspersoon zijn; personenvennootschappen (maatschappen, vennootschappen onder firma etc.) worden echter wel tot deze sector gerekend.

import: zie *invoer*.

indirecte belastingen: zie *belastingen op productie en invoer*.

ingezetenen: alle personen en bedrijven die behoren tot de Nederlandse economie. Het betreft hier grosso modo alle personen die, onafhankelijk van hun nationaliteit, langer dan één jaar verblijven in Nederland en alle bedrijven die gevestigd zijn in Nederland. Het laatste geldt ook voor vestigingen van buitenlandse ondernemingen in Nederland, terwijl omgekeerd vestigingen van Nederlandse ondernemingen in het buitenland niet tot de ingezetenen worden gerekend.

inkomsherverdeling: de wijze waarop *inkomsoverdrachten* een deel van het *primaire inkomen* op een andere manier over deelnemers aan het economisch proces verdelen. Ook wel secundaire inkomensverdeling genoemd. Vindt vooral plaats door middel van de heffing van belastingen en premies en het verschaffen van sociale uitkeringen.

inkomsoverdrachten (van sectoren): alle betalingen van de ene aan de andere deelnemer in het economisch proces waar geen directe tegenprestatie tegenover staat, met uitzondering van de *kapitaaloverdrachten*. Voorbeelden zijn giften, belastingen, premies, uitkeringen, afdrachten aan de Europese Unie en diverse overdrachten tussen de verschillende overheidslagen.

inkomensverdeling: de verdeling van het gevormde inkomen over de verschillende binnenlandse *sectoren* en het *buitenland*. Kan worden onderverdeeld in de primaire inkomensverdeling en de secundaire *inkomsherverdeling*.

instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens: de sector in de economie die de verenigingen, stichtingen en dergelijke omvat die diensten verrichten ten behoeve van huishoudens en die merendeels worden gefinancierd door contributies, giften en dergelijke van huishoudens.

intermediair verbruik: de goederen en diensten die in het productieproces worden gebruikt voor verdere bewerking en voor de productie van andere goederen en diensten. Voorbeelden zijn de verwerking van grondstoffen en halffabrikaten en het gebruik van diensten van accountantskantoren. Kan worden onderscheiden van *finale bestedingen*.

investeringen: de *finale bestedingen* die bestemd zijn voor gebruik in een Nederlands productieproces, maar die in de betreffende periode niet of slechts voor een deel daadwerkelijk zijn verbruikt. Kan worden onderscheiden in investeringen in *vaste activa* en in *voorraden*.

investeringsquote (gemiddelde): het verhoudingsgetal van de (bruto) *investeringen in vaste activa* en het (bruto) *binnenlands product* c.q. de totale *toegevoegde waarde*.

invoer: bestaat uit goederen en diensten die door het *buitenland* aan *ingezetenen* zijn verkocht.

kapitaalcoëfficiënt: de verhouding tussen de *bruto kapitaalgoederenvoorraad* en de *bruto toegevoegde waarde*.

kapitaalgoederenvoorraad: de totale waarde van de *vaste activa*.

kapitaaloverdrachten: alle betalingen van de ene aan de andere deelnemer in het economisch proces waar geen directe tegenprestatie tegenover staat, en die drukken op het vermogen van de betaler of dienen om *investeringen in vaste activa* of andere lange-termijnguitgaven van de ontvanger te financieren. Voorbeelden zijn successierechten en investeringsbijdragen van de overheid.

koopkrachtpariteit: wisselkoers die gecorrigeerd is voor het verschil in prijsniveau tussen landen, om een betere internationale vergelijking van bijvoorbeeld koopkracht of welvaart te kunnen maken.

kredietinstellingen: de sector in de economie die de bedrijven met rechtspersoonlijkheid (bijvoorbeeld BV's, NV's en stichtingen) omvat voor zover deze zich hoofdzakelijk bezighouden met financiële bemiddeling, dat wil zeggen het aantrekken, omzetten en uitzetten van financiële middelen.

lastenverlichting: het verlagen van de belasting- en premiedruk voor huishoudens en vennootschappen.

lokale overheid: bevat alle onderdelen van de *overheid* die niet bij de *centrale overheid* en de *wettelijke sociale verzekering* horen. Voorbeelden zijn provincies, gemeenten, waterschappen en verzelfstandigde overheidsdiensten.

lonen: de *beloning van werknemers* voor geleverde arbeid exclusief de *sociale premies ten laste van werkgevers*, maar inclusief de belastingen en premies ten laste van de werknemers. Omvat ook de 'auto van de zaak' en andere vormen van beloning in natura.

loonmatiging: een beperking van de stijging van de contractlonen met als hoofddoel het gebruik van de resterende 'loonruimte' voor het creëren van nieuwe banen of het beperken van een verlies van werkgelegenheid.

loonquote: het verhoudingsgetal van de *beloning van werknemers* en het (bruto) *binnenlands product*.

loonsom: het totaal van *lonen* en *sociale premies ten laste van werkgevers*.

marktprijzen: wordt vooral gebruikt als waardering voor de *toegevoegde waarde* en het *binnenlands product*. De waardering tegen marktprijzen is gelijk aan die tegen *factorkosten* verhoogd met de *belastingen op productie en invoer* en verlaagd met de *subsidies op productie en invoer*.

nationaal inkomen: alle inkomens die Nederlandse *ingezetenen* ontvangen op grond van hun deelname aan een (binnen- of buitenlands) productieproces, dan wel op grond van hun bezit van vermogenstitels, obligaties, leningen en spaartegoeden. Deze inkomens omvatten, onder andere, de beloning van werknemers, belastingen en subsidies op productie en invoer, rente, dividenden en niet-uitgekeerde winsten. Is gelijk aan de som van de *primaire inkomens* van alle sectoren. Het kan ook worden berekend als het binnenlands product plus de per saldo uit het buitenland ontvangen lonen, rente, dividenden etc. Kan worden uitgedrukt in *marktprijzen* en in *factorkosten*.

nationaal product: de totale *toegevoegde waarde* die in Nederland wordt voortgebracht, plus de per saldo uit het buitenland ontvangen *primaire inkomens*. Is in waarde gelijk aan het nationaal inkomen. De reële verandering ervan is exclusief de invloed van de *ruilvoetverandering*, dit in tegenstelling tot de reële verandering van het nationaal inkomen.

nationale rekeningen: het statistische systeem waarmee de Nederlandse economie in kaart wordt gebracht. Ook wel de nationale boekhouding genoemd.

netto (binnenlands product etc.): exclusief afschrijvingen.

niet-financiële vennootschappen: de sector in de economie die de bedrijven met rechtspersoonlijkheid (bijvoorbeeld BV's, NV's en stichtingen) omvat voor zover deze zich hoofdzakelijk bezighouden met de productie van goederen en verhandelbare, niet-financiële diensten. Zij bevat ook overheidsbedrijven zonder rechtspersoonlijkheid die zich gedragen als ondernemingen, en particuliere *quasi-vennootschappen*.

niet-ingezetenen: alle personen en bedrijven die niet behoren tot de Nederlandse economie. Zie ook *ingezetenen*.

nijverheid: verzamelnaam voor alle bedrijven uit de bedrijfstakken delfstoffenwinning, industrie, energie- en waterleidingbedrijven en bouwnijverheid.

overdrachtsuitgaven: zie *inkomensoverdrachten, kapitaaloverdrachten*.

overheid: de sector in de economie die zich vooral bezighoudt met het produceren van niet-verhandelbare, collectieve diensten en het herverdelen van inkomen en vermogen. Kan worden opgesplitst in de *centrale overheid*, de *lokale overheid* en de *wettelijke sociale verzekering*.

overheidsconsumptie: de *consumptieve bestedingen van de overheid*. Het betreft hier allereerst de diensten geproduceerd door de overheid waar geen directe betaling tegenover staat, zoals het overheidsbestuur, defensie en het gesubsidieerde onderwijs. Omvat in de tweede plaats de *uitkeringen sociale verzekering in natura* en *uitkeringen sociale voorzieningen in natura*, zoals betalingen voor medicijnen en dergelijke in het kader van de Ziekenfondswet.

participatiegraad: verhoudingsgetal dat aangeeft welk percentage van de personen tussen 15 en 65 jaar uit een bevolkingsgroep deelneemt aan het arbeidsproces.

polishouders (inkomen toegerekend aan): de beleggingsopbrengsten op de pensioen- en levensverzekeringsvoorzieningen worden in de *nationale rekeningen* opgevat als inkomen uit vermogen, dat de polishouders ontvangen van de verzekeringsmaatschappijen. Deze betalen daarmee op papier de toegerekende pensioen- en levensverzekeringspremies.

prijsmutatie (-ontwikkeling, -groei, etc.): het gewogen gemiddelde van de prijsveranderingen van de onderdelen waaruit een bepaalde variabele bestaat. Bepaalt samen met de *volumemutatie* de *waardemutatie*.

primair inkomen: alle inkomens die een *sector* ontvangt op grond van de deelname aan een (binnen- of buitenlands) productieproces, dan wel op grond van het bezit van vermogenstitels zoals aandelen, obligaties, leningen en spaartegoeden. Deze inkomens omvatten onder andere de beloning van werknemers, belastingen en subsidies op productie en invoer, rente, dividenden uit het buitenland en niet-uitgekeerde winsten.

productiefactoren: de middelen die nodig zijn in het *productieproces*, zoals arbeid, natuurlijke hulpbronnen en kapitaal.

productieproces: de vervaardiging van goederen en diensten.

productiewaarde: de waarde van de goederen en diensten die in het *productieproces* zijn voortgebracht.

quasi-vennootschappen: bedrijven zonder rechtspersoonlijkheid die zich gedragen als *vennootschappen*. Dit betreft allereerst vrij grote bedrijven zonder rechtspersoon. Verder worden hiertoe gerekend delen van de overheid of vennootschappen waarvan de rol in het economisch proces sterk verschilt van die van de eigenaar, zoals een gemeentelijk energiebedrijf.

recessie: de *conjunctuurfase* die gekenmerkt wordt door teruglopende groei van de economische activiteiten, afgemeten aan een kleiner wordende volumegroei van het BBP.

reële ontwikkeling: de ontwikkeling van een inkomen of een andere transactie die geen direct verband houdt met goederen of diensten, voorzover deze ontwikkeling uitgaat boven een compensatie voor prijsveranderingen. Zie ook *volumemutatie*.

rentemarge: zie *toegerekende bankdiensten*.

ruilvoetverandering (van Nederland): een indexcijfer dat de verhouding weergeeft tussen de gemiddelde ontwikkeling van de uitvoerprijzen en die van de invoerprijzen. Als het prijspeil van de uitvoer sneller stijgt dan dat van de invoer, is het indexcijfer groter dan 100. In dat geval is er sprake van een ruilvoetverbetering.

saldo lopende transacties met het buitenland: het geld dat een land per saldo aan goederen-, diensten- en inkomstenstransacties uit het buitenland ontvangt of daaraan moet betalen. Bestaat uit het totaal van het uitvoeroverschot, het saldo van de aan het buitenland betaalde en daarvan ontvangen lonen, rente, dividenden en dergelijke en het saldo van de aan het buitenland betaalde en daarvan ontvangen uitkeringen sociale verzekering en andere inkomensoverdrachten.

sector: een groep van deelnemers aan het economisch proces die dezelfde positie en functie in de economie hebben (bijvoorbeeld huishoudens, vennootschappen en overheid).

secundaire inkomens: zie *beschikbaar inkomen*.

sociale premies ten laste van werkgevers: de premies geheven over de (bruto) lonen, voor zover die premies ten laste komen van de werkgevers. Omvatten naast de betaalde sociale verzekeringspremies ook pensioenpremies en de rechtstreeks door werkgevers betaalde uitkeringen.

sociale verzekering (wettelijke): het onderdeel van de *overheid* dat zich bezighoudt met de administratie en uitvoering van de sociale verzekeringen, waaraan de bevolking (of grote delen daarvan) bij wet verplicht is deel te nemen, zoals de WAO en de AOW.

Stabiliteitspact: overeenkomst tussen de landen die (willen) deelnemen aan de Economische en Monetaire Unie (EMU), waarin afspraken zijn gemaakt over het beperken van onderlinge verschillen in economische ontwikkeling.

subsidies: gelden die door of via de *overheid* aan bedrijven worden verstrekt met het doel de prijzen te verlagen of werkgelegenheid in stand te houden. Voorbeelden zijn de EU-subsidies op voedingsmiddelen, de subsidies op openbaar vervoer en huurprijsverlagende subsidies.

toegerekende bankdiensten (ook wel: rentemarge): banken fungeren als tussenpersoon bij het aantrekken, omzetten en uitzetten van geld. Voor deze bankdiensten betalen de gebruikers in de regel geen expliciete vergoeding. De beloning van de banken ontstaat impliciet, als het verschil tussen de rente, dividenden en dergelijke die ze ontvangen op uitgezette middelen van derden en de rente die ze aan derden betalen voor het gebruik van middelen. Dit wordt de rentemarge genoemd. De rentemarge wordt beschouwd als een onderdeel van de productie van het bankwezen; als zodanig zou zij ook moeten worden toegerekend aan het verbruik van de andere sectoren. Zij wordt echter niet verdeeld over afzonderlijke sectoren of bedrijfstakken, maar in mindering gebracht op de totale *toegevoegde waarde*. Bij de beschrijving van de inkomensverdeling wordt bij de financiële instellingen een 'correctie rentemarge' opgevoerd, om dubbelstellingen te voorkomen.

toegevoegde waarde: het inkomen dat in het *productieproces* wordt gevormd. Het kan worden berekend als het verschil tussen de *productiewaarde* en het *intermediair verbruik*. Het is daarmee gelijk aan het inkomen dat beschikbaar is voor de beloning van de betrokken productiefactoren. Kan worden gewaardeerd tegen *marktprijzen*, *factorkosten* of *basisprijzen* en *bruto* of *netto* zijn.

uitkeringen sociale verzekering in geld: *inkomensoverdrachten* door de *overheid* aan *huishoudens* op grond van wettelijke sociale verzekeringen, die (grotendeels) met premies worden gefinancierd (bijvoorbeeld doorbetaling van lonen in het kader van de Ziektewet).

uitkeringen sociale verzekering in natura: leveringen van goederen en diensten aan *huishoudens* in verband met wettelijke sociale verzekeringen, die (grotendeels) met premies worden gefinancierd (bijvoorbeeld de levering van gezondheidsdiensten in het kader van het ziekenfonds of de AWBZ). Worden niet tot de *inkomensoverdrachten* gerekend, maar tot de *overheidsconsumptie*.

uitkeringen sociale voorziening in geld: *inkomensoverdrachten* door de *overheid* aan *huishoudens* op grond van sociale wetgeving, die niet met behulp van specifieke premies worden gefinancierd maar uit de algemene belastingmiddelen (bijvoorbeeld de kinderbijslag).

uitkeringen sociale voorziening in natura: leveringen van goederen en diensten aan *huishoudens* op grond van sociale wetgeving, die niet met behulp van specifieke premies worden gefinancierd maar uit de algemene belastingmiddelen (bijvoorbeeld individuele huursubsidies). Worden niet tot de *inkomensoverdrachten* gerekend, maar tot de *overheidsconsumptie*.

uitvoer: bestaat uit de goederen en diensten die door *ingezetenen* aan het *buitenland* zijn verkocht.

uitvoerquote: verhoudingsgetal van de waarde van de *uitvoer* en de *productiewaarde* (bij een bedrijfstak) of van de *uitvoerwaarde* en het *bruto binnenlands product* (bij de economie als geheel).

vaste activa: productiemiddelen die langer dan één jaar meegaan en die een behoorlijke waarde vertegenwoordigen. Omvat materiële activa (zoals gebouwen en machines) en immateriële activa (zoals software en originelen op het gebied van woord, beeld en geluid). De aankopen en het zelf bouwen hiervan behoren tot de *investeringen*. De jaarlijkse waardevermindering ervan komt tot uitdrukking in de *afschrijvingen*.

verzekeringsinstellingen: de sector in de economie die de bedrijven met rechts-persoonlijkheid (bijvoorbeeld BV's, NV's en stichtingen) omvat voor zover deze zich hoofdzakelijk bezighouden met het omzetten van individuele risico's in collectieve risico's. Omvat niet de *wettelijke sociale verzekering*, die tot de *overheid* behoort.

volumemutatie (-ontwikkeling, -groei, etc.): het gewogen gemiddelde van de veranderingen in de hoeveelheid en de kwaliteit van de onderdelen waaruit een bepaalde goederen- of dienstentransactie of de toegevoegde waarde bestaat. Bepaalt samen met de *prijsmutatie* de *waardemutatie*. Zie ook *reële ontwikkeling*.

voorraden: de waarde van alle grondstoffen, halffabrikaten, goederen in bewerking en nog niet verkochte voltooide producten die op een bepaald moment in de bedrijven aanwezig zijn. Omvat ook het saldo van de aan- en verkopen van schilderijen, edelmetaal en andere kostbaarheden voor beleggingsdoeleinden. Een bijzondere categorie voorraden is het onderhanden werk: de productie van gedeeltelijk voltooide (kapitaal)goederen. Gedurende de productietijd leidt de productie tot een toename van de voorraden. De uiteindelijke verkoop leidt tot een onttrekking aan de voorraden en een toename van de investeringen in vaste activa of de uitvoer, al naar gelang het product aan een binnen- of een buitenlandse afnemer wordt verkocht. In de bouwnijverheid wordt het maken van woningen en gebouwen al tijdens de bouw geregistreerd als *investering in vaste activa*.

vorderingenoverschot/tekort: het saldo van de lopende en kapitaalontvangsten van een sector enerzijds en de lopende en kapitaaluitgaven anderzijds. Dit saldo wordt voor elke sector en voor de economie als geheel bepaald. Een overschot betekent dat een sector of land per saldo financiële middelen aan andere sectoren of het buitenland verstrekt, bijvoorbeeld in de vorm van kredietverlening, de aankoop van effecten of het doen van directe investeringen. Een tekort betekent dat een sector of land per saldo financiële middelen ontvangt, bijvoorbeeld in de vorm van het uitschrijven van staatsleningen of de uitgifte van aandelen.

waardemutatie (-ontwikkeling, -groei, etc.): de ontwikkeling van de waarde van een variabele. Kan worden opgesplitst in een *prijsmutatie* en een *volumemutatie*.

wederuitvoer: de goederenstroom die, op weg van het ene naar het andere land, door Nederland heen vervoerd wordt en daarbij (tijdelijk) eigendom wordt van een *ingezetene*, zonder dat hier een industriële bewerking plaatsvindt. Dit betreft onder andere goederen die door Nederlandse distributiecentra worden ingeklaard en uitgeleverd aan andere (Europese) landen. Maakt deel uit van de *uitvoer* en de *invoer*. Zie ook *doorvoer*.

werkelijke individuele consumptie: de individualiseerbare *consumptie* waarvan het gebruik of profijt kan worden toegerekend aan individuele huishoudens, ongeacht of deze huishoudens er zelf rechtstreeks voor hebben betaald. Naast de *gezinsconsumptie* omvat het ook de consumptie van de *overheid* en de *instellingen zonder winstoogmerk*, voorzover deze kunnen worden toegerekend aan individuele huishoudens (bijvoorbeeld gezondheidszorg en onderwijs).

werkelijke collectieve consumptie: de collectieve *consumptie* waarvan het profijt niet kan worden toegerekend aan individuele huishoudens, zoals defensie, justitie en dergelijke.

werkloosheid: het verschijnsel waarbij personen die wel betaald werk willen of kunnen verrichten, geen werk kunnen krijgen. Wordt in deze publicatie gemeten als de *werkloze beroepsbevolking* en niet als de *geregistreerde werkloosheid*.

werkloze beroepsbevolking: de personen van 15–64 jaar die ten minste twaalf uur per week beschikbaar zijn voor betaald werk, en activiteiten ontplooiën om zulk werk te vinden maar niet over zulk werk beschikken.

werkzame beroepsbevolking: de personen van 15–64 jaar die ten minste twaalf uur per week betaald werken.

winst: het verschil tussen de opbrengsten en de kosten van ondernemingen, exclusief bijzondere baten en lasten zoals koerswinsten en toevoegingen aan voorzieningen. Kan worden gedefinieerd vóór en na aftrek van belastingen. De ingehouden winst is gelijk aan de winst na belasting en na winstuitkeringen (zoals dividendbetalingen).

winstquote: het verhoudingsgetal van de *winst* (voor of na belasting) en het (bruto) *binnenlands product*.

Trefwoordenregister

Aandelen	13, 16, 33, 94, 95, 100, 104-112, 114-118, 126, 188
Accijnzen, zie belastingen op productie en invoer	
Afrika	31, 50
Afschrijvingen	24-26, 43, 76, 84, 85, 87, 95, 97, 124
Afval (vrijgekomen)	12, 158-162
AOW	21, 91, 101-103
Arbeidsmarkt	13, 21, 33, 96, 130-132, 175, 178, 181, 187
Arbeidsparticipatie	132, 152, 178
Arbeidsproductiviteit	12, 13, 69
Arbeidsvolume	12, 52-74, 91
Australië	31, 50
Azië	13, 14, 17, 27, 30, 31, 50, 51, 60, 61, 67, 95, 169-172, 187
Bankwezen, zie monetaire financiële instellingen	
Bedrijfsgebouwen	17, 39, 40
Bedrijfstakken	15, 26, 42, 51-77, 119, 160, 165-167
Bedrijven demografie	12, 129, 130
Belasting- en premiedruk	12, 83, 101, 172, 188
Belastingen op inkomen en vermogen	19, 20, 82-84, 87, 92, 93, 95, 101
Belastingen op productie en invoer	16, 24, 47, 76, 88, 101, 124, 126, 184
België	31, 50, 51, 145, 171-174, 176, 177, 179-181, 184
Beloning van werknemers	20, 24, 25, 82, 84, 87, 89-91, 95, 119, 175
Beroepsbevolking	12, 21, 66, 150-152, 175, 178, 187
Beschikbaar inkomen: huishoudens	20, 21, 93-95, 124
Beschikbaar inkomen: nationaal	19, 20, 124
Beschikbaar inkomen: overheid	19, 20, 79, 124, 125
Beschikbaar inkomen: vennootschappen	20, 124
Besparingen: huishoudens	20, 80, 81, 95, 105
Besparingen: nationaal	12, 80
Betalingsbalans, zie buitenland: lopende transacties met het	
Bevolking: demografie	143-147, 187
Bezettingsgraad	12
Bijstand	87, 90, 103, 104, 188
Binnenlands product	43, 51, 52, 76, 79, 80, 87, 88, 90, 93, 101, 103, 104, 124-126, 156, 169, 170, 172, 175, 176, 178, 181, 182, 187

Bouwnijverheid	19, 26, 42, 63, 64, 76, 92, 120-122, 160, 161
Broeikaseffect	12, 22, 158, 160
BTW	24, 47, 76, 101, 102, 184
Buitenland: lopende	
transacties met het	12, 81, 170, 171, 174, 177
CAO-lonen	96
Chemische industrie	28, 58, 59, 77, 160, 165
Communicatie, zie vervoers- en communicatiebedrijven	
Consumptieve bestedingen: algemeen	12, 16, 17, 19, 24, 27, 32-38, 43-45, 48, 97, 98, 172, 175
Consumptieve bestedingen:	
huishoudens	14, 16, 18, 20, 25, 27, 28, 32-37, 43-45, 48, 53, 60-62, 80, 82, 93-95, 105, 115, 125, 155, 156, 160, 161, 172, 178
Consumptieve bestedingen: overheid	14, 16-18, 27, 32, 33, 38, 43-45, 80, 89, 125, 126
Criminaliteit	153
Defensie	17, 24, 32, 38, 41, 43-45, 72, 73, 105, 121
Delfstoffenwinning	16, 39, 42, 55, 56, 76, 82, 88, 120, 122, 123, 160, 161
Denemarken	173-180, 184
Dienstverlenende bedrijven	23, 42, 47, 64-74, 161, 172, 173
Directe belastingen, zie belastingen op inkomen en vermogen	
Dividenden	79, 84, 87, 95, 97, 99-101, 125
Duitsland	14, 16, 29, 31, 50, 51, 56, 93, 155, 171, 173-180, 184, 185
Duurzame consumptiegoederen	28, 33-36, 43, 53, 177, 187
Economische en Monetaire Unie (EMU)	14, 15, 23, 107, 112, 113, 114, 170, 182, 187
Economische groei	13, 14, 19, 22, 33, 56, 158, 160, 169, 172, 174, 178, 183, 187, 188
Energie	35, 37, 55-58, 75, 177
Energie- en waterleidingbedrijven	26, 39, 56-58, 71, 75-77, 120, 122, 159-161
Europese Unie (EU)	13-19, 21, 23, 29, 31, 43, 44, 50, 51, 54, 79, 89, 91, 102, 124, 169-185
Eurozone	14, 169-171, 173, 177, 180
Exploitatie-overschot	24, 52-74, 82-85, 87, 119, 123
Export, zie uitvoer	
Finale bestedingen	17, 27, 32, 43, 47, 48
Financieel vermogen	109-114, 117
Financiële instellingen	20, 26, 42, 60, 68-70, 76, 85-87, 98-100, 104-107, 109-112, 119, 125-127
Financieringstekort, zie overheid: vorderingentekort	

Finland	169, 172-181, 184
Flexibilisering	66, 67, 72, 175
Frankrijk	14, 31, 50, 155, 171-177, 179-181, 184
Geweldsdelicten	153, 154
Gezondheidstoestand	22, 153
Gezondheidszorg	19, 73, 74, 121, 153
Globalisering, zie internationalisering	
Griekenland	173, 175-179, 184, 185
Grond	84, 85, 87, 92, 95, 98, 109
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	39-41, 64
Handel	15, 42, 60, 64-66, 76, 92, 120-123
Horeca	34, 42, 60, 66, 67, 71, 76, 92, 120-123
Huishoudens: aantallen	91, 95, 147
Huishoudens: algemeen	20, 80, 81, 91-101, 104-110, 114-116, 119, 121, 124-126, 156
Huishoudens: consumptie	14, 16, 18, 20, 25, 27, 28, 32-37, 43-45, 48, 53, 60-62, 80, 82, 93-95, 105, 115, 125, 155, 156, 160, 161, 172, 187
Huishoudens: inkomens	12, 79, 80, 91, 147, 148, 187
Hypotheken, zie woninghypotheken	
Ierland	15, 93, 169, 172-181, 184, 185
Immigratie	21, 145
Import, zie invoer	
Inactiviteit, zie participatiegraad	
Industrie	15, 42, 53-63, 75, 76, 92, 120-123, 160, 161, 173
Inflatie	13-15, 96, 172, 173, 179, 187, 188
Inkomen, beschikbaar	19, 20, 79, 80, 93-95
Inkomensongelijkheid	12
Inkomensoverdrachten	18, 79, 84, 87, 95, 97, 98, 125, 126
Inkomensverdeling	21, 79, 105, 119, 124, 125
Inkomstenbelasting, zie belasting op inkomen en vermogen	
Intermediair verbruik	16, 24, 25, 27, 28, 47, 48, 60, 68, 69, 90, 119
Internationalisering	86
Investerings: directe in het buitenland	20, 83, 84, 117, 118, 124-126, 174, 175
Investerings: in vaste activa (algemeen)	12, 14, 16-19, 23, 24, 26-28, 33, 39-43, 48, 61, 62, 93-95, 97, 98, 105, 115, 119, 171, 172
Investerings: in vaste activa door bedrijven	27, 39, 40, 43, 84, 85, 87
Investerings: in vaste activa door de overheid	27, 39, 41, 43, 80, 90

Invoer	14, 16-18, 24, 29, 30, 33, 43, 44, 47-51, 60, 61, 88, 165-167, 169-171
Invoerrechten, zie belastingen op productie en invoer	
Italië	15, 16, 31, 50, 56, 171-177, 179-181, 184
Japan	14, 15, 32, 51, 169-173, 176-180
Kapitaalgoederenvoorraad	42, 109
Kapitaalintensiteit (-coëfficiënt)	57
Kapitaaloverdrachten	18, 84, 87, 95
Kennis	139-141, 182
Koopkracht	20, 21, 96, 187
Kredieten	79, 104-112, 114-119
Kredietinstellingen, zie monetaire financiële instellingen	
Landbouw, bosbouw en visserij	16, 26, 42, 52, 53, 75-77, 91, 92, 120-122, 159, 161, 166, 182-184
Lonen, zie beloning van werknemers	
Loonbelasting, zie belastingen op inkomen en vermogen	
Loosomquote	12, 82
Loosom	63, 64, 90, 91
Luxemburg	31, 50, 51, 169, 172-180, 184, 185
Machines en werktuigen	39, 40, 61, 109, 176, 177
Melkert-banen	90, 121
Metaalindustrie	60-62
Migratie	12, 145
Milieudruk	12, 22, 158, 163, 183
Millenniumprobleem	39, 40, 69, 71
Monetaire financiële instellingen	19, 68, 69, 76, 85, 86, 98, 99, 104-106, 108, 118, 119, 125
Nationaal inkomen	12, 79, 124, 125
Niet-financiële vennootschappen	81-85, 98-100, 105-108, 111-113, 119-123, 127
Obligaties	99, 104, 106-110, 112-118
Ondernemingen, zie vennootschappen	
Onderwijs	19, 32, 38, 42, 45, 72, 73, 105, 121
Onderwijsniveau	12, 151, 187, 188
Onderzoek en ontwikkeling (R&D)	139-141
Onroerend goed	42, 67, 68, 76, 77, 93, 115, 117, 120, 122, 123, 126, 127
Ontgroening	21, 143
Ontwikkelingshulp	18, 89, 97
Oostenrijk	173-181, 184, 185
Oost-Europa	31, 50, 182
Overdrachtsuitgaven, zie inkomensoverdrachten, kapitaaloverdrachten	

Overheid: algemeen	16, 19, 20, 24-26, 42, 53, 71-73, 76, 77, 80, 81, 83, 86-91, 97-100, 102-104, 106, 107, 112-114, 119-122, 124-126, 188
Overheid: consumptie	14, 16-18, 27, 32, 33, 38, 43-45, 80, 89, 125, 126
Overheid: investeringen	27, 39, 41, 43, 80, 90
Overheid: ontvangsten	79, 87, 88, 188
Overheid: schuld	12, 105, 107, 112-114, 187
Overheid: uitgaven	87-91, 188
Overheid: vorderingtekort	12, 20, 80, 88, 187, 188
Participatiegraad	21, 178, 179, 181
Penetratiegraad invoer	48-50, 60
Pensioen- en levensverzekeringen	80, 91, 105, 106, 110, 116, 125
Portugal	15, 172-181, 184, 185
Prijsontwikkelingen	13, 14, 19
Primair inkomen	91, 95
Productie	16, 17, 21, 24, 26, 27, 41, 47, 52-74, 76, 77, 81, 93, 105, 119, 125, 163, 165, 166, 173, 178
Productiefactoren	47, 92, 129-142
Rente	12, 18, 35, 63, 79, 81, 84, 85, 87, 91, 92, 94, 95, 97-99, 105, 112, 113, 125, 184, 188
Rentemarge, zie toegerekende bankdiensten	
Research and development (R&D)	77, 121
Rijk	87, 107, 114
Ruilvoet	59
Rusland	17, 53
Sociale premies ten laste van werkgevers	102, 103
Sociale verzekeringen	72, 73, 79, 88, 90, 91, 93, 101-104, 121, 188
Sociale voorzieningen	90, 91, 93, 103, 104
Software	19, 39, 40, 42, 182
Spaartegoeden	99, 105, 106, 108, 110, 111, 115, 116
Spanje	93, 169, 171-181, 184
Staatsschuld, zie overheid: schuld	
Stabiliteitspact	14, 19, 188
Subsidies	16, 24, 47, 52, 53, 76, 79, 87, 90, 91, 124, 126, 155, 183
Toegerekende bankdiensten	68, 69, 77, 87, 125
Toegevoegde waarde	15, 16, 24, 52-74, 76, 77, 81, 82, 84, 85, 87, 93, 105, 119-123, 160, 161
Transportmiddelen	29, 30, 48, 49, 176, 177
Transportbedrijven, zie vervoers- en communicatiebedrijven	
Tweeverdieners	143, 152, 187

Uitbesteding	47
Uitvoer	13, 14-18, 24, 27, 28-33, 43, 44, 48, 52-74, 165-167, 169-178
Uitzendwerk	15, 72, 120, 121
Varkenspest	16, 29, 52-54, 79, 90
Vennootschappen	20, 79-87, 101, 109, 111, 112, 118, 119, 124-126
Vennootschapsbelasting, zie belastingen op inkomen en vermogen	
Verenigd Koninkrijk	14, 29, 31, 50, 93, 155, 169, 171-181, 184, 185
Verenigde Staten	14, 15, 19, 93, 155, 169-173, 175-180
Vergrijzing	21, 64, 143, 144
Vermesting	12, 159, 160
Verre Oosten	31, 32, 51, 53
Vervoers- en communicatiebedrijven	15, 26, 42, 67, 75-77, 92, 120-122, 160, 161
Verzekeringsinstellingen	68, 85-87, 98-100, 104-110, 118, 127
Verzuring	12, 22, 159-161
Voedings- en genotmiddelen	16, 28, 30, 34, 36, 49, 53-55
Voorraden	16, 18, 24, 26, 27, 41, 43, 48, 84, 85, 95
Vorderingenoverschot/tekort	18, 80, 84, 85, 87, 88, 95, 97, 105, 117, 187, 188
WAO	102, 103
Wederuitvoer	17, 28-30, 48
Welvaart	13, 21, 143
Welzijn	143
Werkgelegenheid	15, 16, 20, 24, 52, 82, 85, 88, 89, 96, 104, 143, 145, 173, 178
Werkloosheid	13, 21, 33, 150-152, 178-182, 187
Werknemers	25, 52, 66, 76, 103, 134-136, 173
Winst	18, 20, 82-87, 91, 92, 99, 112
Wisselkoers	169, 174, 187
Woningen	17, 26, 39, 40, 62-64, 67, 68, 72, 77, 87, 92-94, 95, 109, 121, 187, 188
Woninghypotheken	20, 79, 81, 85, 86, 91, 95, 99, 104-106, 108, 114-116
Zakelijke dienstverlening	15, 19, 42, 60, 63, 70, 71, 76, 77, 92, 120-122, 166
Zelfstandigen	16, 52, 63, 64, 81, 91, 92, 94, 108, 116, 119-123, 135, 136, 175
Ziekenfondswet	33, 91, 102, 103, 125
Zweden	93, 171-174, 176, 177, 179-181, 184, 185
Zwitserland	81, 93, 176

Voor meer informatie...

Het CBS op internet

Het CBS is zeven dagen per week vierentwintig uur per dag bereikbaar via internet: www.cbs.nl. De site biedt gratis toegang tot StatLine, de centrale databank van het CBS. Daarnaast heeft de site een elektronisch tijdschrift dat artikelen en korte berichten bevat. Ook is er een rubriek persberichten en sociaal-economische kerncijfers opgenomen.

De Nederlandse economie is op de site vertegenwoordigd met onder andere het macro-economisch overzicht en de begrippenlijst.

De infogroepen van het CBS

Tijdens kantooruren is er de mogelijkheid om de infogroepen van het CBS te benaderen. Deze zijn gespecialiseerd in het leveren van gegevens en het beantwoorden van vragen over specifieke thema's.

	Telefoon	Fax	E-mail
Infoservice	(045) 570 70 70	(045) 570 62 68	infoservice@cbs.nl
Arbeid en lonen	(070) 337 58 50	(070) 337 59 94	infosec@cbs.nl
Bedrijven (aantal)	(045) 570 79 37	(045) 570 62 66	infogwn@cbs.nl
Bevolking	(070) 337 58 30	(070) 337 59 87	infosbv@cbs.nl
Bibliotheek	(070) 337 51 51	(070) 337 59 84	bibliotheek@cbs.nl
Bouw	(070) 337 42 41	(070) 337 59 75	infolbn@cbs.nl
Consumenten- prijsindex (inflatie)	(070) 337 58 09	(070) 337 59 94	infosec@cbs.nl
Cultuur, Toerisme en Recreatie	(070) 337 58 67	(070) 337 59 96	infokcr@cbs.nl
Eurodatashop	(070) 337 49 00	(070) 337 59 84	datashop@cbs.nl
Gezondheid en Welzijn	(070) 337 58 64	(070) 337 59 96	infokgw@cbs.nl
Industrie	(045) 570 76 17	(045) 570 62 77	infolin@cbs.nl
Inkomen, Vermogen en Koopkracht	(045) 570 75 23	(045) 570 62 72	infosiv@cbs.nl
Internationale Handel	(045) 570 79 17	(045) 570 66 75	infohnh@cbs.nl
Landbouw	(070) 337 58 03	(070) 337 59 51	infollb@cbs.nl
Milieu	(070) 337 58 96	(070) 337 59 76	infolmi@cbs.nl
Nationale Rekeningen	(070) 337 58 76	(070) 337 59 81	infopni@cbs.nl
Onderwijs	(070) 337 53 45	(070) 337 59 78	infosoz@cbs.nl
Overheid	(070) 337 58 99	(070) 337 59 96	infokov@cbs.nl
Rechtsbescherming en Veiligheid	(070) 337 58 66	(070) 337 59 96	infokrv@cbs.nl

Enkele aanverwante publicaties

Papieren publicaties

Nationale rekeningen (inclusief diskette) P-2
Nationale rekeningen Revisiepublicatie P-33
Kwartaalrekeningen P-14
Regionale economische jaarcijfers P-11
Sociale verzekering, pensioenverzekering, levensverzekering P-6
Regionale samenhang in Nederland, Rijksuniversiteit Groningen/CBS
Sociaal-economische rekeningen S-25
Budgetonderzoek. Kerncijfers T-39
Werken en leren in Nederland H-20
Sociaal-economische dynamiek V-8
Kennis en economie K-300
Nederlandse energiehuishouding jaarcijfers K-117
Rekeningen en indicatoren voor economie en milieu; 1986-1992 P-24
Statistisch Bulletin (inclusief het Conjunctuurbericht) A-1
Overheidsfinanciën R-9
Statistiek financiën van ondernemingen I-52
Samenvattend overzicht industrie K-160
Detailhandel: totaal detailhandel L-26-14
Onder de loep genomen: horeca L-36-6
Jaarstatistiek van de buitenlandse handel M-12
Financiële maandstatistiek O-1
Maandstatistiek van de prijzen U-2
Maandstatistiek van de landbouw J-1
Industriemonitor K-2
Maandstatistiek bouwnijverheid K-3
Maandstatistiek detailhandel L-10
Maandstatistiek verkeer en vervoer N-1
Maandstatistiek van de internationale handel M-11
Maandstatistiek van de bevolking B-15
Sociaal-economische maandstatistiek V-4
Kwartaalbericht milieustatistieken C-51

Elektronische publicaties

Kwartaalrekeningen P14D
Consumentenprijsindices U2D
Maanddiskette bouwnijverheid K3D
Tijdreeksen verkeer en vervoer N40D